

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI (1923-1980)

Doktora Tezi

Enes ÖZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Haşim ERDOĞAN

Nevşehir

Ağustos 2020

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI (1923-1980)

Doktora Tezi

Enes ÖZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Haşim ERDOĞAN

Nevşehir

Ağustos 2020

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Enes ÖZ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI (1923-1980)” adlı Doktora tezi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez
Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Enes ÖZ

Danışman

Dr.Öğr.Üyesi Haşim ERDOĞAN

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ

KABUL ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Haşim ERDOĞAN danışmanlığında Enes ÖZ tarafından hazırlanan “TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI (1923-1980)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

26 / 08 / 2020

(Tez savunma tarihi)

JÜRİ

Danışman : Dr.Öğr.Üyesi Haşim ERDOĞAN

Üye : Prof.Dr. İlyas GÖKHAN

Üye : Doç.Dr. Hüseyin KALEMLİ

Üye : Doç.Dr. Murat KILIÇ

Üye :Dr.Öğr.Üyesi Erhan YOSKA

İMZA

.....

.....

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun .04 / 09 / 2020 tarih ve 2020.36-763 sayılı

Kararı ile onaylanmıştır.

..... / ..... / .....
.....
Enstitü Müdürü

TEŐEKKÜR

“Türkiye'nin Enerji Politikaları (1923-1980)” doktora tez çalışmamın hazırlanması, yürütülmesi, düzenlenmesi sırasında benden desteklerini esirgemeyen ve bana her türlü konuda yardımcı olan danışman hocam sayın Dr. Öğretim Üyesi Haşım ERDOĞAN'a teőekkür ederim.

Ayrıca, araştırmalarım da bana kaynak tavsiyelerinde bulunan ve tezimizi yakından takip eden sayın Prof. Dr. İlyas GÖKHAN hocama, çalışmalarım sırasında değerli görüşlerinden yararlandığım sayın Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ hocama, çalışmamızda bilgilerini bizimle paylaşan sayın Doç. Dr. Murat KILIÇ hocama, verdiği kıymetli tavsiyeler ile tez çalışmamıza değer katmamızı sağlayan sayın Dr. Öğretim Üyesi Erhan YOSKA hocama, doktora eğitimini aldığımız Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölüm başkanlığına, uzun süren bu çalışma sırasında bana sabır gösteren aileme sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI (1923-1980)

Enes ÖZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı/Doktora, Ağustos 2020

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Haşim ERDOĞAN

ÖZET

Enerji, 18. yüzyıldan itibaren dünya siyasetinde etkiye sahip olmaya başlamıştır. Sanayi İnkılabının ardından ortaya çıkan savaşların temel sebeplerinden biri, değeri artan enerji kaynaklarını ele geçirmek olmuş, bu da devletlerin politikalarını daha çok enerjiye göre şekillendirmelerine sebep vermiştir.

Osmanlı Devleti döneminde özel şirketlere imtiyazlar verilmesi dışında bir enerji politikası geliştirilememiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte enerji politikaları her dönem için belirli bir plan çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle kömür madeni etrafında şekillenen enerji politikasında devletçilik ilkesi benimsenmiş, buna ek olarak özel şirketler de yapılan teşvik kanunları ile desteklenmiştir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra liberal ekonomi modeline geçiş sürecinden enerji politikaları da etkilenmiştir. Devlet enerji politikalarının yine merkezinde olmakla birlikte yabancı özel işletmeler de enerji üretiminde kendini göstermeye başlamıştır. Takip eden dönemde enerji ile ilgili yeni kanunlar yapılmış, yeni kurumlar oluşturulmuştur. 1960 yılından sonra planlı kalkınma modeli benimsenmiş ve bu durum enerji politikalarının da 5’er yıllık süreçler ile belirlenmesini sağlamıştır. Planlı kalkınma dönemlerinde enerji konusuna “madencilik” ve “enerji” başlıkları altında yer verilmiş, hedefler ve tahminler ortaya konulmuştur. Ancak 1960 yılından itibaren uygulanan planlı enerji politikalarında karşılaşılan en temel sorun ise siyasal istikrarsızlıklar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Politika, Petrol, Hidroelektrik, Kömür

ENERGY POLICIES OF TURKEY (1923-1980)

Enes ÖZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences,

Department of History / Doctora, August 2020

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Haşim ERDOĞAN

ABSTRACT

Energy, from the 18th century, it started to have an impact on world politics. One of the main reasons for the wars that emerged after the Industrial Revolution was to seize the increasing energy resources, this caused states to shape their policies according to energy.

Apart from giving privileges to private companies during the Ottoman State, a energy policy could not be developed. With the declaration of the Republic, energy policies were tried to be carried out within the framework a certain plan for each period. In the first years of the Republic, the principle of statism was adopted especially in the energy policy formed around the coal mine, in addition, private companies are supported by incentive laws. Energy policies were also affected by the transition to the liberal economy model after World War II. Although the state is still at the center of energy policies, foreign private enterprises have started to show themselves in energy production. In the following period, new laws on energy were made and new institutions were created. Planned development model has been adopted after 1960 and this has enabled energy policies to be determined through 5-year processes. During the planned development periods, the issue of energy was included under the headings of “mining” and “energy”, goals and forecasts are laid out. However, the main problem encountered in planned energy policies implemented since 1960 was political instability.

Key Words: Energy, Politics, Oil, Hydroelectric, Coal

İÇİNDEKİLER TABLOSU

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	ii
KABUL ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
KISALTMALAR	VI
TABLolar	VIII
EKLER.....	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1
1. Genel Bilgiler	7
1.1. 19. Yüzyıla Kadar Kullanılabilen Enerji Görünümü ve Osmanlı Devleti Dönemi Enerjiye Bakış	8

BİRİNCİ BÖLÜM

1923-1950 ARASI TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI

1.1. 1923-1938 Arası Türkiye’nin Enerji Politikaları	25
1.1.1. İzmir İktisat Kongresi’nin Enerji Politikası Üzerinde Etkileri.....	25
1.1.2. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Genel Enerji Politikası	29
1.1.3. Devletçi Ekonomik Modele Geçiş Doğrultusunda Türkiye’nin Enerji Politikası	37
1.1.3.1. Maden Tetkik Arama Enstitüsü’nün Kurulması ve İlk Dönem Faaliyetleri.....	40
1.1.3.2. Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİE) ve Etibank’ın Kurulması ve İlk Dönem Faaliyetleri.....	43
1.2. 1938-1950 Arası Türkiye’nin Enerji Politikaları	47
1.2.1. Enerjide Devletçiliğin Güçlenmesi	47
1.2.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Türkiye’nin Enerji Politikası	50
1.2.3. İsmet İnönü Dönemi Enerji Kaynağı Olarak Kömür Madeni Politikası	53
1.2.4. İsmet İnönü Dönemi Petrol Politikası.....	58

1.2.5. Savaş sonrası Dönemde 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Programında Enerjinin Yeri.....	62
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

1950-1960 ARASI TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI

2.1. Türkiye’de Liberalizme Geçiş	69
2.2. Devlet Su İşlerinin Teşekkülü ve Enerji Üretimi İçin Hidroelektrik Santrallerinin Kurulması.....	74
2.2.1. Devlet Su İşlerinin Kurulması	74
2.2.2. Demokrat Parti Döneminde Kurulan Hidroelektrik Santralleri	77
2.3. Türkiye’de Nükleer Enerji’ye Geçişte İlk Adımlar: Atom Enerjisi Komisyonu ve Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi’nin Açılması	88
2.4. Demokrat Parti Dönemi Enerji Üretiminde Kömür Madeni ve Termik Santrallerinin Kurulması.....	90
2.5. Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası	95
2.5.1. 6326 Sayılı Petrol Kanunu ve 6327 Sayılı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın (TPAO) Kurulması ile Şekillenen Petrol Politikası	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960-1980 ARASI PLANLI KALKINMA DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI

3.1. Planlı Kalkınmada İlk Adım: Devlet Planlama Teşkilatı’nın Kurulması	111
3.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Türkiye’nin Enerji Politikası (1963-1967)	117
3.2.1. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kurulması.....	122
3.2.2. PETKİM ile İpragaz’ın Kurulması ve Petrol Politikası	125
3.2.3. Hidroelektrik Santral Yatırımları.....	130
3.2.4. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminden Kömür Madeni Politikası	136
3.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Türkiye’nin Enerji Politikası (1968-1972)	139
3.3.1. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Petrol Politikası ve Bu Alandaki Faaliyetler	143
3.3.2. Türkiye Elektrik Kurumu’nun (TEK) Kurulması ve Elektrifikasyon Politikası	146

3.3.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Kömür Madeni Politikası	149
3.4. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Türkiye'nin Enerji Politikası (1973-1977)	151
3.4.1. 1973 Dünya Petrol Krizinin Türkiye Enerji Politikasına Etkisi	156
3.4.2. BOTAS'ın Kurulması ve Petrol Politikasında Uluslararası Boru Hatları Açılımı	158
3.4.3. Elektrik Üretiminde Bir Dev: Keban Barajı'nın Faaliyete Geçmesi	161
3.5. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye'nin Enerji Politikası (1979)	163
SONUÇ	174
KAYNAKÇA	180
EKLER	199
ÖZGEÇMİŞ	205

KISALTMALAR

AID	:Amerikan Yardım Komisyonu
ATAŞ	:Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi
BCA.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA. A. DVN. MKL.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Sadaret Divan Mukavelenameler
BOA. A.DVN.NMH.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Sadaret Divan Name-i Hümayun Evrakı
BOA. A. MKT. MHM.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Mühimme Kalem Evrakı
BOA. C..AS.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Cevdet Askeriye
BOA. DH. MKT.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem
BOA. BEO.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Babıali Evrak Odası Evrakı
BOA. HAT.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayun
BOA. HH.d.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Hazine-i Hassa Defterleri
BOA. HR.SFR.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Sefareti
BOA. İ..HUS.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi İrade Hususi
BOA. İ.MMS.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Mahsus

BOA. İ.TNF.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi İrade Ticaret ve Nafia
BOA. MF. MKB.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif
BOA. MV.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları
BOA. ŞD.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet Evrakı
BOA. Y.PRK.AZJ.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
BOA. Y. PRK. MYD.	:Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
BOTAŞ	:Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
EİE	:Elektrik İşleri Etüt İdaresi
İETT	:İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri
LPG	:Liquified Petroleum Gas
MEHTAP	:Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi
MTA	:Maden Tetkik Arama
OPEC	:Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PETKİM	:Petrokimya
TEK	:Türkiye Elektrik Kurumu
TKİ	:Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumunun
TODAİE	:Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TPAO	:Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TABLÖLAR

TABLO 1 :1940 Yılına Göre Türkiye’de Taşkömürünün Kullanım Alanları ve Oranları

TABLO 2 :1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planında Sektörlere Gerçekleştirilmesi Öngörülen Yatırım Miktarları ve Oranları

TABLO 3 :Marshall Yardımı ile Türkiye’ye Enerji Alanında Kullanılmak Üzere 1949–1960 Yılları Arasında Aktarılan Kaynaklar ve Kullanım Alanları (Dolar Cinsinden)

TABLO 4 :1950-1960 Yıllarında Türkiye’de Petrol Üretimi

TABLO 5 :1960’dan İtibaren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Türkiye’de Petrol Üretimi (Ton Cinsinden)

TABLO 6 : İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Türkiye’de Ham Petrol Üretimi (Ton Cinsinden)

TABLO 7 : Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Türkiye’de Elektrik Üretim İstatistikleri (Gigavatsaat cinsinden)

TABLO 8 : Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Türkiye’de Ticari Enerji Kaynakları Üretim İstatistikleri (Bin ton cinsinden)

EKLER

EK 1 :Ernest Baron de Verdor Tarafından Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a Sunulan Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi Hakkında Rapor Dilekçesi

EK 2 :Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralinin Enerji Vereceği Bölgeler

EK 3 :Türkiye Linyit Yatakları Haritası

EK 4 :1973 Yılı Türkiye Enterkonekte (Enerji Nakil) Sistemi

EK 5 :Türkiye'de 1923 ile 1980 Yıllarının Enerji Üretim ve Tüketim Rakamları

ÖNSÖZ

19 ve 20. yüzyıllarda değişen dünyanın enerjiye bağımlı hale gelmesi, buna yönelik politikalar geliştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Zira sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere devletlerin, kendi enerji kaynaklarını en iyi şekilde kullanmaları ve kendilerinde olmayan enerji kaynaklarını da en ucuza mal etmeleri gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik başta kömür madeni, daha sonra petrol ve doğalgaz üzerine politikalar üretilmesini zorunlu kılmıştır. Enerjiye olan ihtiyaç teknolojik gelişmelere sebep olmuş ve yenilenebilir enerji kaynaklarından (rüzgar türbinleri, güneş panelleri, hidroelektrik santralleri) sonsuza kadar faydalanılması yönünde yeni keşifler dahi yapılmıştır.

Türkiye’de, Osmanlı Devleti döneminde hayvan atıkları ve odun bir enerji kaynağı olarak kullanılmış, bunu kömürün keşfi ve etkin kullanılması takip etmiştir. Daha sonra Osmanlı Coğrafyasında petrolün varlığı başta İngilizler olmak üzere batılı ülkeler tarafından tespit edilmiş ve I. Dünya Savaşı ile petrol bölgeleri Türk Devleti’nin elinden çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde her alanda kalkınma hamlesi ile enerji politikaları da oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda sanayi planları, kalkınma planları, reformlar ve yeni kanunlar yapılmıştır.

“*Türkiye’nin Enerji Politikaları (1923-1980)*” doktora tez çalışmamız ile Türkiye’nin benimsediği enerji politikaları ele alınmıştır. Bu çalışmamızın “*Giriş*” kısmında, esas konuya hazır bulunurluğu arttırmak adına enerji kaynaklarının sınıflandırılması ve Osmanlı Devleti döneminde enerji adına yapılan çalışmalara kısaca değinilmiştir. Tez çalışmamızın “*1923-1950 Arası Türkiye’nin Enerji Politikaları*” başlıklı 1. bölümünde, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarından itibaren ortaya çıkan enerji politikaları incelenmiştir. Bu bölüm, daha sınırlandırılarak çalışılması için “*1923-1938 Arası Türkiye’nin Enerji Politikaları*” ve “*1938-1950 Arası Türkiye’nin Enerji Politikaları*” olarak iki alt ana başlığa ayrılmıştır. 2. bölüm “*1950-1960 Arası Türkiye’nin Enerji Politikaları*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Demokrat Parti’nin iktidarda olduğu yıllarda izlenen enerji politikası ele alınmıştır. “*1960-1980 Arası Planlı Kalkınma Dönemi Türkiye’nin Enerji Politikası*” başlığını taşıyan 3. ve son bölümde konumuzun zaman sınırlamasına da riayet edilerek ilk dört kalkınma planı dönemi enerji alanında yapılan çalışma ve politikalar incelenmiştir.

GİRİŞ

Enerji, insanlığın varoluşundan itibaren hemen hemen her alanda kullanılmış, Sanayi İnkılabı sonrası enerjinin kullanım biçimi değişerek önemi daha da artmıştır. Zira Sanayi İnkılabı öncesi yapılan savaşlar genellikle ticari ve stratejik noktaları ele geçirmek adına yapılmışken, 1760'lı yıllardan itibaren savaşların bir kısmı enerji kaynaklarına sahip olmak adına çıkmıştır. Çünkü sanayileşme ile birlikte gelişen ülkelerin enerji ihtiyaçları ortaya çıkmış ve bu ihtiyaçların karşılanması gerekmiştir. 19. yüzyıla girildiğinde ise artık ekonomi-sanayi ve enerji üçlüsü ayrılmaz bileşenler haline gelmiştir. Öyle ki ekonomik kalkınma adına fabrikaların çalışabilmesi için hammadde ve enerji gerekliliği kesin bir şekilde anlaşılmıştır.

Halihazırda gelişmiş ve henüz gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve ekonomik dengelerinin devam ettirebilmeleri için enerjiye ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu durum zamanla ülkelerin "*Enerji Politikaları*" geliştirmelerine sebep olmuştur. Enerji politikası, enerji kaynakları üzerinde kısa, orta ve uzun vadeli planlar oluşturularak, arz-talep dengelerinin göz önünde bulundurulması ile belirlenen politikadır. 19. yüzyıldan itibaren devletler tarafından, enerji politikalarında istikrar olması gerekliliği anlaşılmıştır. Arz güvenliğinin sağlanması ile enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve böylece kullanılacak enerji türünün en düşük maliyetle elde edilmesi yönünde hedef ve politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Enerji politikalarında istikrara ihtiyaç duyulmasındaki en önemli etken enerji piyasasında yaşanan fiyat dalgalanmaları olmuştur. Enerji politikaları, 20. yüzyıl itibari ile özelde sanayiye genelde ekonomiyi doğrudan etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Ekonomideki enflasyon, işsizlik, üretim düşüklüğü, cari denge gibi önemli kavramlar artık enerji ile doğrudan bağlantılı hale gelmiştir. Her geçen yıl hızla azalan enerji kaynaklarının sürdürülebilir enerji politikaları ile en verimli şekilde kullanılması ve enerji konusunda dışa bağımlılıkların en aza indirmesi yönünde dünya devletleri adımlar atmaya yönelmişlerdir. Ayrıca devletlerin izlemiş olduğu enerji politikaları artık "*Ulusal Çıkar*" durumuna gelmiş ve bu durum ulusal ve uluslararası politikalar üretme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Enerji ve enerji politikalarının doğrudan etkilediği alan ekonomi olmuştur. Enerji fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar genellikle yukarı yönlü seyretmiş ve artan fiyatlar, enerji konusunda dışa bağımlı ülkelerin ekonomilerini de zorlayan bir durum

olmuştur. Cumhuriyetin ilanından başlamak üzere geçen sürede Türkiye enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü ithalat yolu ile karşılamakta, enerji konusunda dışa bağımlılık artmaktadır. Bu durum Türkiye için her zaman bir çıkmaz teşkil etmiştir. Enerji ihtiyacını ithalat ile karşılayan Türkiye, uluslararası enerji piyasalarındaki kriz ve artışlardan olumsuz etkilenmiş, ithalat-ihracat dengesi yakalanamayarak cari açık artış göstermiştir.

Uzun süren savaşların ardından Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte özellikle Mustafa Kemal Atatürk döneminde, her alanda topyekun bir atılım yapılmıştır. Bu enerji alanını da kapsayan yeni adımları beraberinde getirmiş ancak ilerleyen yıllarda karşılaşılan siyasal istikrarsızlıklar, demokrasilerin kesintiye uğramasına sebep olan darbeler ve girişimler, eksik enerji politikaları ve dönem dönem günü kurtarmaya yönelik birtakım hamleler ile enerji konusunda sürdürülebilir bir politika geliştirilememiştir. Türkiye'nin bugün itibarıyla gelir gider tablosunda enerji dış alım açığı yaşamasının temel sebebi ise geçmişte yeteri kadar üzerine düşülmemiş enerji politikaları olmuştur.

Türkiye'nin enerji ve enerji politikası ile ilgili olarak tarihsel perspektif ile ele alınan az sayıda çalışma yapılmış, yapılan çalışmalar genellikle uluslararası ilişkiler ve iktisat alanları ile sınırlı kalmıştır. Bu durum istikrarlı politikalar ile enerji alanındaki kalkınma ve problemlerin çözülebileceğinin anlaşılmasına sebep olmuştur. Çalışmamızın amacı Cumhuriyet Türkiye'sinde 1923 ile 1980 arası ortaya koyulan veya koyulamayan enerji politikalarını incelemek olacaktır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmamızda aşağıdaki şu sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır:

- 1) Osmanlı Devleti'nde bir enerji politikasının uygulanmaması Cumhuriyet'e nasıl etki etmiştir.
- 2) Cumhuriyet'in ilk yıllarında enerji alanında ilk hangi adımlar atılmıştır?
- 3) Cumhuriyet'in ilk döneminde enerji politikasında devletçi ekonomi modeli mi, liberal ekonomi modeli mi benimsenmiştir?
- 4) 1929 dünya ekonomik buhranı sonrası enerji politikası nasıl şekillenmiştir?
- 5) Enerji üretiminin yalnızca kömürün yeterli olmadığı ne zaman anlaşılmıştır?
- 6) II. Dünya Savaşı'nın enerji politikasına etkileri nasıl olmuştur?

7) Demokrat Parti Döneminde benimsenen liberal ekonomi modeli ile enerjide hangi adımlar atılmıştır?

8) Marshall Yardımı enerji politikasını nasıl şekillendirmiştir?

8) Askeri darbelerin enerji politikasına etkileri ne olmuştur?

9) Kalkınma planlarında enerji politikaları nasıl yer almıştır?

9) Planlı kalkınma dönemlerinde hükümetlerin sık sık değişmesi enerji politikasını nasıl etkilemiştir?

“*Türkiye’nin Enerji Politikaları (1923-1980)*” doktora tez çalışmamız Türk ekonomi tarihi ve geçmişteki enerji politikalarının günümüze etkisini ortaya koyması açısından da değerlidir.

Bu çalışma Osmanlı Devleti’nden, Türkiye Cumhuriyeti’ne geçerken bir enerji politikası kalıp kalmadığını ortaya koyması ve Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren enerjinin değerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca yine bu çalışma ile devletçi ve liberal ekonomi modellerinin enerji politikası üzerindeki etkilerinin neler olduğu ortaya konularak konunun önemi arttırılmaktadır. Buna ek olarak çalışmamız, planlı dönemler içerisinde yaşanan hükümet değişiklikleri esnasında bir ve bütün anlamda, uzun vadeli enerji politikasının uygulanamamasının zararlarının belirlenmesi bakımında önemlidir.

Çalışmamızda, geçmişte veya hala var olan bir durumu ve olguyu, var olduğu biçimde tanımlama amacı taşıyan araştırma yöntemi olan “*tarama modeli*” kullanılmıştır. Bu model ile konuya dair olaylar kendi şartları dahilinde, olduğu gibi açıklanmak istenmiş, çalışmamızın amaçları genel itibariyle sorularla ifade edilmiş ve bu sorulara cevaplar arama yoluna gidilmiştir. Çalışmamızda rakamların tutarsız olmaması için dikkat edilmesi gereken nokta, üretim istatistikleri verilirken belirli durumlarda miktarlar orijinal ton cinsi ile ifade edilmişken, bazı durumlarda ise istatistiki kaynaklarda yer aldığı şekli ile ton eşdeğer petrol (TEP) cinsinden verilmiştir. Bu durumdan kaynaklı rakamlar arasında farklılıklar görülebilmektedir.

“*Türkiye’nin Enerji Politikaları (1923-1980)*” doktora tez çalışmamızın araştırması ile ilgili veriler, mevcut kayıt ve belgeler incelenmiş, belge odaklı tarama veya doküman metodu olarak bilinen yöntem ile elde edilmiştir. Buna ek olarak kayıt ve

belgeler tespit edilmiş, ulaşabildiğimiz belgeler okunarak, konulara göre fişlenmesi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın içeriğine uygun olarak öncelikle Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi'nde taramalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan taramalar sonucunda konumuz dahilindeki belgeler belirlenmiş ve edinilmiştir. Özellikle enerji üretimi konusunda özel şirketlere verilmiş olan imtiyazlara ve kurulan kurumların kararlarına arşiv belgeleri ile ulaşılmıştır.

Arşiv çalışmalarının yanında TBMM Zabıt Ceridelerinden mecliste milletvekillerinin o dönemlerdeki enerji politikaları ile ilgili konuşmaları elde edilmiştir. Bunun yanında TBMM Kanunlar Dergisi çok sık kullandığımız bir kaynak olmuştur. Çünkü enerji konusunda yapılan reformlar, yeni kanunlar ve bu kanunların amaç ve hedefleri, ne zaman, nasıl, kimlerin imzaları ile kabul edildiğine Kanunlar Dergisi ile ulaşılmıştır. Ayrıca enerji ile ilgili yapılan kanunların Resmi Gazete sayılarına da ulaşılarak çalışmanın güvenilirliği arttırılmıştır.

Çalışmamızda o döneme ait gazetelerden Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Vatan, Güneş, Ulus gazeteleri taranmıştır. Özellikle enerji üretimi gerçekleştirecek olan tesislerin, dönemin yöneticileri tarafından temel atma ve açılış törenlerine bu gazetelerin arşivlerinden ulaşılmıştır. Gazete arşivleri, enerji projelerinin kronolojik olarak takip edilebilmesi açısından çalışmamızda önemli bir rol oynamıştır.

Belge ve gazeteler taranırken bununla eş zamanda kapsamlı bir kütüphane araştırması da yapılmıştır. Öyle ki İslam Araştırmaları Merkezi İSAM, Ankara Milli Kütüphane, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde kaynak araştırmaları gerçekleştirilmiş ve gerekli kaynaklar elde edilmiştir.

Doktora tez çalışmamızda konu ile ilgili yazılmış kitap ve makalelere başvurulmuştur. Bu bağlamda kurum ve kişilerin yayımlamış olduğu dergi, rapor ve kitaplardan da faydalanılmıştır. Bunun yanında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayımlanan Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemleri ile ilgili belgelere ulaşılmıştır. Bu çalışmamızda yararlandığımız önemli bir kurumda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı olmuştur. Özellikle bakanlık tarafından yayımlanan "50. Yılında Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları" kitabında 1973 yılına kadar enerji alanında çalışma yürütmek üzere açılmış olan kurumlar hakkındaki bilgiler alınmıştır.

Belge ve kaynaklardan edinilen bilgiler, kaynakça belirtilmek suretiyle, konu başlıkları tasnifi yapıp fişlenmiştir. Yapılan bu fişlemeler de arşiv belgelerine öncelik verilerek önem sırasına göre düzenlenmiştir.

Başlıklar verilirken bölüm ile alt bölümlerde rakam kullanılmıştır. Buna göre (1., 1.1., 1.1.1.) gibi sıralama sistemi olan ondalık sistem izlenmiştir.

Doktora tez çalışmamızda dikkat edilen bir diğer konu da kullanılan kaynakların dipnotta gösterilmesine önem verilmesi olmuştur. Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklardaki bilgilerin doğruluğunu ispatlamak ve konu ile ilgili daha fazla bilgi almak isteyenlere yol göstermesi amacıyla oluşturulan dipnotlara, sayfa altında numaralandırma usulü ile yer verilmiştir. Dipnotlar gösterilirken Cumhuriyet Arşivi ve Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgelerde, arşivin ismi belirtildikten sonra tasnifleri koyu bir şekilde belirtilmiş, buna ek olarak belgelerin arşivden temin edilmesi esnasında gereken tasnif numaraları da verilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Arşivi'nden alınan belgelerin tarihleri miladi olarak belirtilmiş, Osmanlı Arşivi'nden alınan belgelerde ise hem hicri hem de miladi tarihleri birlikte eklenmiştir. Yine dipnotlarda kaynaklardan kitaplar, yazar ismi, eser adı, basım yeri, yayın evi, basım yılı ve sayfa numarası sıralaması ile verilmiştir. Dergiler ise yazar ismi, makale başlığı, dergi adı, cilt, sayı, yıl ve numara sıralaması ile verilmiştir.

“Türkiye'nin Enerji Politikaları (1923-1980)” doktora tez çalışma konumuz konu ve zaman açısından sınırlandırılmıştır. Çalışmamızın merkezinde enerji olduğundan dolayı, konumuzda enerji ana ağırlık noktası olmuştur. Ancak çalışmamız tarihe yardımcı birçok farklı bilim dalını da kapsadığından dolayı kapsamlı bir konudur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak çalışmamızın merkezine tarihi bir bakış açısı yerleştirmek sureti ile diğer alanlardan da yararlanılmış ve konu sınırlandırılması yapılmıştır. Böylece Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren başlamak üzere enerji alanında yürüttüğü iç ve dış politikalar konumuzun esasını oluşturmaktadır.

Araştırmanın mekan sınırlandırması olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar hakim olduğu bölgeler ve 1923 itibariyle Türkiye'nin sınırları olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın diğer bir sınırlaması da zaman bakımındandır. Çalışmanın zaman sınırı *“20. yüzyıl”* olarak belirlenmiştir. Özellikle 1923 ile 1980 yılları arası çalışmamızın

ana ağırlık zamanlarını oluşturursa da olay örgüsünün tarihsel bir süreç ile işlenebilmesi için, Osmanlı Devleti dönemine de yer verilmiştir.

Türkiye'nin enerji politikası ile ilgili tez çalışmamıza uyumlu konularla alakalı ele alınmış bazı eserler mevcuttur. Özellikle "*Uluslararası İlişkiler*" alanında yapılmış olan tez çalışmalarında bizim konumuza benzer bölüm çalışmaları söz konusudur. Yine bunun yanında dönemselsel olarak ele alınmış enerji politikası konusuna yönelik makaleler olmakla birlikte kurumların çıkarttığı faaliyet raporları ve kitaplar da bulunmaktadır.

1973 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yayımlanan "50. Yılında Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları" adlı eseri, Türkiye'nin enerji alanında o tarihe kadar neleri başardığını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Petrol özelinde enerji politikalarının ele alındığı ve önemli başvuru eserlerinden birisi olarak gösterebileceğimiz, Hikmet Ulubay'ın "İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik" adlı çalışmasıdır. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında petrol politikalarını ele alan bu çalışma tez konumuzda yararlandığımız kaynaklardandır.

Tezde değerli çalışmalarından yararlandığımız bir başka isim de Nadir Yurtoğlu'dur. Yurtoğlu'nun farklı tarihlerde farklı dergilerde yayımlanmış olan "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları (1923-1950), Akademik Bakış Dergisi, 10(20): 145-168", "Cumhuriyet Türkiyesinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 34(98): 277-280", "Türkiye'de Zonguldak-Ereğli Kömür Havzasının Yapısal Analizi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi, 16(33): 131-172" ve "Demokrat Parti (DP) Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Çalışmaları ve Petrol Politikaları (1950-1960), Tarih Okulu Dergisi 31: 131-172" çalışmaları Türkiye'nin belli dönemlerinin, farklı enerji başlıklarını ele alan çalışmalar olmuştur.

"*Türkiye'nin Enerji Politikaları (1923-1980)*" adlı doktora tez çalışmamızda önemli bir kısmı oluşturan, 1963 yılından itibaren başlayan planlı kalkınma dönemleri için yararlandığımız en önemli kaynaklar Devlet Planlama Teşkilatı tarafından ortaya konulmuştur. Planlı kalkınma modelinin benimsenmesi ile hazırlanan beşer yıllık planlar, her planın başında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayımlanarak kamuoyu ile paylaşılmıştır. Ekonomik kalkınmaların hedeflendiği, gelecek beş yıl

içerisinde hangi adımların atılacağı ve geçmiş beş yılda planlanan faaliyetlerden hangilerinin yapılamadığının aktarıldığı bu planlarda “*madencilik*” ve “*enerji*” başlıklarına da yer verilmiştir. Tez çalışmamızı ilgilendiren yılları kapsayan, “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)”, “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)”, “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)” ve “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)” yaralandığımız planlar olmuşlardır.

1. Genel Bilgiler

Tez çalışmamızın ana konusu olan Cumhuriyet dönemi enerji politikalarına hazır bulunurluk arttırılmak istenmiştir. Bunun için, giriş kısmında enerji kavramının tanımı yapılması, enerji kaynaklarının sınıflandırılması hakkında kısaca bilgi verilmesi ve Osmanlı Devleti döneminde enerji alanındaki çalışmaların genel hatları ile ele alınması uygun olacaktır.

Yunan dilinde *energia* sözcüğünden dilimize geçmiş olan enerji kelimesi, Türk Dil Kurumu Sözlüğü anlamına göre, maddede var olan ısı, ışık biçiminde ortaya çıkan güçtür.¹

Enerji kaynakları genel ifade ile açıklanacak olursa, farklı süreçler ile meydana getirilerek kullanılan kaynaklar olup, dünya üzerindeki enerji kaynakları, yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynakları olmak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Bu çalışmamızda Türkiye'nin enerji politikalarını daha iyi kavrayabilmemiz için, başlıca enerji kaynaklarına değinmemiz yerinde olacaktır.

Yenilenebilir enerji tanım olarak, doğal kaynaklar ile elde edilebilen ve kendini devamlı surette yenileyebilen bir enerji kaynağı şeklinde tarif edilmiştir.² 4 Ekim 2005 tarih ve 25956 sayılı Resmi Gazetede yayımlanıp yürürlüğe giren “*Yenilenebilir Enerji Kaynak Belgesi Verilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*”in “*Tanımlar*” başlıklı dördüncü maddesinde, “*Yenilenebilir enerji kaynakları: Hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal, biyokütle, biyogaz, dalga, akıntı enerjisi ve gel-git gibi fosil olmayan enerji kaynaklarını, (...) ifade eder*” biçiminde verilmiştir.³

¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998, s. 712

² Erdal Tanas Karagöl, İsmail Kavaz, “Dünyada ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji”, *Siyaset Ekonomi ve Topumsal Araştırmalar Vakfı (SETA)*, Sayı 197, 2017, s. 8.

³ Resmi Gazete, Sayı 25956, 4 Ekim 2005.

Yenilenemez enerji, bir enerji hammaddesi olarak tüketildiğinde yeniden oluşamayan enerji kaynaklarına verilen isimdir. Oluşumunun çok uzun sürmesinden dolayı bu tür enerji kaynaklarına yenilenemeyen enerji adı verilmektedir. Geleneksel veya konvansiyonel enerji olarak da adlandırılan yenilenemez enerji kaynakları, üretim yöntemleri bugün çevre kirliliğinin önde gelen nedenlerinden biridir. Yenilenemez bir diğer adı ile fosil yakıtların, tükeneceği de bir gerçek olarak insanlığın karşısında durmaktadır.⁴Yenilenemez enerji kaynaklarının başlıcaları şunlardır: kömür, petrol, doğalgaz, nükleer enerjidir.

1.1. 19. Yüzyıla Kadar Kullanılabilen Enerji Görünümü ve Osmanlı Devleti Dönemi Enerjiye Bakış

Tarihin en eski ve en önemli buluşlarından biri şüphesiz ki ateşin keşfi olmuş, ateşin bulunması ile bundan hem ısı hem de ışık kaynağı olarak yararlanma fikri ortaya çıkmıştır. Ateşin ısı ve ışık amacı ile kullanılabilmesinin anlaşılmasından sonra demir ve camın bulunması ile günümüze gelene kadar çeşitli medeniyetler, bunları kullanarak farklı ısıtma ve aydınlatma araçları üretmişlerdir. Özellikle fosil yakıtlar olarak doğada kendiliğinden bulunan bitkisel yağlar ile hayvani yağlar ve taş yağı denilen, yeryüzüne çıkan doğal yanıcılar o günün tasarım ve mekanik anlayışı içinde ısıtma ve ısıtma araçlarında kullanılmıştır. Taş yağlarının yanında doğada yanıcı özelliği bulunan klasik biyokütle⁵ enerji kaynaklarından birisi olan odunun ve yenilenemez enerji kaynağı, aynı zamanda da bir fosil yakıt olan kömürün kullanılması takip etmiştir. 18. yy. da başlayan sanayi inkılabına kadar da insanlık ısı ve ışık meydana getirmek haricinde enerji kaynaklarına fazlaca ihtiyaç duymamışlardır. Bu döneme kadar da geleneksel veya yenilenemez denilen fosil enerji kaynaklarından yararlanılmıştır.⁶

Selçuklu ve daha sonrasında da Osmanlı Devleti döneminde geleneksel enerji kaynakları, ısı ve ışık elde etmek amacının dışında çok fazla kullanım alanı bulamamış ve bu yönde bir ihtiyaç oluşmamıştır. Isınma ihtiyacı yüzyıllardır, bacalı

⁴ Sedat Kadioğlu, *Zarife Tellioğlu, Enerji kaynaklarının kullanımı ve çevreye etkileri*, TMMOB Türkiye Enerji Sempozyumu, Ankara 1996, s. 55.

⁵ Biyokütle teriminin tanımı; bir türe yada farklı türlerden meydana gelen bir topluma ait yaşayan organizmaların belirli bir zamanda sahip oldukları toplam kütle miktarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ormanlık alanlarda yer alan ağaç, gövde, kök ve dal ile birlikte odunsu olmayan kabuk ve yapraklardan oluşan bütüne orman biyokütlesi adı verilmektedir. Selman Karayılmazlar, Nedim Saraçoğlu, Yıldız Çabuk, Rıfat Kurt, "Biyokütlenin Türkiye'de Enerji Üretiminde Değerlendirilmesi", *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 19, 2011, s. 64.

⁶ Oya Bakır, "Geçmişten Günümüze Isıtma Sistemleri", *Termodinamik Dergisi*, Sayı 276, 2015, s. 56.

bir ocakta yakılan odun ve kömür gibi katı yakıtlar vasıtası ile gerçekleşmiştir. Ocaklar hem yemek pişirme, hem de ısınma amaçlı kullanılmış ve genellikle evin tek bir odasında bulunduğundan dolayı, ocak olmayan odalar ise ocaktan alınan kor halindeki küllerin mangallara konulması ile ısıtılmıştır. Osmanlı Devleti'nde sobalar, Tanzimat döneminden sonra batı ile ilişkilerin gelişmesinin bir sonucu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti döneminden başlamak üzere kullanılan Türk sobalarında, enerji kaynağı olarak genellikle odun ve ilk dönemler için ağaç kömürü daha sonraları ise maden kömürü kullanılmıştır.⁷

Elektriğin bir enerji kaynağı olarak kullanılmaya başladığı 1880'li yıllardan önce ışık kaynağı olarak kullanılan en önemli enerji kaynağı güneş enerjisi olmuştur. Güneş enerjisinden aydınlatma amacı ile en iyi biçimde yararlanılması için kent yerleşim planı genellikle doğu-batı, kuzey-güney doğrultularında gerçekleşmiştir. İslam mimarisinden başlamak üzere Osmanlı Devleti döneminde de camilerin inşası esnasında dikkat edilen en önemli husus ışık olmuştur. Çünkü camilerde namaz kılmanın yanında Kur'an da okunmaktadır. Kur'an-ı Kerimi rahatça okuyabilmek için ise ışığın yeterli miktarda aydınlatması gerekmektedir. Bu sebepten dolayı Osmanlı mimarlarının da iç mekânda daima aydınlığı aradığını ve güneş ışığından en iyi şekilde yararlanmak için bir mimari tasarım oluşturdukları bilinmektedir.⁸

Osmanlı Devleti Döneminde ışık kaynağı olarak güneş ışığının yanında kandiller de önemli rol oynamaktaydı. Geçmiş tarih öncesi dönemlere kadar dayanan kandil, içine sıvı yağ ve fitil konarak yakılan, aydınlatma amacı ile kullanılan kaba verilen isimdir.⁹ Kandillerin yakılması için kullanılan enerji kaynağı ise genellikle ham petrol ve bir petrol türevi olan gaz yağı ile zeytinyağı,¹⁰ susam yağı, ceviz yağı ve hayvansal yağlar gibi klasik biyokütle kaynaklarıdır. Kandillerde kullanılan gaz yağı Osmanlı Devleti'ne genellikle ülke dışından getirildiği¹¹ ve zaman içerisinde kullanımının yaygınlaştığı Osmanlı arşiv kayıtlarında mevcuttur. Özellikle bir dönem deniz fenerlerinin aydınlatılmasında gaz yağı kullanılmış daha sonrasında aydınlatma

---

⁷ Bakır, s. 57, 58.

⁸ Tuncer Doğan, "Osmanlı Cami Mimarisinde Aydınlatma Düzenleri Açısından Gelişim (XIV-XVII Yüzyıl)", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2013, s. 300-303.

⁹ Cüneyt Öz, *Silifke Müzesinde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014, s. 3.

¹⁰ Osmanlı Devleti'nde kandillerin yakılması için zeytinyağı yaygın olarak kullanılmıştır. BOA, C..AS., 55-2570, H.29.08.1211/ 27 Şubat 1796.

¹¹ BOA, DH. MKT., 1017-31, H-16-08-1323/ 16 Ekim 1905.

gücünden memnun kalınmayarak 1834 yılında yayınlanan bir hatt-ı hümayun ile gaz yağı yerine, daha iyi ışık verebilmesi için zeytinyağı kullanımına karar verilmiştir.¹² Kandiller de kullanılan gaz yağının tüketimi Osmanlı Devleti'nin son döneminde artık güvenlik açısından da zararlı olarak görülmeye başlamış ve yangın ihtimalinden ötürü özellikle Matbaa-ı Amire' de kandillerin kullanılması yasaklanarak bitkisel bir yağ olan koza yağının kullanılmasına karar verilmiştir.¹³ 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde, dönemin devlet adamları tarafından idari, askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda yenileşme hareketlerine hız verilmiş, sanayileşme alanında adımlar atılmıştır.¹⁴ Sanayileşme ile birlikte Osmanlı Devleti'nde enerji ihtiyacı ön plana çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti üretim kapasitesini artırmak ve Avrupa devletleri ile rekabet edebilmek için insan gücüyle çalışan tesisleri, buhar gücü, petrol, kömür ile çalışan tesislere dönüştürmeye başlamıştır. Bunun yanında elektrik gibi yeni enerji kaynaklarına yönelim gerçekleşmiştir.¹⁵ Enerjinin sanayi gelişimi için önemi daha da kavranmıştır.

Osmanlı Devleti'nde maden kömürü yataklarının işletilmeye başlanması o dönemki devletler ile karşılaştırıldığında daha geç yıllara isabet etmektedir. Osmanlı Devleti'nde kömürün maden olarak bulunması 1731 yılında karşılaşılan bir gelişme olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kömürü ilk bulan kişi olarak Humbaracı Ahmed Paşa kayıtlara girmiştir. Ahmed Paşa'nın kömürü bulduğu yer ise Saraybosna olarak düşünülmektedir. Ancak Humbaracı Ahmed Paşa'nın bulmuş olduğu bu maden kömüründen istifade edilememiştir. Osmanlı Devleti'nde kömür üretiminin ilk kez gerçekleştirildiği yer ise Ereğli Kömür Havzası olarak bilinmekteyken, esasen Osmanlı Devleti'nde kömür üretiminin Ereğli'den önce daha farklı yerlerde gerçekleştirildiği ortaya çıkarılmıştır. Özellikle 18. yüzyılın sonlarında İstanbul Boğazı'nın Karadeniz sahillerinde bulunan kömür yatakları Osmanlı Devleti'nde kömür üretiminin ilk izleri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu bölgenin kömür yataklarının işletme ve idaresi III. Selim döneminde çıkartılan bir irade ile 1793 yılı itibariyle bir kurala bağlanmıştır. Buna göre, bu bölgenin kömür madenleri ile civarında sonradan ortaya çıkarılacak kömür madenleri ve diğer madenler, tek bir

¹² BOA, HAT., 695-33544, H-29-12-1249/ 9 Mayıs 1834.

¹³ BOA, MF. MKT., 21-38, H-08-10-1291/ 18 Kasım 1874.

¹⁴ İlyas Gökhan, "Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı ve Türk İnkılabını Hazırlayan Sebepler", *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Detay Yayıncılık, Ankara 2019, s. 5.

¹⁵ Abdülkadir Develi, "Osmanlı Devleti'nde Enerji", *Burhan Dergisi*, Sayı 117, 2015, s. 41, 42.

kömür madenine bağlanıp birleştirilerek müstakil bir mukataa oluşturulmuştur. Devamında ise oluşturulan bu işletmede üretime özen gösterilmesi için Baş Muhasebeye kayıt edilmiş ve İrad-ı Cedid Hazinesine konunun ilmühaberi yazılmıştır. Ereğli madenlerinden daha eski bir tarihli diğer kömür işletme girişimine ruhsat verilmesi, yine III. Selim dönemine aittir. Osmanlı arşiv kayıtlarında yer alan bilgiye göre kömür işletme ruhsatı alan Eski Humbaracıbaşı Resmî Mustafa Ağa, Yedikumlar mevkiinde bulunan kömür madenlerini çıkartmak istemiş, bu işi gerçekleştirmek için ise İngilizce Tomas isminde bir ustayı getirtmiştir. Padişah, üretilen kömürün hangi amaç ile nerelerde kullanılacağını öğrenmiş, üretim girişimini takdirle karşılamış ve ruhsat verilmesini buyurmuştur. Buna ek olarak Mustafa Ağa ve beraberinde bulunan girişimciye Hasköy Tophanesinde olmak üzere memuriyet dahi vermiştir. Ereğli kömür madenlerinden önce varlığı bilinen ve işletilen diğer kömür yatakları Anadolu'nun güney ve batı sahil bölgelerinde yer alan kömür yatakları olmuştur. Bu maden yatakları Marmaris ile İçel ve Alanya Dağları'nda bulunan kömür madeni yatakları olup, bu maden yataklarının işletme imtiyazı, Osmanlı Devleti tarafından, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya verilmiştir. Bunlara ek olarak Midilli Adası'nın Telvine Köyünde çıkarılan kömürün, belirlenen şartlar içerisinde imtiyazının on sene müddet ile Kastamonu Valisi İsmet Paşaya verilmiştir.¹⁶

Ekonomisi tarıma dayalı olan Osmanlı Devleti'nde kömüre olan talep, 19 yüzyıldan itibaren yelkenden buhara geçmeye başlayan donanmanın ve buna ek olarak darphane, tophane, tersane gibi tesislerinin ihtiyacından dolayı daha da artmıştır. Söz konusu ihtiyaç, ülke içerisinde çıkartılan madenlerin yetersiz olması nedeni ile büyük oranda yurt dışından yapılan ithalat ile karşılanmış ve bu durum Osmanlı Devleti hazinesi için ciddi bir yük oluşturmuştur.¹⁷

İthalatın Osmanlı hazinesine getirdiği yükten dolayı 19. yüzyılda Anadolu'da kömür madenciliği alanında genişleme artmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere kömür madeninin keşfi Zonguldak havzasında karşılaşılmadan önce gerçekleşmiştir. Ancak yaygın olarak bilinen, kömürün Padişah II. Mahmut döneminde Zonguldak

¹⁶ Ahmet Öğreten, "Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, 2006, s. 137, 138.

¹⁷ BOA, A. MKT. MHM., 305-7, H-01-02-1281/ 6 Temmuz 1864.

havzasında, 1829'da Uzun Mehmet¹⁸ tarafından çıkarıldığı yönündedir. Kömür madenlerinin Uzun Mehmet'in bu keşfinden önce bulunduğu arşiv kayıtlar ile kanıtlanmıştır. Ancak biz konumuza daha geniş bir bakış açısı kazandırmak ve bu konudaki yanlış bilinenleri ortaya koymak adına Uzun Mehmet'in ismini burada geçirmeyi uygun görmekteyiz. Her ne kadar Zonguldak havzasında kömür madeni 1829 yılında bulunmuş olsa da, bu kömür madeni işletilinceye kadar Osmanlı donanmasının ve fabrikaların enerji kaynağı olan kömür bir süre daha ithal edilmiştir.¹⁹

Zonguldak kömür havzasından üretimin başlangıcı olarak genel kanı 1848 yılını işaret etmekle birlikte, havzada 1841 yılından itibaren kömür işletilmesi yapıldığı arşiv kayıtlarında mevcuttur.²⁰ Burada faaliyete başlayan ilk ocak Ereğli'ye bağlı Tiran köyünün yakınlarında açılmış, 1850'li yıllardan itibaren Zonguldak ve Kozlu bölgesine doğru kaymıştır. 1853-1856 yılları arası gerçekleşen Kırım Savaşı esnasında kömür havzası, Osmanlı Devleti'ne savaşta yardıma gelen Fransa ve İngiltere'nin dikkatini çekmiştir. Bu savaşta Fransız ve İngiliz donanmaları gerekli kömür ihtiyaçlarını havzadan gidermişlerdir. 1865 yılında ülke çapındaki madenlerin idaresinin Bahriye Nezareti'ne devredilmesi ile mevcut maden müdürlüğü de nazırlığa dönüştürülmüştür. Zonguldak Kömür Havzası da nazırlığa bağlanmış ve bölgede bulunan köylüler, kömür işlerinde çalıştırılmışlardır. 1865 yılında 61 bin ton olan kömür üretimi, 1875 yılında 142 bin tona yükselmiştir. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının etkisi ile üretim gerilemiş ve 1882 yılında 65 bin tona kadar

---

¹⁸ Sultan Mahmut zamanında darphane, baruthane ve tersane gibi birçok müessese de kullanılan kömür farklı ülkelerden satın alınıyordu. Dışardan satın almanın zorluk ve külfete neden olduğunu düşünen Padişah memlekette de kömürün mevcut olabileceğine hükmederek tebaanın her yerde kömür madeni aramasını ve bulunan numunelerin İstanbul'a gönderilmesine dair her yere emirnameler, iradeler göndermiştir. İstenilen özellikte kömür numunesi götürünlere ihanda bulunulacağı ve maaş bağlanacağı da Darphane-i Amire' den ilan edilmişti. Bu haber Ereğli Kasabasında duyulunca Ereğli'nin Kestanelik Köyü ahalisinden Uzun Mehmet isminde bir kişi bu durumdan istifade etmek isteyerek köyünün civarında siyah taş aramaya başladı. Uzun Mehmet gece gündüz siyah taş aradı. Bir gün hanesinde un bulunmadığından zahiresini öğütmek üzere Köseazgı mevkiindeki değirmene gitti. Değirmende sıra olduğundan canı sıkıldı, dere boyunca sahile doğru gezinmeye başladı. Bu sırada soğuk bir rüzgâr esince ateş yakıp ısınmak için Limancık koyuna girdi. Ateş yaktığı yerde madencilerin mostra dedikleri siyah numune de yanmaya başladı. Bu durum onun dikkatini çekti. Mostra boyunca parça parça siyah taşları çıkarırken buldum dedi ve taşları küfesine doldurduktan sonra ailesine de söylemeden İstanbul'da Darphane-i Amire' ye giderek küfesini takdim etti. Burada numuneler kontrol edildikten sonra istenilen kalitede olduğu görülünce kendisine 5 bin kuruş hediye ve kaydı hayat şartıyla 600 kuruş maaş bağlandı. M. İzzet Bey, A. Reşad Bey, A. Seydi Bey, *Dairetü'l-Mearif*, Cilt 1, Kanaat Matbaası, İstanbul 1913, s. 1006.

¹⁹ Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1934, s. 9-19.

²⁰ BOA, HH.d., 21171, H-30-12-1257.

düşmüştür. 1882 yılında yapılan bir düzenleme ile daha önce sadece devlete yapılabilen kömür satışları, %40'lık bir oran ile serbest piyasaya açılmıştır. Kömür satışlarının bir kısmının serbest piyasaya açılması da yatırım ve üretimin artmasına sebep olmuş, bu sayede kömür havzasında kısmi bir serbest piyasa oluşmuştur. 1908-1911 yılları arasında havzada faaliyet gösteren yabancı yatırımcıların üretimdeki payı yaklaşık %52 oranındayken, Müslüman halk %21, gayrimüslim halk ise %17'lik bir orana sahip olmuştur. Bu oran 1922 yılına kadar devam etmiştir.²¹

Osmanlı Devleti'nde ki havagazı ile ilgili bilgileri ele alacak olursak, ilk havagazı şirketleri İstanbul'da açıldığı bilgisi mevcuttur. İlki 1853 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın ısınma ve aydınlatılması için kurulan gaz fabrikası olmak üzere, devam eden yıllarda üç tane İstanbul'da 1891 yılında Kurbağalıdere'de, 1892 yılında Yedikule'de iki fabrika daha kurulmuştur.²² İstanbul Havagazı Şirketi ve Kadıköy Gaz Şirketi isimleri ile Fransız sermaye tarafından açılan bu şirketler uzun yıllar imtiyazlarını devam ettirmişlerdir.²³

İstanbul'a ek olarak havagazı işletmelerinin açıldığı ikinci şehir İzmir olmuştur. Çünkü İzmir, 17. yüzyılın başlarından itibaren Doğu-Batı ticaretinin önemli bir noktası haline gelmiş, gayri Müslim Osmanlı tebaası ile Avrupa kökenli tüccarları da içinde barındıran kozmopolit bir sosyoekonomik yapıya sahip olmuştur. Zamanla kentin ticaret içerisinde ki önemi giderek artmış ve 19 yüzyılda dış dünya ile daha güçlü bir eklemlenme yoluna girmiştir. Ticareti yürütmek için gereken ulaşım, finans gibi mekanizmalar tesis edilmiş ve kent, limanı rıhtım, demiryolu, garlar gibi büyük inşaa faaliyetleri ile birlikte yeni yapı türleri teşekkül etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İzmir'de endüstri faaliyetlerinin yoğunlaşması ile birlikte kentsel yerleşim oranı da giderek artmıştır.²⁴

Sanayi alanında gelişen İzmir her geçen gün ilerleme kaydederken büyümüş ve büyüyen bir şehrin enerji ihtiyaçları da gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bu

---

²¹ Tamer Güven, *Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı (1948-1921)*, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak 2014, s. 21-41., İsa Tak, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2001, s. 33, 34., Murat Kara, *Ereğli Kömür Havzası ve Cumhuriyet Dönemi Şekillenışı*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2009, s. 11-13.

²² BOA, Y. PRK. MYD., 12-46, H-26-07-1310/13 Şubat 1893., Güneş Gazetesi, 9 Ağustos 1990.

²³ Budak, s. 14.

²⁴ Emel Kayın, Eylem Şimşek, "İzmir Havagazı Fabrikası Endüstri Kompleksi Üzerine Yeniden Düşünmek", *Ege Mimarlık Dergisi*, Sayı 70, 2009, s. 14.

ihtiyaçlardan birisi de İzmir'in aydınlatılması hususunda kendisini göstermiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde havagazı ve şehir aydınlatma konusunda yeterli deneyim bulunmadığı için bu konuda yabancı şirketler ile girişimcilere imtiyaz verme politikası izlenmiştir. İzmir'in havagazı ile aydınlatılmasına karar verilerek bu konudaki ilk adım, 1856'da Andre Morchais isimli bir girişimci tarafından gerçekleştirilmiştir. Morchais, Paris Gaz Şirketi adına İzmir'de bir havagazı fabrikası kurma imtiyazı için Osmanlı Devleti'ne başvurmuş, Devletten fabrika arazisi ve yurt dışından getireceği makinelere gümrük muafiyeti isteyen Morchais, fabrikayı kurarak, 75 yıl işletip, yap işlet devret modeliyle bir yatırım önermiştir. Fakat Andre Morchais'in bu başvuruyu yaptıktan hemen sonraki bir tarihte ölmesi sebebiyle başvuru geçerliliğini kaybetmiştir. Bu ilk girişimin olumsuz sonuçlanmasından sonra, 1859 yılında İstanbullu gazeteci Arnold Edwards İzmir'de havagazı fabrikası kurmak adına Osmanlı Devleti'ne başvurmuştur. Edwards'ın bu başvurusu 40 yıllığına bir imtiyaz verilerek onaylanmış, çıkartılan bir emir ile İzmir' de gaz fabrikası inşasına başlanmıştır.²⁵

19. yüzyılın sonlarında yabancı girişimcilere verilen imtiyazlar devam etmiştir. 14 Eylül 1890 tarihinde Alman girişimci Ferdinand Rayzer, Osmanlı Devleti'nden, İzmir'in elektrik ile aydınlatılması işinin kendisine verilmesini talep etmiştir.²⁶ Bu tarihten itibaren İzmir'in aydınlatılmasının elektrik ile yapılması, havagazının yalnızca mutfakta kullanılması gündeme gelmiştir. Ancak İzmir havagazı şirketi elindeki pazarı kaybetmek istemediğinden dolayı elektrik ile aydınlatma yapılmasına karşı çıkmışsa da,²⁷ ilerleyen süreçte İzmir'de elektrikle aydınlatmanın devreye girmesine engel olamamıştır. 1899 yılında İngiltere Parlamentosu azalarından Esmet Bartlet ile yapılan mukavele ile İzmir aydınlatılmasında elektriğin de kullanılması karar altına alınmıştır.²⁸ Bir süre boyunca aydınlatma işlemi hem gaz hem de elektrik aracılığı ile ikili bir yöntem kullanılarak devam etmiş, daha sonra havagazı kullanılarak yapılan aydınlatma terkedilmiştir. İzmir'de kurulmuş olan havagazı fabrikası işletme imtiyazı, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde yabancı şirketlere

²⁵ BOA, A.DVN.NMH., 10-11, H-29-10-1275/ 30 Haziran 1859.

²⁶ BOA, MV., 57-41, H-29-01-1308/ 14 Eylül 1899.

²⁷ Hüseyin Budak, *Türkiye'de Enerji Politikası*, Diyalektik Yayınları, İstanbul 1994, s. 14.

²⁸ BOA, İ.TNF., 8-15, H-11-03-1317/20 Temmuz 1899.

verilmiş olan imtiyazların uzatılmamasından dolayı belediyeye devredilmiş ve havagazının mutfaklarda kullanılması uzun bir süre daha devam etmiştir.²⁹

Bir diğer önemli enerji kaynağı olan petrolün Osmanlı Devleti özelindeki tarihçesini inceleyecek olursak, Osmanlı Devleti döneminde petrolün bulunması ve kullanılması ile ilgili ilk ve ciddi kayıt Evliya Çelebi'nin, meşhur eseri Seyahatname'de yer almıştır. Evliya Çelebi 1640'lı yıllarda yaptığı seyahatleri esnasında Anadolu'da karşılaştığı 12 çeşit madenden bahsetmiştir.³⁰ Çelebi, meslek gruplarını tanıtırken kalafatçı esnafından gemici yamağı olarak söz etmiş, bunların gemileri kalafat ederken ellerindeki tokmaklarının ve elbiselerinin zift ile katrana bulandıklarını aktarmıştır. Bu ifade, o dönem gemiler inşa edilirken petrol türevi olan zift ve katranın kullanıldığını öğrenmemizi sağlamıştır. Evliya Çelebi ayrıca Azerbaycan'a yaptığı gezi esnasında Bakü petrol yataklarından götürülen petrolün Özbekistan'dan başlayıp, Osmanlı coğrafyasına kadar birçok ülkede kale savunma ve aydınlatılmaları başta olmak üzere çeşitli amaçlar ile kullanıldığını belirtmiştir. Çelebi ayrıca, 1649 yılında Van ve çevresine yaptığı gezi esnasında, Van dağındaki birçok mağarada beziryağı, katran, zift ve çeşitli yağlara rastlandığını bildirmiştir.³¹ Evliya Çelebi'nin bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere petrol ve türevlerinin kullanımını Türk coğrafyasında eski tarihlere dayanmaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde petrol yataklarının işletilebilmesine adına ilk girişim 1640 yılında IV. Murat zamanına isabet etmektedir. O dönem Osmanlı sınırları içerisindeki Türkmeneli bölgesinde ki Kerkük'te bulunan Neftçizade ailesi Kerkük civarındaki Baba Gurgur petrol yataklarının işletim hakkını almıştır.³² Neftçizade ailesi uzun bir dönem bu bölgenin petrolünü ilkel yöntemlerle ve petrol elde etmek adına işletmiştir. Bu dönemde petrol/neft imtiyazı ile ilgili bir diğer bilgede, günümüzdeki adı Balıklı olan Erzincan'ın Çayırılı ilçesine bağlı Pülk köyünde keşfedilen petrolün işletiminin Hazine Katibi Cafer Efendi'ye verilmesi olmuştur. 1650 yılında hayatını kaybeden Cafer Efendi, ölmeden önce Erzurum'da Caferiye Camisi'ni yaptırmış ve Pülk köyünün petrol gelirlerini de bu camiye vakfetmiştir.³³

²⁹ Kayın ve Şimşek, s. 15.

³⁰ Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihi" Cilt VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 455.

³¹ Hikmet Ulubay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995, s. 5.

³² BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 226- 522- 9, 14 Aralık 1927.

³³ Deniz Akpınar, Samet Altınbilek, "Pülk-Balıklı (Çayırılı-Erzincan) Petrol Sahasının Tarihi Süreci", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2015, s. 37.

Yine Türkmeneli bölgesine seyahat etmiş İngiliz vatandaşı olan Rich isminde bir gezgin, 1839 yılında yayımladığı kitabında, Dicle nehri güzergahı üzerinde ve Musul kenti civarında petrol pınarlarından bahsetmiştir. Ayrıca Rich, Kerkük ve Cebel Oniki İmam bölgelerinde de nafta kuyularının varlığından söz etmiştir. 1850’li yıllara gelindiğinde Osmanlı-İran sınırını tespit etmek için Doğu Anadolu’ya gelen W. Loftus isimli araştırmacı 1854 yılında İngiltere’de yayımlanan Jeoloji Cemiyeti dergisinde ki makalesinde Van Kalesi’ne yakın bir noktada bulunan dağın mağaralarında petrolün varlığını kaydetmiştir. Ancak tüm bu bilgiler, petrolün sanayide ve endüstri ekonomisinde henüz önemli bir yere sahip olmamasından dolayı İngiliz işadamlarının ilgisini çekmemiştir.³⁴ Bu dönemde Osmanlı Devleti ülkenin farklı bölgelerinde petrol üretimi için yabancı kişi ve şirketlere imtiyaz verme politikası izlemiştir. Osmanlı arşiv belgelerinden yaptığımız araştırmalar üzerine 17 Kasım 1869 tarihinde bir İngiliz işletmeci George Rowell İstanbul’un uygun bir noktasında petrol gazı için bir mahzen inşa etme imtiyazı almıştır.³⁵ Ancak Osmanlı Devleti döneminde bu tarihlerde petrolden günümüzdeki ticari anlamda yararlanılması sağlanamamıştır.

Avrupa’da başlayan sanayi inkılabı ile birlikte petrolün sanayileşmeyi daha da geliştirecek bir enerji kaynağı olarak kullanılabilceği anlaşılmıştır. Petrolün sanayi başta olmak üzere yüksek verime sahip bir enerji kaynağı olarak kullanımının giderek yaygınlaşması ve petrol kuyularının bulunması, Ortadoğu ve Kafkasları egemenliği altında bulunduran Osmanlı Devleti’ni emperyalist ülkelerin gözünde hedef haline getirmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti dönemi petrol politikasının şekillenmesinde II. Abdülhamit’in 1876 yılında tahta çıkması önemli bir rol oynamıştır. II. Abdülhamit, Anadolu’da en başta petrol olmak üzere, kömür ve diğer madenlerin araştırılması için çalışmalar yaptırmıştır.³⁷ Bu çalışmalar hem girişimcilere imtiyaz verme hem de bizzat memur tayinleri ile inceletme şeklinde olmuştur.

---

³⁴ Ulubay, s. 7, 8.

³⁵ BOA, ŞD., 2391-3, H-12-08-1286/17Kasım 1869.

³⁶ Valerie Marcel, *How It All Started, Oil Titans National Oil Companies In The Middle East*, Brookings Institution Press, Washington, D.C. 2006, s. 15.

³⁷ Veli Sırım, “Sultan II. Abdülhamit’in Petrol Politikası”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 12, 2017, s. 130.

Anadolu toprakları içerisinde Sultan II. Abdülhamit tarafından verilen ve Osmanlı arşivlerinde yer aldığı üzere ilk resmi imtiyaz, 1887 yılında Ahmet Necati Efendi'ye, İskenderun çevresinde petrol arama izni olmuştur. İskenderun'a bağlı olan Çingan köyünde Ahmet Necati Efendi tarafından petrol gazı bulunmuş, bulunan petrol gazının işletme hakkı daha sonra Osmanlı Anonim Şirketine devredilmiştir.³⁸ Bu gelişmeden birkaç yıl sonra 1897 yılında Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya Tekirdağ bölgesi petrol arama imtiyazları verilmiş, ancak burada tatmin edici çalışmalar yapılamadığı ve istenilen sonuçlar elde edilemediğinden dolayı, buradaki kömür ve petrol maden bölgesinin işletim imtiyazı daha sonra Avusturyalı maden mühendisi İstanslas Mihalik'e devredilmiştir.³⁹

Özellikle 19. yüzyılın son dönemlerinde Batılı askeri uzmanlar, misyonerler ve gezginler farklı görevlerle bölgeyi detaylıca gezip yeraltı zenginliklerini tespit etmeye çalışmışlardır. Aslen jeolog olan uzmanlar, arkeolojik kazılar yapma bahanesi ile görevlendirilmişlerdir. Sultan II. Abdülhamit, yabancıların aslında petrol araştırmaları yaptıklarının farkında olsa da İngiltere ile yakın ilişkiler kurabilmek adına, arkeolojik kazı tekliflerini kabul etmiştir. Ancak Sultan, olayları yakından takip etmek adına da Sadrazam Halil Rıfat Paşa'yı, gelecek İngiliz heyetini gözlemlemesi için görevlendirmiştir. Benzer durum, İngilizlerden sonra aynı istek ile gelen Almanlar için de söz konusu olmuş, arkeolojik araştırma izni isteyip kazı çalışmalarına başlayan ekibin asıl amacının petrol kaynaklarını araştırmak olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰

Musul ve Bağdat vilayetlerinde yer alan geniş petrol yatakları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Avrupa'dan gelen araştırmacıların çalışmaları ile ortaya çıkarılmıştır. Padişah II. Abdülhamit tahta geçmesinden sonra, çoğunluğu Mezopotamya'da bulunan geniş ve verimli arazileri şahsi mülkü içerisine dahil etmiştir. Padişah II. Abdülhamit, Musul petrol bölgesini şahsi mülküne aldıktan sonra bu bölgede bulunan yeraltı ve yerüstü kaynaklarını araştırarak gelirlerini arttırmak adına çeşitli alanlarda uzman mühendisler görevlendirmiştir.⁴¹

³⁸ BOA, İ.MMS., 105-4493, H-15-10-1306/14 Haziran 1889., Sırım, 130.

³⁹ BOA, Y.PRK.AZJ, 33-88, H-25-08-1314/28 Ocak 1897., BOA, MV., 187-14, H-02-05-1332/29 Mart 1914.

⁴⁰ Sırım, s. 126.

⁴¹ Arzu Terzi, *Bağdat-Musul'da Paylaşılmayan Miras Petrol ve Arazi (1876-1909)*, Truva Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 87-89.

1889 yılında da Musul petrolünün araştırılması ve çıkan petrolün işletilmesi hakkı Hazine-i Hassa'ya verilmiştir.⁴² Böylece, Musul petroleri ile elde edilecek gelir, Hazine-i Hassa'ya yani padişaha ait olmuştur. Bu bölgedeki petrolün işletim hakkının üçüncü şahıslara verilebilmesi padişahın inisiyatifinde kalmış ve Sultan II. Abdülhamit'in güvendiği ve doğrudan kendi denetiminde olan kişilerce yürütülmesi de kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan Alman şirkete verilmiş olan Anadolu Demiryolu Projesi'nin, Basra Körfezi'ne kadar uzatılması durumunda, bu şirket ile yapılacak ayrıcalık sözleşmesinin de Hazine-i Hassa nezaretince yapılabilmesi güvence altına alınmıştır.⁴³

Sultan II. Abdülhamit döneminde Almanya ile gerçekleşen bu yakınlaşma sonrası Erzincan Pülk'de yer alan petrol kaynaklarının imtiyazı bir Alman'a verilmiştir. 1889 yılında Ahmet Celaleddin Paşa tarafından bölge petrolünün işletilmesi 99 yıllığına bir şartname ile Alman Mösyö Şarel Rayzer'e ihale edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin mevcut şartlarından dolayı bu dönemde verilmiş olan imtiyaz hakları kısa sürelerde değişmiş, yaklaşık on yıl sonrasında farklı girişimcilerinde de imtiyazları kullanma haklarının ortaya çıktığı görülmüştür.⁴⁴

1898 yılı ve devamındaki yıllar Osmanlı Devleti'nin petropolitik tarihini etkileyecek olayların peş peşe geldiği dönemler olmuştur. Bu yıllarda Almanya, "*Doğuya Yönelme*" (Drang nach Osten) politikası çerçevesinde Osmanlı coğrafyasına büyük bir önem vermiştir. Almanya'nın bu politikasını güçlendirmek için Alman İmparator II. Wilhem 1898 yılında İstanbul'a gelmiştir. İmparatorun bu ziyareti sadece İstanbul ile kalmamış, Kudüs'e kadar uzanan bir keşif gezisine dönüşmüştür. Aynı esnada Alman arkeologlar daha önce Osmanlı yönetiminden aldıkları izin gereğince Musul ve çevresinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu esnada Yıldız Sarayı'na Musul bölgesinde kazı yapan Almanların arkeolog değil jeolog olduğu istihbaratı gelmiştir.

⁴² BAO, A. DVN. MKL., 30-22, H-05-07-1306/ 7 Mart 1889.

⁴³ Ulubay, s. 17, 18.

⁴⁴ Akpınar ve Altınbilek, 38. 1910 yılında Erzurum'da binbaşı olarak görev yapan bir komutan, İsmi gizleyerek Dahiliye Nezaretine, Pülk petroleri ile ilgili bir mektup göndermiştir. Binbaşı mektupta, Erzurum'daki fakirliğin son bulması için Pülk köyünde yer alan petro/neft kuyularının hükümet tarafından işlettirilmesi gerektiğini vurgulamış, kaynağın kurutulması için Batum'lu Rus gaz tüccarlarının bölgeye nezaret eden memurlara rüşvet vererek kaynağa civa dökdükleri iddiasında bulunmuştur. Dahiliye Nezareti bu iddia ile ilgili soruşturma gerçekleştirse de Nafia Dairesi durumun anlatıldığı gibi olmadığını söyleyerek mektubun üzeri kapatılmıştır. Behice Tezçakar, *Erzurum-Pülk Oil Concessions: Discovery of Oil in the Minds and the Lands of the Ottoman Empire*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 104-108.

Bu bilgiden kısa bir süre sonra da Alman jeologlar tarafından hazırlanan ve Musul bölgesinde bulunan petrolerin, Kafkasya petrol yataklarından çok daha zengin olduğu raporunun gizlice ele geçirilmiş bir örneği Sultan II. Abdülhamit'e ulaşmıştır. Bu rapor ile birlikte Sultan, Alman İmparatoru II. Wilhem'in ziyaretinin amacını net bir şekilde anlamıştır. Bu durum II. Abdülhamit'in petropolitik adımlarını bir kez daha devreye sokmuş ve Sultan'ı daha önce özel hazinesine aktardığı Musul bölgesinin, güneyinde kalan petrol yataklarını da Hazine-i Hassa'ya aktarmaya yönlendirmiştir.⁴⁵ 18 Eylül 1898 tarihinde yayınlanan bir ferman ile Bağdat vilayetinde bulunan petrol madeni arama ve işletme imtiyazı Hazine-i Hassa'ya aktarılmıştır. Ferman incelendiğinde “*Bağdad Vilayeti dahilinde dahi ehemmiyetli petrol madeni bulunmakta olduğuna yek diğerine has olan bu iki vilayet dahilindeki madenin idareleri tevhid edilmedikçe istifade hasıl olmayacağına binaen Bağdad Vilayeti dahilinde petrol ve neft madeninin taharri ve işletilmesi imtiyazı Hazine-i Hassa-i Şahaneme itası(...)*”⁴⁶ ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Musul ve Bağdat petrol yatakları tek bir çatı altında birleştirilirse burada çıkarılacak olan madenden azami düzeyde kar elde edilebileceği vurgulanmıştır.

Petrolün bir enerji kaynağı olarak kullanımının önemli bir yer tutmaya başlayacağı 20. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı coğrafyası içerisinde bulunan Mezopotamya bölgesi Alman arkeologların, Amerikan misyonerlerin ve İngiliz uzmanların petrol elde etme çabalarına sahne olmuştur. II. Abdülhamit'in uyguladığı petropolitik ile mezkur bölgenin petrol işletim hakları Hazine-i Hassa'ya aktarılarak bir nevi güvence altına alınmaya çalışılmıştır.⁴⁷ Bu bölgede bulunan petrol madeninin güvence altına alınmasının ne kadar önemli olduğu 1901 yılında anlaşılmıştır. Bu yılda Alman Maden Mühendisi Paul Groskopf, Mezopotamya'da bulunan petrol kaynaklarını inceleyerek hazırladığı raporunda “*Kesinlikle söyleyebilirim ki, Fırat ve Dicle kıyılarında bulunan petrol madenleri dünyada en çok petrol üreten kaynaklardan biri olacaktır*” demiştir.⁴⁸

Mezopotamya petrolünün işletim imtiyazını elde edebilmek için İngiliz ve Alman şirketleri arasında büyük bir rekabet yaşanmıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminde Almanya ile yakınlaşma sonucunda, Bağdat Demiryolu inşası 27 Kasım 1899

⁴⁵ Ulubay, s. 20, 21.

⁴⁶ BAO, İ.HUS., 68-7, H-02-05-1316/18 Eylül 1898.

⁴⁷ Ulubay, s. 21, 22.

⁴⁸ Necdet Pamir, *Enerji'nin İktidarı*, Hayykitap, İstanbul 2017, s. 86.

tarihinde Almanlara ait olan Anadolu Demiryolu Şirketine verilmiştir. Böylece Almanlar Anadolu'da bulunan demiryollarını, Konya'dan başlamak üzere Bağdat'a kadar uzatma ayrıcalığını elde etmiştir.⁴⁹ Konya-Bağdat demiryolu işletme imtiyazını alan Alman Anadolu Demiryolu Şirketi 1904 yılında da Osmanlı Devleti'nden Musul ve Bağdat Vilayetlerinde petrol arama izni almıştır.⁵⁰ Ancak, Alman şirket taahhütnameinde var olan şartları yerine getirilmeden nihai anlaşmayı imzalamak istemiş ve bu durum Osmanlı Devleti'nin tepkisine neden olmuştur. En nihayetinde 1904 yılında yapılmış olan antlaşma, Hazine-i Hassa Nezareti tarafından 26 Ocak 1907 tarihli bir yazı ile Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak feshedilmiştir. Almanlara verilen imtiyazlardan sonra İngiltere bu durumdan rahatsız olmuş ve daha önce İran içerisinde, İngiltere adına petrol arama ve işletme imtiyazı elde eden William Knox D'arcy'yi Osmanlı Devleti ile yapılacak petrol arama ve işletme pazarlıklarında görüşmeci olarak belirlemiştir. Ancak bu sırada Osmanlı Devleti'nin petropolitiğini kökten etkileyecek olan bir olay yaşanmış ve 1908 yılında Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilmiş, Hazine-i Hassa yani özel mal varlığı Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır ve bu karar Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi olan Takvim-i Veka-yi'de de yayımlanmıştır. Yeni yönetim olan İttihat ve Terakki döneminde petrol imtiyazlarının Almanya yerine ABD'ye verilmesi uygun bulunmuştur. 1908 yılında ABD'li Amiral Colby Mitchell Chester aracılığı ile Amerikan şirketlerine, Osmanlı Devleti topraklarında liman, demiryolu yapımı ve işletmeciliği ile birlikte, maden işletebilme imtiyazı da verilmiştir. II. Abdülhamit döneminde petrol imtiyazı konusunda Almanya ile rekabete giren İngilizlerin, yeni yönetim ile birlikte rakibi Amerika olmuştur. Sonuçta İngiltere bu çabasının karşılığını almış ve 1910 yılında Osmanlı yönetimi ile bir anlaşma yapılmıştır. Yapılan anlaşma gereği petrol araştırmalarına sermaye oluşturmak amacı ile sermayesi tamamen İngiliz olan Türk Milli Bankası (National Bank of Turkey) adı altında bir banka kurulmuştur. National Bank of Turkey, 1911 yılında sermayesinin %35'i kendisine ait, %65 ise Deutsche Bank, Royal-Dutch/Shell bir yan kuruluşu olan Anglo-Saxon Petroleum Company ve Gülbenkian gibi şirketlere ait olan African and Eastern Concessions Ltd. adlı konsorsiyumun kurulmasına öncülük etmiştir. Bu konsorsiyumun adı 23 Ekim 1912'de, Turkish Petroleum Company olarak

⁴⁹ BAO, HR.SFR.3., 293-17, 12 Aralık 1883., BAO, HR.SFR.3, 476-86, 30 Aralık 1899., Uluğbay, s. 27.

⁵⁰ Uluğbay, s. 38.

değiştirilmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile bu imtiyazın işletilmesi gerçekleşmemiştir.⁵¹ I. Dünya Savaşı son bulduğunda ise Mezopotamya bölgesi yani bir dönem Sultan II. Abdülhamit'e ait olan Hazine-i Hassa arazilerinin büyük bir kısmı artık Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalmıştır. Lozan Antlaşması içerisinde çözülemeyen Musul Meselesi (Türkiye-Irak Sınırı), Türkiye ve İngiltere arasında halledilmek üzere Cemiyet-i Akvam'a devredilmiştir.⁵² Uzun görüşmeler neticesinde Musul bölgesi de 5 Haziran 1926 tarihinde İngiltere himayesi altındaki Irak'a bırakılmıştır.⁵³

Sonuç olarak 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Almanya, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere daha fazla zenginliğe ulaşma rekabeti içerisinde bulunan Batılı ülkeler, geniş petrol yataklarının yer aldığı Mezopotamya bölgesini sınırları içinde bulunduran Osmanlı Devleti üzerinde yoğun bir rekabete girişmişlerdir. Ancak Sultan II. Abdülhamit, petrol konusunda oldukça ince ve hassas bir politika izlemiş, özellikle rekabet içerisinde bulunan emperyalist devletlerin birbirleriyle çelişen çıkarlarına karşı, petrolün varlığını Batılı ülkeleri Osmanlı Devleti'ne karşı frenleyici bir etken olarak kullanmıştır. Osmanlı coğrafyasında bulunan zengin petrol yatakları II. Abdülhamit'in Osmanlı Devleti lehine yürüteceği denge siyasetinin önemli unsurlarından birisi olmuştur. Batılı şirketlerin Osmanlı petrollerini işletme imtiyazını elde etmek için birbiri ile girdikleri mücadele ortamında, Sultan II. Abdülhamit, özellikle Bağdat Demiryolu Projesi başta olmak üzere verdiği tüm imtiyazlarda Alman, İngiliz, Fransız ve Rusları birbirleri ile dengeleme politikası izlemiştir.⁵⁴ İzlenen bu politika da Osmanlı Devleti topraklarında bulunan petrol bir koz olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde petrolün önemi ve bu yönde araştırmalar 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başına denk gelmiştir. Bu dönemlerde petrol arama çalışmaları başlasa da petrol politikası daha yoğunlukta olarak, imtiyaz almak-vermek, işletme devretmek, işletme ruhsatı almak gibi çalışmalardan ibaret kalmıştır. Osmanlı Devleti coğrafyasından farklı bölgelerden petrol/neft yeryüzüne çıkmışsa da, imtiyaz

---

⁵¹ Sırım, s. 129.

⁵² Raif Karadağ, *Musul Meselesi Petrol Fırtınası 2*, Truva Yayınları, İstanbul 2017, s. 17.

⁵³ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, 2007, s. 681.

⁵⁴ Sırım, s. 131.

verilen yerler İskenderun, Trakya, Van ve Erzurum ile sınırlı kalmıştır.⁵⁵ Batılı ülkeler Osmanlı Devleti topraklarında bulunan petrole imtiyazlar sayesinde ulaşmışlardır. Osmanlı Devleti maden yasaları, imtiyazların doğrudan yabancı girişimciye verilmesini engellese de, yabancı girişimciler, imtiyaz sahibi olan şirket ve şahıslar ile ortaklık kurabilmekteydiler. Bu durum neredeyse bütün maden imtiyazları alındıktan çok kısa bir süre sonra, ya yabancı bir şirkete devredilmiş ya da yabancı şirketler ile ortaklıklar kurulmuştur.⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde karşılaşılan en dikkat çekici petrol politikası II. Abdülhamit'in, Mezopotamya petrollerini Hazineyi Hassa'ya devrederek koruma altına almaya çalışması olmuş, bunun dışında izlenen petrol politikası özel teşebbüse imtiyaz vermekten çok fazla öteye geçememiştir.

Son olarak Osmanlı Devleti döneminde elektrik alanındaki gelişmeleri ele alalım. Sanayide ve günlük hayatta elektriğin kullanımı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır.⁵⁷ Osmanlı Devleti'nin elektrik ile ilk tanışması 1839 yılında elektrikli telgrafın kurulma çabaları ile gerçekleşmiştir. Elektrikli telgrafın mucidi Samuel Morse'un çalışan bir telgraf makinesi icat etmesinden sonra, Morse'un ortağı Amerikalı Chamberlain aracı İstanbul'a getirmiş ancak araç çalıştırılmadığı için bu deneme başarısız olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk elektrikli telgraf hattı Kırım Savaşı sırasında 1853 ile 1856 süreci içerisinde Fransız ve İngilizler tarafından kurulmuştur.⁵⁸

1864 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki basın yayın organlarında elektrikten bilimsel olarak bahseden yazı ve makaleler çıkmıştır. Bu anlamdaki en eski yazı 1864 yılında Mecmua-i Fünun'da yayımlanmış, Daniş imzasını taşıyan "*Kuvve-i Elektrikiyye*" adlı makaledir. Makalede elektriğin tanımı ve nasıl nakledileceği ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bundan başka 1881 yılında Bağçe Mecmuasında yayımlanan "*Nev İcad Bir Elektrik Testeresi*" başlıklı yazı olmuştur. 1882 yılında Hafta Mecmuası'nda yayımlanmış olan "Elektrik" başlığını taşıyan yazıda, "tabiatta görülen ahvalin en garibi elektriktir" diyerek elektrik ifadesi yer almıştır. 1893'te

⁵⁵ Ferah Çark, *19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Neft ve Petrol Üretimi ve İmtiyazları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 65, 66.

⁵⁶ Derviş Başa, *Uluslararası Petrol Politikasının Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasına Etkisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2013, s. 35-36.

⁵⁷ Naziye Özdemir, "İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2016, s. 18, 19.

⁵⁸ Murat Hanilçe, "Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği", *Journal of History Studies*, Cilt 9, Sayı 4, 2017, s. 65.

Mektep Mecmuası'nda “*Elektrik Nedir?*” başlıklı yazı kaleme alınmış, elektriğin tarihsel gelişiminden bahsedilmiştir.⁵⁹ Bu yazı ve makalelerin dışında Osmanlı Devleti'nde farklı basım yayım organlarında farklı tarihlerde yazı ve makaleler kaleme alınmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki ilk elektrik santrali 1902 yılında Tarsus'ta kurulan küçük bir su santrali olmuştur.⁶⁰ Tarsus Belediyesi'nde çalışan Avusturyalı Dörfler'in girişimleri sonucunda, Tarsus'a 1.800 metre uzaklıktaki Bendbaşı yerinde bir elektrik tesisi inşa edilmiş, tesis 1902 yılında faaliyete geçmiştir.⁶¹ Avusturyalı Dörfler, ilk müracaatı zamanın Belediye Reisi Fahri Sungur Bey'e yapmıştır. Sultan II. Abdülhamit'den Karamüftüzade Hulusi Paşa'nın nüfuzu ile gerekli izin alınmıştır. Tarsus Berdan Nehri üzerinde su değirmeni ile 2 kilovatlık bir dinamo ile oluşturulan santral daha sonra hidroelektrik⁶² santraline dönüştürülerek gücü 60 kilovata çıkartılmıştır. Başlangıçta yalnızca sokaklar ile Belediye Reisi Sadık Paşa'nın evi elektrikle aydınlatılabilmştir. I. Dünya Savaşı sırasında gaz sıkıntısı baş gösterince halkta evine elektrik almaya çalışmış, ancak elektrik üretimi yeterli olmadığından bu ihtiyaç karşılanamamıştır. İlk kurulan bu tesis yetmeyince I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bir tesis daha inşa edilmiş ve bu sayede elektrik kullanımı halka da sağlanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Adana ve çevresi Fransız hakimiyeti altına girmiş ve Fransızlar, 1918 yılında Tarsus halkının elektrik kullanımına ilgisini gördükten sonra bu durumdan kazanç elde edebilmek amacı ile evlerden lamba başına ücret almaya başlamışlardır. Çukurova bölgesi işgalden kurtulunca ilk kurulan

---

⁵⁹ Yahya Coşkun, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul'da Aydınlatma Aracı Olarak Elektrik*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 45. Serhat Küçük, “Osmanlıların Modern Teknoloji ile Karşılaşması: Elektrik Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18, 2013, s. 170-172.

⁶⁰ Özdemir, s. 21.

⁶¹ Adnan Dinçel, *Türkiye'de Elektriklendirme Hizmetlerinin Anı ve Belgelerle Tarihçesi*, Türkiye Elektrik Kurumu 50.Yıl, Ankara 1973, s. 88, 89.

⁶² Deniz, göl veya nehir suları, güneşten gelen ısı enerjisi sayesinde buharlaşmaktadır. Ortaya çıkan su buharı rüzgarın etkisi ile sürüklenmekte ve dağların yamaçlarında yağmur veya kar halinde yeryüzüne ulaşmaktadır. Böylece nehirlerin beslenebilmesi için gerekli su kuvveti elde edilmektedir Yağmur ve kar ile yüksek rakımlı bölgelere çıkan suların akış enerjisi türbin ve jeneratörler aracılığı ile elektrik enerjisine dönüştürülmektedir. Murat Gökdemir, Murat İhsan Kömürcü, Taylan Ulaş Evcimen, “Türkiye’de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış”, *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, Sayı 471, 2012, s. 18., Furkan Dinçer, İpek Atik, Şaban Yılmaz, Ali Çingı, “Hidrolik Enerjisinden Yararlanmada Ülkemiz ve Gelişmiş Ülkelerin Mevcut Durumlarının Analizi”, *Dicle Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, 2017, s. 556., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Önemi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 27.

bu türbin, küçük bir modernizasyondan sonra jeneratör eklenerek daha da geliştirilmiştir.⁶³

Türkiye’de taş kömüründen elektrik elde edebilecek ilk santral İstanbul’da inşa edilen Silahtarağa Elektrik Santrali olmuştur.⁶⁴ İstanbul şehrinin elektrikle aydınlatma ihtiyacını karşılamak için 1910 yılında yapılan ihale ile merkezi Macaristan Budapeşte’de bulunan Ganz Anonim Elektrik Şirketi’ne verilmiştir.⁶⁵ Ganz Şirketi, 1911 yılında Silahtarağa’da bir elektrik üretim fabrikası inşa etmeye başlamış ve netice olarak 11 Şubat 1914 tarihinden itibaren de şebekeye ve abonelerine elektrik vermeye başlamıştır. Bu gelişmenin devamı olarak ise 14 Şubat 1914 tarihinden itibaren İstanbul’da elektrikli tramvaylar ilk kez çalışmaya başlamıştır.⁶⁶

Osmanlı Devleti’nde Anadolu’da Bursa, İzmir gibi şehirlerde elektrik ile aydınlatma girişimleri gerçekleştirilmiş,⁶⁷ Adana ve Ankara, yine Osmanlı’ya bağlı bulunan Beyrut ve Şam şehirlerinin elektrik ile aydınlatılmaları için bazı kişi ve şirketler ile yapılan ihale belgeleri de Osmanlı arşivlerinde mevcuttur. Ancak yapılan ihalelerin büyük çoğunluğu I. Dünya Savaşı’ndan dolayı imtiyaz sahibinin kurulacak santralleri geciktirmesi ile ertelenmiştir.

---

⁶³ Özdemir, s. 21.

⁶⁴ Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Rıda Tür, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi, Enerji”, *Siyaset Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (SETA)*, Sayı 96, 2017, s. 15.

⁶⁵ BAO, A.DVN.MKL., 51-6, H-25-10-1328/30Ekim 1910.

⁶⁶ Mehmet Karayaman, “Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi 1929-1939”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2014, s. 51.

⁶⁷ BAO, İ.MMS., 171-3, H-18-10-1331/20 Eylül 1913., BAO, MV., 231-296, H-16-10-1331/18 Eylül 1913. BAO, ŞD., 511-14, H-18-08-1332/12 Temmuz 1914., BAO, BEO., 4300-322455, H-25-08-1332/19 Temmuz 1914., BAO, A.DVN.MKL., 59-70, H-19-12-1332/8 Kasım 1914., Zafer Koylu, Ozan Arslan, “I. Dünya Savaşı Sürecinde Bazı Osmanlı Kentlerinde Elektrikle Aydınlatma Girişimleri”, *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, Antalya 2014, s. 6.

BİRİNCİ BÖLÜM

1923-1950 ARASI TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI

1.1. 1923-1938 Arası Türkiye’nin Enerji Politikaları

Tez çalışmamızın bu kısmında Cumhuriyetin ilan edilmesinden itibaren eksiklerin giderilmesine yönelik olarak politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu politikalar arasında enerji başlığı her geçen gün ön sıralara kadar yükselmiştir.

1.1.1. İzmir İktisat Kongresi’nin Enerji Politikası Üzerinde Etkileri

Milli Mücadele zafer ile sonuçlandıktan sonra yeni Türk Devleti kurulmuş, devletin en belirgin özelliklerinden birisi de inkılapçılık olmuştur. Cumhuriyet henüz ilan edilmeden Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde her alanda hızlı bir kalkınma hedeflenmiş, ekonomik kalkınma da bu hedef doğrultusunda ilerlemiştir. Ekonomi alanındaki kalkınmada da sanayi ve sanayinin ihtiyacı olan gerekli enerjinin karşılanması en mühim meselelerden birisi olmuştur. Ülkenin enerji ihtiyacı yalnız sanayi için değil ayrıca halkın kullanımı için de önemli bir gereksinim durumunda olduğundan dolayı bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilmesi Mustafa Kemal Atatürk tarafından da bilinmekteydi. Bu doğrultuda 1 Mart 1922 tarihinde TBMM’nin açış konuşmasında ekonomi özelinde madenlerin önemine değinen Mustafa Kemal Atatürk şu sözleri dile getirmiştir: *“Siyaseti iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafii umumiyeyi doğrudan doğruya alakadar edecek müessesat ve teşebbüsati iktisadiyeyi kudreti maliye ve fennyemizin müsaadesi nispetinde Devletleştirmedir. Ezcümle; topraklarımızın altında metruk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek milletimizin menfaatine küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabildir. Maahaza; sırf intifai iktisadi maksadıyla gerek madenlerimizde ve gerek sair hususati iktisadiyemizde; umuru nafiamızda kullanılmak istenilen sermayenin sahiplerine Hükümetimizce her türlü suhuletin*

*ibraz edileceği şüphesizdir.*⁶⁸ Bu sözler Mustafa Kemal Atatürk'ün maden konusu ile ilgili ilk sözleri olup, içeriğinde madenlerin devletleştirilebileceği ve bunun yanında da yine madenleri işletecek imtiyaz sahiplerine devletin her türlü desteği vererek buraların milletin yararına kullanılacağı vurgulanmıştır

Milli Mücadeleden sonra Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları devleti yapılandırmak adına yoğun bir çaba içerisine girmişlerdir. Bu yapılandırma çabaları içerisinde de ekonomik kalkınma hedefi önemli bir yer tutmuştur. Mustafa Kemal Atatürk bu durumu şu sözler ile ifade etmiştir: *“Siyasî, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse husule gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semerati nafıayı tesbit için iktisadiyatımızın, hâkimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsin ve tevsii lâzımdır.”*⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk'ün bu ifadesinden anlaşılacağı üzere ekonomik tedbirler alınacağı ortaya konulmuştur.

Yeni kurulacak Türkiye'nin ekonomi politikasını belirlemek için 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır.⁷⁰ Kongreye katılan işçi, tüccar, sanayici ve çiftçi temsilcilerinden 1135 kişi, kan dökülerek kazanılan siyasi zaferin ne pahasına olursa olsun korunacağını belirten Misakı İktisadi kararlarını almışlardır.⁷¹ Bu kongrede çeşitli konular üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapılmış, toplantıda Türkiye'nin enerji politikasını belirleyecek enerji başlığı olamamasına karşın, kömür madeni özelinde alınan kararlar ile enerji politikası da şekillendirilmeye çalışılmıştır.⁷² Kongrede enerji ile ilgili belirlenen genel politika; enerji gereksinimlerinin gerekli haller dışında yerli kaynaklardan karşılanması yönünde olmuştur. Yerli kaynaklarda en kullanılabilen kaynağın da kömür madeni olması, ülke enerjisinin özellikle de kömür madeni ile giderilmesi yolunu güçlendirmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarda ön plana çıkan önemli bir nokta da yabancı şirketlere Osmanlı Devleti döneminde verilen imtiyazların devam ettirilmesi

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, Cilt 18, Birleşim 1, s. 6, 1 Mart 1922.

⁶⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2, Divan Yayıncılık, Ankara 2006, s. 107.

⁷⁰ A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 12.

⁷¹ Ahmet Korkmaz, “Atatürk İlkeleri”, *Türk İstiklal Harbi ve Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Detay Yayıncılık, Ankara 2019, s. 196.

⁷² Ahmet Demir, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Enerji Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 35, Sayı 1, 1980, s. 109.

ve özellikle de enerji sektöründe faaliyet gösteren Alman, Belçika, Fransız, İtalyan ve Macar firmaların muhafaza edilmesi ile liberal bir ekonomik yapı hedeflenmiştir.

İzmir İktisat Kongresi'nde yer alan "Maden Meselesi" başlığı şu şekildedir:

"Madde 1- En mühim bir servet menbaı olan madenlerimizin mebzuliyet ve kurbiyetlerine göre birkaç mühim havzaya tefriki ve mümkün olduğu kadar kendi fen adamlarımızın muavenet ve iştirakiyle ilmi bir surette tetkik edilmesi ve en haiz-i ehemmiyet olanlarının da milli menafimimize göre istismarı ve bu maksatlar için bir de tabakatülarz darülmesaisi yapılarak tabakat haritasının da bir an evvel tersimi. (müttefikân kabul).

Madde 2 - Madenlerimizin kıymeti ve istihsalatı hakkında toplanılan malumat ve istatistiklerin muntazaman neşri. (müttefikân kabul).

Madde 3- Meşfuk madenlerin hemen müzayedeye vaz'edilerek ehliyet-i maliyesi olduğu tahakkuk eden taliplerden tercihan milli olanlara derakab ihalesi ve müzayede hususunda her türlü lüzumsuz kuyudtan ihtiraz edilerek kestirme yol tutulması. (müttefikân kabul).

Madde 4- Harp ve işgal dolayısıyla işletilmesi kabil olmayan madenlerden hükümetin istediği rusum-i mukarrere yani cerib harcının affı ve fakat bu muafiyetin yalnız Türkiye teb'asına hasrı. (müttefikân kabul).

Madde 5 - Zımpara madeni yalnız memleketimizin Akdeniz sevhilinde ve Yunanistan'ın da Naksos mevkiinde bulunuyor. Ancak Yunanistan'da çıkan zımpara madenlerinin sahillere yakın olması ve bizim madenlerin ise binnisbe dahilde bulunması yüzünden madenlerimize göre dun fiyatla satılmakta ise de, Harb-i umumiden evvel senede kırkbeşbin ton kadar sarfiyatı bulunan bu cins madenin ancak Yunanistan onbeşbin tonunu istihsal ve sevedebilmekte olduğundan cihanın mütebaki ihtiyacatı için memleketimizden çıkan zımpara madenine ihtiyacı derkardır. Binaenaleyh harp esnasında yapıldığı gibi Yunanistan'ın dolduramadığı bu boşluğu sun'i zımpara tozları ile temine mahal bırakmamak ve bilahire zamanın tahavvülatına göre ittihaz-ı hareket edilmek üzere müstahsillerini teşvikan iki sene için resm-i nisbiden affedilerek yalnız rüsüm-ı mukarrere ile iktifa edilmesi. (müttefikân kabul).

Madde 6 - Kok ve antrasit cinsleri müstesna olmak üzere ihtiyacatımızı temin eden maden kömürlerimizin ecnebi maden kömürleri rekabetine karşı himayesi. (müttefikân kabul).

Madde 7 - Memleketimizde mevcut kukürtlerin fennen muvafık olduğu ve ihtiyaca kafi geldiği takdirde rekabet-i ecnebiyyeye karşı himayesi. (müttefiklik kabul).

Madde 8- En mühim ve zengin kömür havzamız olan Ereğli - Zonguldak havzasıyla Soma ve diğer umum kömür havzalarımızın halihazırdaki elim vaziyetlerinin ıslahını temin edecek tedabir ittihazı ve bu meyanda Zonguldak havzasındaki Kozlu ve Kilimli şömendöferlerinin nefsi Zonguldak'taki şömendöferlerde yapıldığı gibi geceli gündüzlü işletilmesi ve bu mahallerdeki şömendöfer ücretleriyle Zonguldak limanı rüsumunun tenzili çaresinin taharrisi ve bütün muessesat-ı milliye ile şömendöferlerimizin ve yerli fabrikalarımızın ve seyr-i sefain şirketleriyle ziraat makinelerinin yerli kömürü sarf ve istihlak eylemelerinin temini. (müttefiklik kabul).

Madde 9- Ereğli - Zonguldak kömür havzası için tetkiki himmet ve zaman sarfını icap eden diğer noktalar da şunlardır. (müttefiklik kabul).

A- Havzanın tabakatülarz vaziyeti ve haritalarının iyice tespiti.

B- Maden ocaklarının halihazırdaki hudut, vaziyet-i hukukiyeleri tayin ve tespit edilerek munazaat-ı hazırayı kaldıracak hukuk-i tasarrufiye meselelerinin sür'at ve kat'iyetle halli. (müttefiklik kabul)

C- Bu iki maksad-ı mühimmi mahallinde tetkik ve halletmek üzere mütehassıslardan mürekkebe bir heyetin teşkil ve izamı ve bu heyetin havza faaliyet-i iktisadiyesine vüs'at vermek ve muessesat-ı snaiye vücuda getirmek için ne gibi esasat ve teşkilat lazım ise bunların ihzar ve temini ile de mükellef tutulması.”⁷³

İzmir İktisat Kongresi'nin maden meselesi başlığının özellikle 1 ve 4. maddeleri arasında, madenlerden büyük bir servet kaynağı olarak bahsedilmiş, madenlerin bir an evvel tetkik edilip milli menfaatlere göre kullanılmaya başlanması vurgulanmıştır. Ayrıca bu maddelerde savaşlardan dolayı işletilemeyen madenlerin ihalelerinin yapılarak işletilmeye başlanması ve Türk işletmecilerden arazi harcının alınmaması kararlaştırılmıştır. Kongrenin maden meselesi başlığının 8 ve 9. Maddelerinde ise Ereğli-Zonguldak ve Soma'da bulunan madenlerin ıslahı ve tekrardan kullanılmaya başlanması kararlaştırılmıştır.

⁷³ İnan, s. 34, 35.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere İzmir İktisat Kongre'sinin toplandığı 1923 yılında Türkiye'de enerji konusunda hakim olan görüş enerji ihtiyacının zorunlu durumlar dışında yerli kaynaklardan temin edilmesi ve özellikle maden kömürü ile karşılanması şeklinde olmuştur.⁷⁴ Kongrede çözülmesi gereken farklı sorunlar başlıklar halinde yer almış ancak enerji konusu ile ilgili bir politika oluşturacak biçimde ele alınmamış, benimsenen sistem liberal ekonomi olmuştur.

1.1.2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Genel Enerji Politikası

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke çapında kullanılan en önemli enerji kaynağı kömür olmuştur. İzmir İktisat Kongresinde ülkenin maden konusu görüşülürken, kömür ve Ereğli Kömür Havzası'na dair düzenlemelere de yer verilmiş, bu durum Ereğli Havzası'nın ülke ekonomisi için ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, madencilik tekniğini öğrenmiş Türk ustalar, teknisyenler ve mühendisler hem sayı bakımından hem yetişmişlik seviyesi bakımından yeterli düzeyde değildi. 1923 yılı itibariyle Türk maden mühendisi sayısı 8 kişi olup bunların hepsi de yabancı şirketlerde önemsiz görevlerde çalışmaktaydılar.⁷⁵ İzmir İktisat Kongresinde alınan karar gereği madenlerin aranması ve işletilmesi için yetişmiş mühendis kadrosu gerekmektedir. Bunun için de atılan en önemli adım 1924'de Zonguldak'ta Yüksek Maden ve Sanayi Mektebi açılması olmuştur.⁷⁶

İzmir İktisat Kongresinde ülkedeki maden işletmeciliğinin geliştirilmesi ile bağlantılı olarak alınan kararlardan birisi de, maden işletmelerinin kredilendirilmesi için kurulması kararlaştırılan sanayi bankaları olmuştur. Bu amaç doğrultusunda özel sektörün finansmanını üstlenmesi için yarı resmi olarak Türkiye İş Bankası kurulmuş, 19 Nisan 1925 tarihinde de, 633 sayılı yasa ile Türkiye Sanayi ve Maden Bankası teşekkül ettirilmiş,⁷⁷ müdürlüğüne de Hayrettin Bey getirilmiştir. Bankanın görevi; bankaya devredilmiş olan sanayi kuruluşlarının idare edilmesi, yeni sanayi kuruluşlarına katılmak ve işletmektir. Yine bunlara ek olarak Türk Sanayi ve Maden Bankası'nın diğer görevleri maden imtiyazı almak, maden işletmek, Türk sanayici ile

⁷⁴ Demir, Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde..., s. 109

⁷⁵ Ahmet Kartalkanat, "Cumhuriyet Dönemi Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, Sayı 38, 1991, s. 51.

⁷⁶ Hasan Özer, "Kamuran Karabalık, Yükseköğretim Tarihi İçerisinde Zonguldak Maden Tatbikat (Başçavuş) Mektebi (1937-1940)", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2017, s. 186.

⁷⁷ Haşim Erdoğan, "Atatürk Dönemi Çağdaşlaşma Hareketleri", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 399.

madencilere kredi desteği sağlamak ve bunlara ait bankacılık işlemlerini yapmak olarak belirlenmiştir.⁷⁸

İş Bankası, kömür havzalarına 1926 yılında Maden Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi'nin kurulması ile girmiştir.⁷⁹ Devletin maden sektörüne girmesinin yanında 1920-1930 yılları arasında yerli sermaye tarafından kurulan ve maden işi ile uğraşan Türk Anonim Şirketleri şunlardır:

- Türk Madencilik A.Ő.
- Maden Kömürleri İşleri T.A.Ő.
- Maden İşletme T.A.Ő.
- Kozlu Kömür İşleri T.A.Ő.
- Foçateyn Değirmen Taş Ocakları T.A.Ő.
- Kireçlik Kömür Madenim T.A.Ő.
- Kavacık ve Efen Çukur Altınla Matıhıt-Sinili Kurşun Madeni T.A.Ő.
- Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ő.
- Amasya Kömür İstismar Mıntıkası T.A.Ő.

Yerli sermayenin yanında yabancı sermayenin de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren madencilik sektöründe yoğun bir ilgisi olmuştur. 1920-1930 yıllarında maden üretimi gerçekteştirmek üzere kurulmuş, hissedarları veya kurucuları arasında yabancılardan olduğu anonim Şirketleri şunlardır:

- Omniom Çark Sanayi A.Ő.
- Ergani Bakır T.A.Ő.
- Bulgar Dağı-Madenleri T.A.Ő,
- Metagom Maden ve Kauçuk. T.A.Ő.
- Türk Kömür Madenleri T.A.Ő,
- Cenubi Anadolu Madenleri T.A.Ő.
- Adapazarı Madenleri İşi T.A.Ő.
- Fethiye Őirke-i Madeniyesi
- Manganez T.A.Ő.
- Maden Sanayi ve Ticaret T.A.Ő,

⁷⁸ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-1, 10-40-17, 20 Ağustos 1924., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-1, 13-24-18, 29 Mayıs 1925., Kartalkanat, s. 51.

⁷⁹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-1, 19-39-5, 16 Haziran 1926.

- İttaiad-ı Maden T.A.Ş.⁸⁰

Maden üzerinden enerji kaynaklarının üretiminin özel sektöre açılmaya başladığı bu dönemde, İktisat Vekaleti'ne bağlı Havza İktisat Müdürlüğü, taşkömürü yataklarının işletilmesini kontrolü altına almıştır. Linyit üretiminde ise özel sektör işletmeciliği devam etmiştir.⁸¹ İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen sanayileşme ve kalkınma politikaları doğrultusunda yabancı özel şirketler, başta kömür, bakır ve krom madenlerinin işletmeciliği olmak üzere, madencilik sektörüne ortaklıklar şeklinde girmiştir. Bu dönemde Devlet, özel teşebbüsün gelişimini teşvik etmek amacıyla, 1927 yılında Teşvik Kanunu çıkarmıştır. 1923 yılında başlayan özel teşebbüs modelinden istenen sonuçların elde edilememesi ve 1929 dünya ekonomik buhranının olumsuz etkilerinden dolayı 1932 yılında yeni bir değerlendirme ile madencilik alanında devletçi politikalar benimsenmiştir.⁸²

Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'nin toplam elektrik üretimi yıllık ortalama 44.5 gigavatsaat olup, ülkede 38 santral bulunmaktaydı. Birçoğu motor gücü ile çalışan bu santrallerin 14'ü kişilere, 13'ü ortaklıklara ve 11'i ise belediyelere ait durumdaydı. Bu dönemde sadece İstanbul, Adapazarı ve Tarsus elektrik kullanan kent durumunda olup, vatandaşın %94'ü elektrik olmayan kesimde yaşamaktadır. Bundan sonra ülkenin her tarafına elektrik ulaştırmak için bir çalışma içerisine girilmiş, bunun için de Türkiye savaş sonrası dönemde olduğu için kalifiye personel ve yeterli sermaye olmamasından dolayı yabancı sermayeli imtiyazlı ortaklıklar kurulmuştur. Osmanlı Devleti döneminden elektrik üretim ve işletme imtiyazı alan kişi veya şirketlerle olan sözleşmeler devam ettirilmiş ve buna ek olarak Alman şirketlere Ankara ve Adana'da, İtalyan şirketlere Bursa, Balıkesir, Mersin, Tekirdağ, Gaziantep, Edirne'de elektrik üretme ve satış imtiyazı verilmiştir.⁸³

Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olan Ankara'nın elektrik ile aydınlatılması için adımlar da atılmış ve ilk elektrik santrali 1925 yılında, Ankara Belediyesi tarafından Bentderesi'nde kurulmuştur. Bu ilk elektrik santrali ile Ankara Belediyesi'nin Anafartalar Caddesi'nde bulunan binası ve bu civardaki birkaç ev aydınlatılmıştır. Elektrik enerjisi el elde etme amacı doğrultusunda yabancı sermaye ile imtiyazlı

⁸⁰ Kartalkanat, s. 52.

⁸¹ MÜSİAD Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği "Türkiye'nin 2000'li Yıllarda Enerji Politikası", *MÜSİAD Araştırma Raporları No: 14*, Prestij Baskı, 1996, s. 8, 9.

⁸² BCA, Karalar Daire Başkanlığı, 30-18-1-1, 23-12-10, 27 Şubat 1927.

⁸³ Özdemir, s. 25.

ortaklıklar politikası gereğince Alman şirketler, MAN ve AEG verilen imtiyazlar ile 1925 yılında dizel jeneratör ile Ankara’da elektrik kullanımı yaygınlaşmıştır.⁸⁴ Bu durum elektrik enerjisi eksiklerini gidermek için yabancı yatırımcılar ile işbirliğinin Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

Ülkenin elektrikleştirilmesi konusunda yabancı sermayeye verilen imtiyazların yanı sıra yerli özel şirketlerinde önü açılmıştır. İlk yerli sermayeli elektrik şirketlerinden birisi, Kayseri ve civarı yerleşim yerlerinin elektrik enerjisi üretimi, iletimi, dağıtım ve ticareti hizmetlerini yapmak üzere 1926 yılında imzalanan imtiyaz sözleşmesi ile kurulan Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi olmuştur.⁸⁵

Cumhuriyetin ilanından itibaren ilk 10 yılda il ve ilçeler dahil olmak üzere 105 yerleşim merkezine elektrik ulaştırılmıştır.⁸⁶ 1927 yılında sırasıyla Ankara Elektrik TAŞ (Türk Anonim Şirketi), 1929 yılında Adana Elektrik TAŞ ile Urfa Elektrik TAŞ, 1930’da Konya Elektrik TAŞ ve 1931’de Malatya Elektrik TAŞ teşkil edilmiştir. 1923 yılından itibaren enerjiye yapılan yatırımlar ile 33 gigavatsaat toplam kurulu güç, 1930’da 78 gigavatsaat seviyesine çıkartılmıştır.⁸⁷

1930 yılına gelindiğinde şehirleşmenin ve sanayileşmenin artması ile elektrik enerjisi kullanımı da artış göstermiştir. Cumhuriyetin bu ilk yıllarında tüketilen 100 birim elektriğin % 94’ü yabancı şirketler, % 4’ü belediyeler ve % 2’si de özel şahıslar tarafından üretilmektedir. Bu dönemde şirketlerce işletilen 37 santral, belediye ve özel idareler tarafından işletilen 34 santral ve kişiler tarafından işletilen 26 santral olmak üzere toplamda 97 santral bulunmaktadır. Bu santrallerin, 13’ü buhar gücü, 13’ü su gücü, 68’i motor gücü ve 3’ü de odun gazı ile enerji üretmektedir.⁸⁸

1930 yılında 1580 sayılı Belediyeler kanunu kabul edilmiş, bu kanuna göre elektrik işlemleri belediyelere devredilmiştir. Bu kanuna göre elektrik ile ilgili bölümler şu şekildedir:

“Doğrudan doğruya yapılmak ve işletilmek şartı ile su, havagazı, elektrik, tramvay tesisatı kurmak ve işletmek, göl, nehir, körfez ve seyahili mütecevire

⁸⁴ Karayaman, s. 52, 53.

⁸⁵ BCA, Karalar Daire Başkanlığı, 30-18-1-1, 20-54-3, 18 Ağustos 1926., BCA, Karalar Daire Başkanlığı, 30-18-1-1, 29-40-9, 14 Haziran 1928.

⁸⁶ Özdemir, s. 27.

⁸⁷ Nadir Yurtoğlu, “Cumhuriyet Türkiyesinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 98, 2018, s. 230.

⁸⁸ Bekir Çetinkaya, *Erken Cumhuriyet Dönemi Enerji Politikaları*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2019, s. 114.

vapurları nakliyatını deruhte ve ifa etmek belediyelerin hakkıdır (ancak belediyeler bu işlerin tesis veya işletilmesi için müddeti kırk seneyi tecavüz etmemek ve şeraiti Devletçe müttehaz kaidelere muvafık olmak üzere imtiyaz da verebilirler)... Belediye sınırı dahilinde muayyen mevkiler arasında otobüs, omnibüs gibi yolcu ve yük başına ücret alan nakliye vasıtalarının işletilmesine ve hususî mahiyette elektrik tesisatı gibi işlerin yapılmasına ve umuma ait suların ihtiyaçtan fazlasının hususî istihsalâtta kullanılmasına inhisarı tazammun etmemek üzere ruhsat vermek... Su, elektrik, hava gazı, tramvay ve emsali belediye sınırı dahilinde bulunan imtiyazlı şirketlerin mukavelenamesinde tayin olunan müddetin hitamında mukavelenameleri mucibince Devlete intikal edecek olan bilcümle tesisat ve emval bilâbedel belediyelere devrolunur. İşbu şirketlerin imtiyazlı mukavelenamelerinde Hükümet tarafından mubayaa hakkı için kabul edilen müddetin duhulünden itibaren belediyelerin müracaat ve talebi üzerine mubayaa bedeli belediye tarafından temin edilmek şartile Hükümet vasıtasile mubayaa edilerek şirket tesisat ve emvali belediyelere devrolunur.”⁸⁹

Böylece elektrik ile ilgili işleri düzenleme görevi devletçe belirlenen şartlar doğrultusunda belediyelere verilmiş, süresi dolan özel şirket imtiyazlarının da belediyelere geçtiği vurgulanmıştır.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte petrol alanında da çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Özellikle erken cumhuriyet dönemi ülkenin bazı bölgelerinde önemli petrol kaynakları olduğu ümidi taşıyan bir süreç olmuştur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında petrol faaliyetleri, Osmanlı Devleti zamanında yürürlüğe giren 8 Nisan 1906 tarihinde Maden Nizamnamesi esaslarına göre yapılmıştır.⁹⁰ Ancak Osmanlı döneminde kabul edilen bu nizamnamede 12 Nisan 1925 tarihinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerde özellikle yeni bulunacak madenlerin devlet veya devlet ile birlikte Türk tüzel kişilerin katılmasıyla kurulan ortaklıklar tarafından işletilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu ortaklıklarda işletme sermayesinin en az %51’inin Türk ortaklar tarafından işletilebileceği vurgulanmıştır. Bu nizamnamede değinilen bir başka konu ise maden işletmelerinde çalıştırılacak teknisyenlerin durumu üzerine olmuştur. Buna göre, Türk vatandaşları arasından

⁸⁹ Resmi Gazete, Sayı 1471, 14 Nisan 1930.

⁹⁰ Yavuz Haykır, Özkan Demir, “6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 41, 2017, s. 254

teknisyen bulunamaz ise yabancı teknisyenlerin çalıştırılabileceği ancak her yabancı teknisyene karşılık bir Türk gencinin de bu teknisyen yanında yetiştirilmesi istenmiştir.⁹¹ Osmanlı Devleti döneminden gelmiş olan nizamname 1925 yılında değişikliğe uğrasa da küçük ortak olarak yabancı işletmelere imtiyaz verilebileceği kabul edilmiştir.⁹²

Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda ülkedeki petrol kaynaklarının tespit edilebilmesi için Lüksemburglu jeolog Dr. M. Lucius Türkiye'ye davet edilmiştir. Dr. Lucius, 1925 yılında Tekirdağ-Şarköy-Mürefte-Hora, Antalya-Finike-Çıralı, Muskaryayla, Elmalı, Urla, Boyabat, Katranlı, Bahçecik-Nüzhetiye, İnegöl, Pulk (Tercan), Hasankale, Naftik, Boyabat gibi petrol çıkabilme ihtimali olan farklı bölgeleri gezmiş, hazırladığı raporu İktisat Vekaleti Maden Umum Müdürlüğüne sunmuştur. Yine bu raporlardan sonra 1926 yılında Tekirdağ Mürefte bölgesinde Türk Ticaret ve Sanayi Bankası ve Hasan Mustafa isimli Azeri bir şahsa petrol arama ruhsatı verilmiş ancak sondaj çalışmaları başlamadan Azeri Hasan Mustafa'ya verilen ruhsat kayda geçmeyen bir neden ile iptal edilmiştir.⁹³

Bu aşamadan sonra özellikle petrol madeni arama ve işletme yetkisi, 24 Mart 1926 tarih ve 792 sayılı Petrol Kanunu gereği, maden kanunu hükümlerine göre hükümete verilmiştir. Bu kanunda yer alan ifade şu şekilde olmuştur: “*Araziî memlûke ve mevkufeî sahiha dahil olmak üzere Türkiye hududu dahilindeki bilcümle arazide bitum ve petrol ve müştakkah tabîyesi madenlerinin taharri ve işletilmesi hakkı Maadin Kanunu ahkâmına tabi olmak kaydıyla hükümete verilmiştir.*”⁹⁴ bu sayede ülke çapında petrol arama ve işletme yetkisi hükümete yani devlete geçmiştir.

---

⁹¹ Değiştirilen Maden Nizamnamesinin 45. maddesi: “Maadini mekşufe veya metrukeden olup ta Devletçe mukayyet olanlar ile ihaleleri münfesiş bulunan madenler, Hükümetçe ya doğrudan doğruya veya Türk olan eşhası hükmiye ile müştereken idare veyahut temettüatı safiyeye Hükümetin iştiraki şartıyla sermayesinin lâakal yüzde elli biri Türkiye Cumhuriyeti tebaasına münhasır olan Türk Şirketlerine ihale olunur. Ancak bu yüzde elli bir miktarındaki Türk sermayesinin tamamına bir sene zarfında talip çıkmadığı takdirde noksanı Hükümet tarafından tediye edilir(...) (...)Her ecnebi mütehasısı refakatine kendi meslekinden, ücretleri ashabı imtiyaz veya mültezim veya âmiller tarafından verilmek üzere, bir Türk genci alıp yetiştirmeye mecburdur. İşbu gençleri sahibi imtîvaz veya mültezim veva âmiller irae ve maadin idaresi tasvip edecektir.” *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem 2, Cilt 17, Birleşim 100, s. 251, 12 Nisan 1925., Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 50. *Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, 6., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-1, 13-13-19, 11 Mart 1925.

⁹² Haykır ve Demir, s. 254.

⁹³ Nadir Yurtoğlu, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Politikaları (1923-1950)”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 10, Sayı 20, 2017, s. 148, 149.

⁹⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 2, Cilt 23, Birleşim 76, s. 232, 24 Mart 1926.

Bu dönemde Türkiye, İngiltere ve Irak hükümetleri arasında imzalanan 5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması ile Türkiye-İrak sınırı belirlenmiştir. Bu antlaşmanın Türkiye'yi de ilgilendiren, Irak petrolleriyle ilgili bazı kararları da vardır. Antlaşmanın 14. Maddesinde, Türkiye'nin Irak Petrollerinden 25 yıl boyunca %10 pay alacağı ibaresi yer almıştır. Türkiye'nin bu paydan 500.000 sterlin karşılığında vazgeçebileceği de yazılı olmasına rağmen, Türkiye bu paydan feragat etmemiştir. Türkiye, Irak petrol gelirlerinde 1954'e kadar pay almış, ancak bu paydan alması gereken 2.000.000 sterlini, 1958 yılında Irak'ta darbe ile yönetime gelen General Kasım'dan alamamıştır. Türkiye bu payı alamadığı için 1986 yılına kadar bu payı bütçe gelir cetvelinde alacak olarak göstermiş ve aynı yıl Turgut Özal'ın Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirilmesi politikası çerçevesinde bu alacaktan vazgeçilerek bütçe gelir cetvelinden çıkartılmıştır.⁹⁵

Petrol Kanunu ülke içerisinde petrol arama ve işletme imtiyazını her ne kadar hükümete vermiş olsa da daha önce verilen imtiyazlar gereği yabancı ve yerli sermayenin de petrol arama hakları devam etmiştir. Bu kanunun yapılmasını takiben ülke çapında petrol arama işlerini yürütmek için uzmanlar görevlendirilmiş, bu uzmanlar Mürefte, Simak, Cizre, Mardin, Herbol bölgelerinde araştırma ve incelemelerde bulunmuşlardır.⁹⁶ Bu dönemde imtiyaz sahipleri de ülke içerisinde devletten bağımsız olarak petrol arama girişimlerinde bulunmuşlardır. 1927 yılında Emil Mayen isimli Fransız bir girişimci, arama imtiyazına sahip bulunduğu Van Gölü civarında bulunan ve Muradiye İlçesine bağlı Kürzot Köyünde, ekibi ile birlikte incelemelerde bulunmuş ise de, olumlu bir sonuç alamamıştır. 1928'de Stardart Oil Şirketi adına görevli Shirley Mason isimli bir petrol jeoloğu Mürefte, Boyabat ve Mardin-Cizre bölgelerinde detaylı incelemelerde bulunmuştur. 1930'da Mürefte civarında ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde jeolojik etütlere devam edilmiştir. 1933'te Dr. Lucius, Hadi Yener ve Kemal Lokman'dan oluşan bir uzman heyeti, Ankara'da bulunan Çorbapazar Bucağı civarındaki petrol sızıntılarını incelemelerine rağmen olumlu bir sonuç alamamışlardır.⁹⁷

---

⁹⁵ Sezen Kılıç, "Musul Sorunu ve Lozan", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 71, 2008, s. 337., Bilal N. Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 63, 2005, s. 873.

⁹⁶ Uğur Selçuk Akalın, Suat Tüfekçi, "Türkiye'nin Petrol Politikaları ve Enerji Özelleştirmelerine Bir Bakış", *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 55.

⁹⁷ Yurtoğlu, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol..., 2017, s. 149, 150.

Türkiye'nin, petrol açısından zengin olan coğrafyaya yakınlığı, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye'de de zengin ve geniş petrol yataklarının bulunduğu ümidini daima canlı tutmuştur. Ancak tüm çabalara rağmen bu ilk yıllarda petrol bulma konusunda kayda değer bir gelişme kaydedilmemiş ve petrol üretimi gerçekleştirilememiştir. Bununla en önemli sebeplerinden biri petrol arama ve işletmesinin büyük bir sermaye ile ileri teknolojiye ihtiyaç duymasından kaynaklanmıştır. Bu durumu ortadan kaldırmak için Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra hükümet tarafında 9 Mart 1927 tarihinde kararname çıkartılmıştır. Bu kararname, petrol arama konusunda mali sorunları ortadan kaldırmak amacıyla Türkiye'de bulunan maden ve petrolün tespit edilerek bir devlet kurumu tarafından işletilmesi ve bu iş için gereken sermayenin Türkiye İş Bankası tarafından karşılanması yönünde olmuştur.⁹⁸

Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik buhranına kadar Türkiye'de özel teşebbüse dayalı liberal bir ekonomik politika izlenmiştir. ABD'de borsanın çökmesi ile başlayan 1929 dünya ekonomik buhranı, Amerika ve Avrupa merkezli olmasına rağmen, Türkiye'de de derin yıkıcı etkiler ortaya çıkartmıştır.⁹⁹ Bu durum, beraberinde 1930'da birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de devletçi ekonomik politikaların uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Türkiye'de uygulandığı şekli ile devletçilik, özel sektörün saf dışı bırakılıp, bütün ekonomik faaliyetlerin devlet eliyle sağlanmasını amaçlamayıp, bu açıdan sosyalizmden ayrılmakta ve devletin bilinçli olarak müdahalesini zorunlu kılmaktadır.¹⁰⁰ Devletçiliğin temel ilkesi olarak da özel sektörün yetişemediği alanlarda devletin devreye girmesi kabul edilmiş, böylece devletin ekonomide kendini daha çok hissettirmesi bunun yanında özel teşebbüsün de güçlendirilmesi sistemi benimsenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında enerji özelinde genel yaklaşım, uzun süren savaşlardan dolayı harabeye dönmüş ülkenin yeniden imarı noktasında benimsenen politikalar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin bu erken dönemi özellikle Osmanlı Devleti'nden kalan boşlukların yamalanması ve eksik giderme şeklinde olmuş, ihtiyaç duyulan enerjinin milli kaynaklardan karşılanması temel ilke olarak kabul edilmiştir.

---

⁹⁸ Haykır ve Demir, s. 255,

⁹⁹ Serdar Pakar, "Enerji Politikaları ve Özelleştirmeler", *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, Sayı 441, 2011, s. 77.

¹⁰⁰ Erdoğan, Atatürk Dönemi Çağdaşlaşma, s. 397.

1.1.3. Devletçi Ekonomik Modele Geçiş Doğrultusunda Türkiye'nin Enerji Politikası

1929 yılında, dünya ekonomik buhranının başlaması liberal ekonomi düzenine olan güveni sarsmış, istenen verim alınamamış ve devletin ekonomide daha aktif görev alması gereklilik haline gelmiştir. İsmet İnönü, 30 Ağustos 1930 tarihli Sivas konuşmasında hükümetin benimsediği ekonomi modelinden bahsederken “*mutedil devletçilik*” ifadesini kullanmıştır. 1932 yılından itibaren hayata geçen Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluşu, Sanayi ve Kredi Bankası'nın kurulmaları ve “*Türkiye İskele ve Limanlar Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun*” ve “*Hükümetçe Ziraat Bankası'na Mübaya'a Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun*”¹⁰¹ gibi yasaların kabulü ile devletin ekonomideki rolü artmıştır.

Bu dönemde Rusya kendi ekonomisini güçlendirmek için Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaktaydı. Başbakan İsmet İnönü, 1932 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Rusya'ya bir gezi düzenlemiş, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için Türkiye'ye destek istemiştir. Bu gelişme üzerine Rusya ile Türkiye arasında “*Kredi ve Teknik Yardım Antlaşması*” imzalanmıştır. Antlaşmadan sonra Rusya'dan Sovyetler Birliği Proje Müdürü İktisat Profesörü Orloff başkanlığında bir uzman heyet Türkiye'ye gelerek, verilen Rus kredilerinin nerelerde kullanılacağını belirlemek amacı ile çalışmalar yürütmüştür. Yaklaşık bir ay süren çalışmada Orloff başkanlığındaki uzman heyet İzmir, Aydın, Nazilli, Sarayköy, Denizli, Burdur, Isparta, Kayseri, Adana, Mersin, Tarsus, Konya ve çevrelerinde incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemelerde, bölgelerdeki kömür madenleri, su kaynakları ve pamuk alanları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Rus heyet, Türkiye ekonomisi için gerekli önerilerde bulunarak ülkeden ayrılmıştır. Yerli ve yabancı uzmanların da görüşlerinden hareket ile Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır.¹⁰²

1933 yılında hazırlanan devletçi sanayileşme programı 1934 yılından itibaren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı ile başlatılmıştır. Ekonominin geliştirilmesi için hızlı bir sanayileşme politikasının uygulandığı bu planın esas amaçları şunlardır:

¹⁰¹ Dündar Sağlam, “Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları”, *Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği Konferansı*, İstanbul, 1981, s. 74-76.,

¹⁰² Sabahattin Özel, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 2, 2002, 246, 247., Tuğba Korhan, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 24, 2012, 98, 99.

- Ana hammaddesi Türkiye’de bulunan veya kısa süre içerisinde temini mümkün olan temel sanayi dallarının kurulması,
- Kurulması gereken fabrikalar büyük oranda sermaye ve yetişmiş teknik güce ihtiyaç duyan fabrikalar olduklarından dolayı, kuruluşlarının kamu iktisadi kuruluşlarına yani devlete bırakılması,
- Kurulması planlanan fabrikaların, üretim kapasitelerinin ihtiyaç ve tüketim ile dengeli bir orantıya sahip olmasıdır.¹⁰³

Devletçilik modelinin tam anlamıyla benimsenmesi ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile hayata geçmesiyle ülkedeki büyük yatırımların devlet inisiyatifi ile başlatıldığı ve olumlu neticeler alındığı görülmüştür. Bu kalkınma ve sanayileşme hamlesi tabii olarak kurulmuş ve kurulacak olan fabrikaların enerji ihtiyaçlarının güvenilir bir biçimde sağlanabilmesi hususunu da önemli bir hale getirmiştir. Gelişimini devam ettiren bir ülke olarak da Türkiye’nin enerji ihtiyaçlarının belirlenmesi ve giderek artacağı öngörülen enerji talebinin hangi kaynaklardan karşılanabileceği konusunda çalışmalar yapılmıştır. Ülkedeki enerji kaynaklarının üretim potansiyelleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olunmadığından dolayı, kusursuz sayılabilecek bir enerji politikası hazırlanmamıştır. Ancak buna rağmen, konunun olabildiğince gerçekçi bir yaklaşım ile ele alındığı görülmüştür. Öyle ki Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile birlikte kurulan kurumların bir kısmı ülkenin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını bularak, ekonomik açıdan ne ölçüde yararlanılabilir olduklarını saptamak ile görevlendirilmişlerdir. Diğer bir kısım kurumlar ise, bulunan kaynakları işleterek üretim gerçekleştirmek ve bu ürünleri piyasaya sürmekle görevlendirilmiştir. Bu plan ile teşekkül eden kurumların bazılarının sorumlu olduğu işler arasında enerji kaynaklarının aranıp bulunması, rezerv oranının tespiti, ekonomik bir biçimde işletilmesi olmuştur. Planlı kalkınma dönemi ile birlikte ülkede kömür üretiminde bulunan bazı yabancı şirketler tasfiye edilmiş, kaynaklar millileştirilmiştir. Kömür alanında yapılan bu düzenleme bazı şehirlerdeki elektrik santralleri için de uygulanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve üretimin artırılması ile dışa bağımlılığın azaltılması şeklinde planlama yapılmıştır. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, “Dördüncü

---

¹⁰³ A. Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 20., Muharrem Tünay, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 1985, s. 251,

Tasarruf Haftası” münasebetiyle 12 Aralık 1933’te Ankara Halkevinde yaptığı konuşmasında kömür ile ilgili görüşlerini belirterek şunları söylemiştir:

“... *Bu son yılda madenlerin işletilmesi için özel tedbirler aldık. Bu tedbirler sayesinde her türlü madenlerin topraktan çıkarılması ve dışarıya gönderilmesi artmıştır. Bu arada bir katına yakın artanlar vardır. Kömür ve bazı kısımlarda ise, daha bir kaç kat atması için özel tedbirler alacağız. Bütün bu madenler içinde iki üç cevherimiz vardır ki, meydana çıkmış, keşfolunmuş birer hazine halindedir. Birisi kömür diğeri bakırdır. Kömür madeninden geniş ölçüde yararlanmak için kömür sanayi lazımdır; ve onun araçları lazımdır... Kömür için düşündüğümüz esas zihniyet, memleketin kömür tüketimini medeniyetin ilerlemesi ile doğru orantılı olarak geliştirmektedir. Kömür üretimi az olan memleketler medeni hayatta geri kalmış olanlardır. Kömür yalnız aile ihtiyacı açısından geçim şartlarından sayılır madde değildir. Bir kudret vasıtasıdır. Kudret vasıtası demek her türlü gelişmeyi sağlayan demektir.*”¹⁰⁴

İsmet İnönü’nün bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere kömür madeni dönemin medeniyet kaynağı olarak kabul edilmiş, ülkede üretilen ve tüketilen kömür miktarının gelişmişlik düzeyini göstereceği ana fikri benimsenmiştir.

Devletçi ekonominin uygulandığı 1933 sonrası dönemde, enerji konusunda bazı raporların da hazırlatıldığı görülmüştür. Buna örnek verilecek olursa, İktisat Vekaletince 1933’de hazırlanan “*Sömikok (Sun’i Antrasit)*” raporu ile “*Elektrifikasyon Meselesi ve Enerji Teşkilatı*” raporları Türkiye’nin enerji ihtiyacının karşılanması açısından ciddi öneriler içermiştir. 20 Mayıs 1933’te kabul edilen 2189 sayılı “*Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun*” ile ülkenin maden potansiyelini ortaya çıkarmak, madenlerin işletilmesini sağlamak için yasal ve kurumsal yapı oluşturulmak istenmiştir. Bu kanuna göre, Türkiye’de petrol, altın ve diğer madenlerin arama ve işletilmesinde, İktisat Vekaleti bünyesinde yer alan Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdaresi sorumlu kılınmıştır. Bu planda, Türkiye içerisinde önemli derecede petrol bulunmadığından dolayı milli savunma ihtiyaçları başta olmak üzere farklı alanlarda faydalanılacak akaryakıtın, maden kömürü veya linyit kullanılarak yapay olarak üretilmesini hedefleyen ayrıntılı bir rapor da mevcuttur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde ülkedeki doğal kaynaklardan yararlanmak

¹⁰⁴ Demir, Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde..., s. 110, 111., İnan, s. 174.

için madencilik ve onunla bağlantılı olarak enerji kaynaklarının bulunması, geliştirilmesi ve işletilmesi amacıyla kurulan başlıca kurumlar şunlar olmuşlardır:

- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA),
- Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİE),
- Etibank.¹⁰⁵

1.1.3.1. Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün Kurulması ve İlk Dönem Faaliyetleri

1935 yılında işletmek için uygun maden ocağı yataklarını belirleyerek, bunların daha faydalı bir şekilde işletilmeleri, gerekli arama, teknik ve bilimsel faaliyetler ile uğraşmak, madencilik sektöründe çalışacak mühendis, fen memuru ve uzman işçi yetiştirmek amacı ile 14 Haziran 1935 tarihli 2804 Sayılı Kanun ile Maden Tetkik Arama (MTA) Enstitüsü kurulmuştur. MTA Enstitüsünün başlıca vazifesi 3035 sayılı Resmi Gazetede şu şekilde belirtilmiştir: *“Memleketimizde işletmeğe elverişli maden ve taşocağı sahaları bulunup bulunmadığını ve işletilen maden ve taşocaklarının daha faydalı surette işletilmelerinin nelere mütevakıf olduğunu araştırmak ve buna muktaza veya mütejerri bulunan arama ameliyatı, fennî ve jeolojik tetkikat, kimyevî tahlil ve fennî tecrübeler yapmak, harita almak, plân, mürtesem, maktalar resmetmek, proje ve fennî raporlar, rantabilite hesablan tanzim etmek gibi bütün teknik ve ilmî işleri görmek ve memleketin madenlerinde ve maden sanayiinde çalışacak Türk mühendis, fen memuru, ustabaşı ve mütahassıs işçi yetiştirmektir.”* 2804 Sayılı Kanununun 24. maddesi gereğince, Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdarelerinin bütün hakları MTA Enstitüsüne devredilmiştir.¹⁰⁶

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1935'te TBMM'de yasama yılı açış konuşmasında MTA'nın kurulması konusuna değinerek şunları dile getirmiştir: *“...Maden işleri yeni bir açılma devresindedir. Maden mühendislerimizi, ihtiyaca yeter sayı ve değerde yetiştirmeği önemsemek gerekir... Kömür havzasının rasyonel işlemesi için tedbirler aramak ta lâzımdır... Maden işletilmesi inkişaf halindedir. Madenlerimiz bizim başlıca bir döviz kaynağımız olduğu için de, yüksek dikkatinizi celbe değerlidir... MTA'nın çalışmalarına azami inkişaf vermesini ve bulunan madenlerin planlı şekilde hemen işletmeye alınması lazımdır. Elde bulunan madenler için üç*

¹⁰⁵ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 4, Cilt 15, Birleşim 54, s. 211, 20 Mayıs 1933., Demir, Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde..., s. 111, 112.,

¹⁰⁶ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 5, Cilt 15, s. 672, 14 Haziran 1935., Resmi Gazete, Sayı 3035, 22 Haziran 1935.

*yıllık bir plan yapılmalıdır...*¹⁰⁷ Bu ifadelerden hareket ile Mustafa Kemal Atatürk, madenler konusunda gerekli tedbirlerin bir an önce alınması, MTA'nın maden konusundaki önemi ve madenlerin daha planlı bir model ile işletilmesine dikkat çekmiştir.

MTA Enstitüsünün kurulması ile birlikte yalnızca kömür değil, petrol arama çalışmalarına da hız verilmiştir. Bu konuda MTA Enstitüsünün kurulmasından sonra atılan ilk adım, 1935 yılında Tekirdağ-Mürefte yakınlarında bulunan Hoşköy civarında derinliği 355 metreye kadar ulaşan dört adet deneme kuyusu açılması ile olmuştur. 1 numaralı kuyudan sürekli ve güçlü, 3 numaralı kuyuda ise 18 saat süre ile doğalgaz akışı gerçekleşmiştir. 1 numaralı kuyuda bulunan doğalgaz miktarı ilk gün 85.000 metreküp iken sonrasında gerileyerek iki ay içerisinde tamamen kesilmiştir. MTA Enstitüsünün petrol arama ve çıkarma çalışmalarında bulunduğu ikinci bölge Güney Doğu Anadolu Bölgesi olmuştur. Midyat'ın kuzeyinde yer alan Hermis'de açılan arama kuyusunun 354. metresinde 17 Nisan 1937 tarihinde oldukça güçlü gaz akışına rastlanmış olmasına rağmen, kuyunun istenilen verimlilikte olmamasından dolayı, 941 metreye inildikten sonra terk edilmesine sebep olmuştur. 29 Ekim 1938 tarihinde Kerbent civarında başlatılan başka bir sondaj çalışmasında da 20 Nisan 1939 tarihinde 1031 metre derinliğe ulaşılmış olmasına rağmen, burada daha çok asfalt benzeri tezahürlere ve 938 metre derinlikte ise kükürtlü suya rastlanmıştır. Bu dönemde MTA Enstitüsünün petrol arama faaliyetinde bulunduğu üçüncü bölge Van çevresi olmuştur. Muradiye'ye bağlı Kürzot Köyü yakınlarında 1938'de sondajlama ve galeri tekniğiyle gerçekleştirilen petrol arama çalışmalarına rağmen herhangi bir netice alınamamıştır. MTA Enstitüsünün kurulmasından sonra petrol aramalarında bulunulan dördüncü bölge ise Adana olmuştur. Adana'nın 12 km. güneydoğusunda Hocalı Köyü çevresinde üç test yapılmış doğalgaz belirtilerine rastlansa da ciddi bir sonuç alınamamıştır. Türkiye'nin tüm bu çabalarına rağmen petrol arama çalışmalarında önemli bir sonuç alamamasının sebebi ise kullanılan makine ve teçhizatlarının Avrupalı devletlere göre geri kalmış olduğu gösterilmiştir. Ayrıca bu aramalar sonucu farklı bölgelerde çıkarılan petrolün iktisadi değeri bulunmadığı için sondaj çalışmalarına da son verilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 6, Birleşim 1, s. 3, 1 Kasım 1935.

¹⁰⁸ Yurtoğlu, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol..., s. 151, 152., Akalın ve Tüfekçi, s. 55.

Başbakan İsmet İnönü, istifa etmesinden sonra hükümet değişmiş ve Başbakan Celal Bayar olmuştur. Ancak Bayar hükümeti döneminde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının sonuna gelinmek üzere olduğundan dolayı İkinci Beş Yıllık Sanayi Planına hazırlanılmıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında maden ve enerji konusundaki yaklaşım Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile temel olarak benzerlik göstermiştir. Özellikle, yüksek oranda sermaye ve yetişmiş teknik güç gerektiren ve hammaddesi tamamen yurt içinde bulunan sanayi kollarına öncelik verilmesi gerektiği, ülkenin enerji ihtiyacını karşılayabilecek elektrik santrallerinin kurulması ve iç piyasada az fakat dış piyasada önemli bir alan arz eden madenlerimizi ihracata elverişli hale getirerek ihracat kaynakları oluşturulması gibi konular plan içerisinde yer almıştır.¹⁰⁹

8 Kasım 1937 de Başbakan Celal Bayar Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada, “Şef diyor ki” sözleri ile başlayıp Mustafa Kemal Atatürk’ü kastederek şunları dile getirmiştir. “Türkiye’de Devlet madenciliği milli kalkınma hareketi ile yakından alakalı mühim mevzulardan biridir. Umumi endüstrileşme telakkimizden başka maden arama ve işletme işine her şeyden önce harici tediye vasıtalarımızı, döviz gelirimizi arttırabilmek için devama ve hususi bir ehemmiyet vermeye mecburuz. Maden tetkik ve arama dairesinin çalışmalarına azami inkişaf vermesini ve bulunacak madenlerin rantabilite hesapları yapıldıktan sonra planlı şekilde hemen işletmeye konulmasını temin etmemiz lazımdır. Elde bulunan madenlerin en mühimleri için üç yıllık bir plan yapılmalıdır.” Bayar ayrıca bu konuşmasında üç yıllık planın derhal yapılacağından, MTA Enstitüsünün bir plan dahilinde arama işlerini gerçekleştireceğinden ve Etibank’ın bulunacak madenleri işleteceğinden de söz etmiştir. Bunlara ilaveten, her şeyin yolunda gitmesi durumunda kömür elde etme oranının 1936 yılına göre, 1938’de %55, 1939’da %75, 1940’da %110 ve 1942’de % 120 artış göstereceğini vurgulamış,¹¹⁰ iyimser bir tablo çizmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk madencilik konusunun ekonomi programları içerisinde ciddi bir biçimde ele alındığını ve bu konudaki kararlılığı şu şekilde aktarmıştır: “*Ekonomide, sanayileşme programımızı tahakkuk ettirmek, ürünlerimizin nefasetlerini ve standartlarını tanzim ve muhafaza etmek, her türlü deniz ekonomisini*

¹⁰⁹ Özkan Demir, “İkinci Dünya Savaşı’na Kadar Türkiye’de Madencilik Alanındaki Gelişmeler”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 40, 2017, s. 486.

¹¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 5, Cilt 20, Birleşim 3, s. 26, 8 Kasım 1937., Demir, Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde..., s. 112, İnan 1972, s. 146.

genişletmek, her türlü maden ekonomisini büyütmek, küçük kredi müesseselerini vücuda getirmek kararındayız.”¹¹¹ Atatürk’ün bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere maden meselesi sanayi ve ekonomiden ayrı tutulmamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihinde Reiscumhur olarak TBMM’nin 3. Yasama yılı açış konuşmasında maden ile ilgili şu sözleri dile getirmiştir:

“Türkiye’de Devlet madenciliği, milli kalkınma hareketiyle yakından alakalı, mühim mevzulardan biridir... Maden Tetkik ve Arama Dairesinin çalışmalarına azami inkişaf vermesini ve bulunacak madenlerin, rantabilite hesapları yapıldıktan sonra, planlı şekilde hemen işletmeye konulmasını temin etmemiz lazımdır. Elde bulunan madenlerin en mühimleri için, üç yıllık bir plan yapılmalıdır. Ereğli şirketini satın aldığımızı ve Ereğli kömürü havzasında rasyonel bir istihsal planının, günün meselesi olduğunu biliyorsunuz. Bunun ikmali çabuklaştırılarak, kömür istihsalatımız kısa bir zamanda, en az bir misli arttırılmalıdır. Diğer taraftan, Maden Tetkik ve Arama Dairesinin, Divriki sahasında bulduğu ve cevher nispeti itibariyle ehemmiyetli olan demir madeninin süratle işletilmesine geçilmeli ve Karabük demir - çelik sanayimiz ihtiyaç planı dışındaki kısmının ihracatına başlanılmalıdır.”¹¹²

Böylece Mustafa Kemal Atatürk, MTA Enstitüsünün çalışmalarına hız verilerek, ülkedeki madenlerin çıkartılarak sanayi ve ihracatta kullanılmasının gerekliliğine bir kez daha vurgu yapmıştır.

1.1.3.2. Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİE) ve Etibank’ın Kurulması ve İlk Dönem Faaliyetleri

Elektrik enerjisi üretmek hem pahalı hem de yüksek bir sermaye gerektirdiğinden dolayı sanayi kuruluşları kendi kullanacakları elektriği kendileri üretme yoluna gitmişlerdir. İller Bankası elektrifikasyon¹¹³ işlemlerini Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi’yle birlikte sürdürmüştür. Seka, Karabük Demir Çelik, Sümerbank fabrikaları ve bazı şeker fabrikaları gibi kimi önemli kuruluşlar kullanacakları elektriği kendileri üreten ilk kuruluşlar olmuşlar ve hatta ihtiyaç fazlası ürettikleri elektriği de yakında bulunan yerleşim yerlerinin kullanımına sunmuşlardır.¹¹⁴ 1930 yılında belediyelere verilen elektrik tesisi kurma ve işletme yetkisi, 1933 yılında İller

¹¹¹ İnan, 1972, s. 146.

¹¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 20, Birleşim 1, s. 5, 1 Kasım 1937.

¹¹³ Elektrifikasyon: Elektrik enerjisini endüstri. ulaşım ve gündelik hayata uygulama, elektrikleendirme. Türkçe Sözlük, Cilt 1, s. 696.

¹¹⁴ Özdemir, s. 28.

Bankası'nın (Belediyeler Bankası)¹¹⁵ kurulması ile daha da güçlü bir yapıya kavuşmuştur. Banka'ya elektrik tesislerinin inşası ve belediyelere finansman temin etme görevleri yüklenmiştir. Buna ek olarak kömürün elektrik enerjisini karşılamada yetersiz kalmasından dolayı Nafia Vekaleti Su İşleri Reisliği ve Meteoroloji Umum Müdürlüğü tarafından su işleri başlatılmıştır. Bu sayede ülkenin enerji ihtiyacının saptanması ve alternatif enerji kaynakları üzerinde inceleme ve araştırma yapmak amacı ile 1935 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur. Yine aynı yıl içinde elektrik konularında faaliyet gösterecek Etibank kurulmuştur. Etibank'ın faaliyet alanı ve görev tanımının belirlendiği kuruluş kanununun 4 ve 5. Maddeleri şu şekildedir:

“DÖRDÜNCÜ MADDE: Etibank:

A - Maden cevherleri, taşocağı maddeleri, madenî ham maddelerle maden malzemesi almak, satmak ve bunların alım ve satımına tavassut etmek;

B – Türkiye’de bitüm ve petrol ve tabii müştakları için iptidai istikşaf ve taharri ruhsatnameleri, maden taharri ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal veya teferru etmek;

C – Türkiye’de maden imtiyazları, maden ocağı imal ruhsat tezkereleri, taşocağı ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal, teferru etmek;

D – Türkiye’de elektrik istihsal, nakil ve tevzi imtiyazları almak ve işletmek, elektrik santralleri kurmak, hatları yapmak, elektrik enerjisi dağıtmak, bunlarla alakası olan her türlü işler ile uğraşmak, her nevi elektrik malzemesi, alâtu veya makinesi imal edebilecek fabrikalar kurmak ve elektrik malzemesi, alâtu veya makineleri alım satımı yapmak;

---

¹¹⁵ Kanunun üçüncü maddesine göre bankanın teşkili maksadı: Belediyelere, şehirlerin tanzim ve tesisi işlerinde yapacakları esaslı amme hizmetleri için muhtaç olacakları parayı, yapılacak işlerin ehemmiyetine ve belediyelerin ödeme kabiliyetlerine göre ikraz etmek; kısa veya uzun vadeli avans ve cari hesaplar açmak veya bunlara tavassut ve kefalet etmek ve nizamname! Esası ile müsaade edilecek banka işlerini yapmaktır. Bankanın ikraz ve faiz muamelelerinde sermayesine iştirak eden belediyelere iştiraklerine göre müsavi muamele yapması esas olmakla beraber talebin çokluğu halinde yapılacak işlerin takdim ve tercihi ve iştirak hisselerinin nihayet iki misline kadar muamele yapması meclisi idarenin kararma bağlıdır. Banka, bundan fazla muameleler için Dahiliye vekâletinin muvafakatini almağa mecburdur. Banka yapacağı ikraz, avans ve cari hesaplar için lüzum gördüğü teminatı borç vereceği belediyelerden istemek salâhiyetine maliktir. Bunun için yapacağı ikraz ve açacağı cari hesaplar karşılığı olarak belediyelerin varidatlarından bir kısmını veya uhdelerindeki imtiyazların menafiiini karşılık istemeğe ve icabında gayrimenkul teminat almağa ve bunlar üzerinde ipotek muamelesi yaptıрмаğa mezundur. Resmi Gazete, Sayı 2435, 24 Haziran 1933.

E - Başlı başına veya başkaları ile birlikte A, B, C ve D bentlerinde yazılı işleri görecekticari teşekküller kurmak ve Türkiye’de veya hariç de kurulmuş olan bu gibi teşekküllere iştirak etmek

F - Her nevi banka muameleleri yapmak ile uğraşır.

BEŞİNCİ MADDE: Maden tetkik ve arama enstitüsünün her hangi bir sahada maden cevherleri veya taşocağı maddeleri için yapmış olduğu ameliyat neticesinde, işletmeğe elverişli gördüğü maden veya taşocakları hakkında İktisat vekâletine verilmiş olan dosya Vekâletçe de tetkik edilerek işletmeğe elverişli görüldüğü takdirde Etibank’a tevdi olunur. Banka enstitünün raporunda derpi edilen ana hatla, dairesinde, bu işletmeyi tahakkuk ettirmeğe ve bu hususta iktiza eden bütün muameleleri yapmağa mecburdur. Banka, İktisat vekâletinin tasdikma iktiran etmiş bulunan enstitünün bu hususa ait masraflarını öder.”¹¹⁶

Etibank’ın kurulması ile maden ocaklarının üretimi ve devir işlemleri buraya devredilmiş, özellikle elektrik enerjisi alanında üretim, iletim ve dağıtım faaliyeti yürütme imkanları bu kurumun bünyesine verilmiştir.

Ülkedeki yağış düzensizliğinden dolayı suların rejimini baraj inşası suretiyle düzene koymak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. EİE İdaresi’nin çalışmaları arasında su kuvvetinden istifade edilerek kurulacak olan elektrik santral tesislerinin yer tespiti ve kuruluşundan itibaren tüm süreçlerinde öncü olması da vardır. Türkiye’de yıllık enerji kullanım oranına göre Kuzeybatı Anadolu, Ege, Çukurova, Yeşilirmak ve Kızılırmak bölgeleri santral kurulacak yerler içerisine girmiştir.¹¹⁷ Bu dönemde elektrik enerjisi üretimi için daha çok akarsu ve nehirlerden faydalanma yoluna gidilmiştir. Celal Bayar Hükümeti döneminde 1937 yılında harita, elektrik, su, imar planı, kanalizasyon, kültür ve spor işleri, gibi işlerin belediyelere verilmesi gerektiği

¹¹⁶ BCA, Karalar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 36-31-7, 30 Nisan 1933., BCA, Karalar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 55-47-14, 6 Haziran 1935., *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem 4, Cilt 15, s. 16, 11 Haziran 1933., Resmi Gazete, Sayı 3035, 22 Haziran 1935., Özdemir s. 28. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda., madenler ve Etibank’ın faaliyet alanına giren konularda, o döneme kadar ülkemizde kurulmaları ve üretilmeleri düşünölemeyecek yatırımlar gerçekleştirilmiş ve üretime geçmeleri için bütün ayrıntılar incelenerek projelendirilmiştir. Planda iki adet bölge enerji santrali, yılda 100 bin ton kapasiteli bir petrol rafinerisi, sentetik benzin üretim tesisi, azot ve azotlu gübre fabrikası, yılda 10 bin ton kapasiteli ferrokrom tesisi, maden kömürü, linyit, bakır, çinko, kurşun, demir, sömükok gibi madenlerin üretiminin geniş ölçüde artırılması gibi büyük yatırımlar ele alınmıştır Bayar Hükümeti döneminde de enerji konusunda devletçi politikalar devam ettirilmiştir. Demir, İkinci Dünya Savaşı’na..., s. 486.

¹¹⁷ Mazhar Hiçşaşmaz, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3, 1957, s. 4, 5.

beş yıllık sanayi planlarının içerisinde yer almıştır. Bu sırada Türk Anonim Elektrik Şirketi'nin fabrika elektrik ihtiyaçlarını karşılayamaması, mevcut tesisatında yenilikler yapamaması, girmiş olduğu yolsuzluk, suiistimaller ve şartnameleri yerine getirememesinden dolayı şirket, 31 Aralık 1937'te tüm mal, tesisat ve hukuki borçları ile birlikte devlet tarafından satın alınmıştır.¹¹⁸

Türkiye'de, 1923 yılından 1929 dünya ekonomik buhranına kadar olan dönemde ekonomi ve özel olarak da enerji konusunda liberal politika izleme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 1930 yılından itibaren ülkenin sınırlı ekonomik imkanları ile birtakım çabalar doğrultusunda ekonomi alanında olduğu gibi enerji konusunda da devletçi bir modele geçiş başlamıştır. O dönemin şartları gereği ülkede bilinen ve güvenilir en önemli kaynak olarak taşkömürü kabul edilmiş, üretiminin artırılması için çaba sarf edilerek başarılı olunmuştur. Nitekim 1926 yılında 1 milyon ton olan taşkömürü üretimi, 1934'te 2 milyon tonu, 1940 yılında ise 3 milyon tonu geçmiştir.¹¹⁹ Bu sayede enerji üretiminde kömürün payı arttırılmıştır.

1938 yılı rakamları ele alındığında elektrik üretiminin yaklaşık % 97'si termik santrallerden, % 3'lük bir kısmı da hidroelektrik vasıtasıyla karşılanmaktadır. 1938'de toplam üretim, 312,1 gigavatsaat elektrik üretilmiş, buna karşılık 279,9 gigasaat elektrik tüketimi gerçekleşmiştir.¹²⁰ Bu dönemde hidroelektrik ile elde edilen enerji oranının düşük olmasının sebebi, hidroelektrik ile ilgili saha çalışmalarının yeni yeni başlamış olmasıdır. 1940 yılından itibaren Gediz, Sakarya, Fırat-Keban, Kızılırmak, Seyhan-Zamantı, Büyük Menderes, Yeşilirmak, Akçay ırmakları üzerinde hidrografik etütlerine başlanmıştır.¹²¹

---

¹¹⁸ BCA, Nafia Vekaleti, 230-0-0-0, 33-39-6, 23 Haziran 1938., BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 157-104-52, 05 Mayıs 1938., Özdemir, s. 28.

¹¹⁹ Mehmed Gökhan Polatoğlu, "Atatürk Dönemi'nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan ve Sonraki Dönem Türkiye Sanayisine Katkı Sağlayan Bir İktisadi Devlet Teşekkülü: Etibank", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 38, Sayı 66, 2019, s. 452.

¹²⁰ Çetinkaya, s. 106, 110.

¹²¹ Naziye Özdemir, *Cumhuriyet Dönemi Enerji Politikaları Çerçevesinde Türkiye Elektrik Kurumu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s. 40.

1.2. 1938-1950 Arası Türkiye'nin Enerji Politikaları

Tez çalışmamızın bu kısmında özellikle devletçi ekonomik yapının güçlenmesinin enerji politikalarına yansımaları ele alınmıştır. Bu süreçte sanayide planlı dönemlerin başlamasından, enerji politikalarının hangi yönlerden etkilendiği üzerinde durulmuştur.

1.2.1. Enerjide Devletçiliğin Güçlenmesi

Ekonomik anlamda bağımsız olmak ve hızlı bir şekilde kalkınabilmek için ekonomi politikasında devletçiliğin benimsenmesi zorunluluk haline gelmiştir.¹²² 1930'lu yıllardan itibaren başlatılmış olan sanayileşme hamlesi oldukça başarılı bir ilerleme göstermiş, ancak bir süre sonra çıkan II. Dünya Savaşı, sanayi alanında gerçekleştirilen gelişmeleri büyük oranda etkilemiştir.¹²³

Bu sanayileşme hamlesi gerçekleştirilirken ilk olarak özel girişim büyük ölçüde desteklenmiş ancak özel girişimde yeterli sermaye gücü bulunmadığından dolayı istenen netice elde edilememiştir. Bunun üzerine özel girişime dayalı politikadan vazgeçilerek, ülkenin ekonomik politikasında önemli bir değişikliğe gidilmiş, devletçi bir ekonomi modeline geçilmiştir. 1929 yılında baş gösteren Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte kamu sektörünün işlevleri göreceli olarak arttırılmıştır. Türkiye'de devletçi ekonomi modelinin belirlenmesindeki önemli etkenlerden birisi, Sovyetler Birliği gibi devletçi ekonomik modelin uygulandığı ülkelerin, 1929 buhranından fazla etkilememesi olmuştur. Farklı ekonomi alanlarında olduğu gibi madencilik ve enerji alanında da devletçi bir ekonomik politika izlenmiştir. 1930 yılında başlayan devletçi ekonomi modeline geçiş süreci, devletçi ekonomik modelin en önemli savunucularından olan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması ile 1938 yılında tam anlamıyla tatbik edildiği görülmüştür. Bu dönemden itibaren günümüze kadar gelen bazı, maden işletme ve enerji alanındaki kuruluşlar devletçi ekonomi modelinin uygulandığı yıllarda kurulmuştur. Devletçi ekonomiye bir geçiş evresi olan 1930 yılından itibaren özellikle 1934-1939 arası uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve 1938-1942 yılları arası uygulanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile madencilik ve enerji yatırımlarına büyük yer verilmiştir.¹²⁴

---

¹²² Paker, s. 77.

¹²³ Demir, Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde..., s. 113.

¹²⁴ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 86-29-4, 31 Mart 1939., Kartalkanat, s. 53.

1938 yılında II. Dünya Savaşı'nın çıkması ile daha öncesinden uygulanmaya başlanılan devletçi ekonomi modeli daha da müdahaleci bir niteliğe bürünmüştür. Öyleki bu müdahaleci nitelik gerektiğinde ağır cezai müeyyideleri ve sert kontrolleri ihtiva etmiştir. Bu dönemde sanayi, madencilik, ulaştırma ve tarım gibi alanlarda devletleştirilmenin önünü açan Milli Korunma Kanunu tasarısı, Başbakan Refik Saydam imzasıyla 15 Ocak 1940'ta TBMM'ye sunulmuştur.¹²⁵ Bu kanun 18 Ocak günü kabul edilmiş ve 26 Ocak'ta da Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹²⁶ Milli Korunma Kanunu'nun, enerji alanındaki etkileri madenler özelinde olmuş, hükümet madenlerin işletim ve üretimde bulunmaları için bizzat müdahil olmuştur. Milli Korunma Kanunu'nun madenler ile ilgili maddeleri şu şekildedir:

“Madde 7: Hükümet, halk ve millî müdafaa ihtiyaçlarını karşılaya bilecek şekil ve hacimde istihalde bulunmaları için lazım gelen faaliyete sevk etmek ve tesisatta iktiza eden tevziatı yaptırmak ve imal ve işleme bakımından tadilata tabi tutmak maksatları ile sanayi ve maden müesseselerini kontrol eder.

Madde 8: Hükümet, sanayi ve maden müesseselerinden istihsal programları istemek veyahut bu müesseselere doğrudan doğruya bu yolda program vermek salâhiyetini haizdir. Bu maksatla sanayi ve maden müesseselerinin istihallerini ve bunların hacmini, miktarını, çeşitlerini, cinslerini ve nevilerini fevkalade hallerin icaplarına ve müesseselerin tahammülü derecesine göre tayin edebilir.

Madde 9: Hükümet, sanayi ve maden müesseselerinin istihallerini ve diğer iş yerlerindeki mesaiyi, bu kanunun derpiş ettiği ihtiyacı karşılayabilecek hadde çıkarmak için lüzumu olan işçi kadrosunu ve ihtisas elemanlarını temin eder. Bu maksatla vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti tahmil edilebilir.

Madde 10: Sanayi ve maden müesseselerinde ve diğer iş yerlerinde çalışan işçiler, teknisyenler, mühendisler, ihtisas sahipleri ve sair müstahdemler, çalıştıkları müesseseyi veya iş yerlerini kabule şayan bir mazeret olmaksızın ve haber vermeksizin terk edemezler. Bu madde hükmüne tevfikân çalışmaya mecbur tutulanlara saylerine mukabil emsaline göre normal bir ücret verilir.

Madde 11: Hükümet, sanayi ve maden müesseselerinin mamullerini ve istihallerim normal maliyetine yüzde muayyen bir kâr ilâve ederek satın alabilir. Bu malların Hükümete teslimi mecburidir.

¹²⁵ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 89-128-4, 15 Ocak 1940. Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ocak 1940.

¹²⁶ Resmi Gazete, Sayı 4417, 26 Ocak 1940., Sağlık, s. 85, 86.

Madde 15: Her hangi bir sebep dolayısıyla metruk veya muattal veya natamam bir halde kalmış olan sanayi ve maden müesseselerini ve diğer iş yerlerini Hükümet, buldukları hal ve vaziyete göre tayin edilecek bir taviz mukabilinde işler hale getirebilir.

Madde 16: Hükmi ve hakiki şahıslar elinde bulunan madenlerden azami cevher alabilmek ve istihsalleri bir elde toplamak maksadıyla Hükümet, bunları birleştirerek işletebilir. Bu maddenin tatbiki dolayısıyla işletmeden mahrum kalan maden sahibi erinin devam eden mahrumiyet müddetlerine ait zararları ödenir.”¹²⁷

Milli Korunma Kanunu'nun 7, 11 ve 16. maddelerinde hükümet, sanayi ve maden müesseselerini kontrol edebilir, satın alabilir, elinde bulunan madenlerden en yüksek verimi alabilmek için birleştirerek işletebilir şeklinde kararlar alınmıştır. Kanunun 8. maddesi uyarınca, hükümet özel işletmelere müdahale edebilmek ve müesseselere doğrudan doğruya maden işletmeleri konusunda program verme hakkına sahip olmuştur. Kanunda yer alan 9 ve 10. maddeler madenlerde çalışacak işçilere yönelik alınmıştır. Buna göre vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti getirilmiş, sanayi ve maden müesseselerinde çalışan işçilerin mazeretsiz bir şekilde işlerinden ayılamayacağı kararları kabul edilmiştir.

II. Dünya Savaşı esnasında daha öncesinden başlayan enerji alanında devletleştirmelere devam edilmiş, 5 Haziran 1939'da İstanbul Tünel, Tramvay yine Haziran 1939'da Ankara Havagazı ve Elektrik,¹²⁸ Edirne Elektrik, Balıkesir Elektrik, Bursa Elektrik, Gaziantep Elektrik, Mersin Elektrik,¹²⁹ şirketleri satın alınarak devletleştirilmiştir.¹³⁰ Bu dönemde önemli devletleştirme adımlarından bir başkası da İstanbul'da 1914 yılında faaliyete geçen elektrikli tramvay işletmeciliğinde yaşanmıştır. Bir dönem, farklı yabancı firmaların işlettiği elektrik, tramvay ve tünel işletmeleri 1939 yılında 3645 sayılı kanun ile millileştirilerek İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel (İETT) İşletmeleri Umum Müdürlüğü adını almıştır. 1938-1944

¹²⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 6, Cilt 21, s. 167, 168, 18 Ocak 1940.

¹²⁸ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 87-59-17, 24 Haziran 1939.

¹²⁹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 87-54-20, 14 Haziran 1939.

¹³⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 64.

yılları arasında neredeyse tüm yabancı sermayeli ve imtiyazlı santral şirketleri devlet tarafından satın alınmıştır.¹³¹

1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın son bulması ile birlikte 1950 yılına kadar geçen süre içerisinde devletçi tutumda kademeli bir yumuşama görülmüştür. Bu yumuşamanın sebebi ise 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ile çok partili hayata geçilmesi ve 1947 yılından itibaren Amerika'nın yardımlarının başlaması olmuştur.¹³² II. Dünya Savaşı sonrası dünyada esen demokrasi rüzgarından doğal olarak Türkiye de etkilenmiş ve bu durum Türkiye'de devletçi ekonomi modelinin yerini kademeli olarak liberal ekonomi modeline bırakmasına ortam hazırlamıştır.

1.2.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Türkiye'nin Enerji Politikası

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda madencilik konusu altında enerjiye dair önemli hususlar ele alınmış ve maden kömüründen elde edilecek enerjinin kullanılması için, milli madencilik politikası uygulamaya koyulmuştur. Böylece madencilik özelinde oluşturulan enerji yatırımlarında devletleştirmenin daha da güçlendiği görülmüştür. Madencilik ile ilgili Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde alınan kararlar, 1938-1942 yılları arasında uygulanmak üzere İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile daha da genişletilerek güçlendirilmeye çalışılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulaması devam ederken, 20-24 Ocak 1936 tarihinde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıklarını yapmak adına o dönem İktisat Vekili olan Celal Bayar'ın başkanlığında bir Sanayi Kongresi (Endüstri Kongresi) toplanmıştır. Kongrenin ardından, birinci plana göre tesis sayısı ve kapsadığı alan bakımından daha geniş olan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır.¹³³ İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulması hedeflenen ana sanayi kolları kısaca, “*üç siyah*” olarak adlandırılmış olan kömür, demir-çelik ve petrol üzerine inşa edilecek olan sanayi dalları olmuştur.¹³⁴ Bu da göstermektedir ki mezkur plan, enerjinin önemli kaynaklarından olan kömür ve petrolün üretim ve kullanılmasında devletin daha aktif rol oynamasını sağlayacaktır.

---

¹³¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *İETT İşletmeleri Genel Müdürlüğü 2017 Faaliyet Raporu*, İstanbul, 2017, s. 10., TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, Cilt 3, Birleşim 22, s. 2, 5 Haziran 1939., Parker, s. 77.

¹³² Sağlam, s. 86.

¹³³ Mükerrerem Sarol, İsmet Bozdağ, *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayınevi, İstanbul 1982, 302. Demir, İkinci Dünya Savaşı'na... s. 485, 486.

¹³⁴ M. Gökhan Polatoğlu, “İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2017, s. 60.

İktisat Vekili Celal Bayar, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda enerji üretiminde yapılacak çalışmaları şu şekilde açıklamıştır:

“Mevzuumuz, iktisadî cihazlanma ve rasyonel bir kalkınma için yeniden hangi sanayinin kurulması ve mevcutlardan hangilerinin genişletilmesi icap edeceğidir... İkinci beş senelik programımızda maden ve elektrik sanayisine ve şimdiye kadar kurduğumuz sanayinin mütemmim veya ek branşlarına ve umumî ekonomik bünyemiz için gerekli olan yeni bir kısım sanatlara hususî bir ehemmiyet vereceğiz... Petrol arama dairemiz mesaisine bir taraftan devam etmekle beraber, diğer taraftan da suni benzin ve türevlerinin üretimine büyük ehemmiyet atfetmekteyiz... Bu itibarla suni benzin mevzuuna hususî bir ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Benzin meselesi yalnız bir millî ekonomi meselesi değildir, aynı zamanda millî müdafaa meselesidir. Bu itibarla ikinci beş senelik programımızda suni benzin üretimi mevzuu hususî bir mevki alacaktır. Yapacağımız işler ve yapılması arzu edilen işler için bütün arkadaşların düşündüklerini burada ifade etmelerini ve mütalaalarını yazılı olarak bildirmelerini bekliyoruz. İhtisas komisyonlarımız bunları dikkatle tetkik edecekler ve programa ilâvesi lâzım olanlarını ayıracaklardır.”¹³⁵

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda “enerji” kelimesi yer almaz iken İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda özellikle sanayi alanında olmak üzere, enerji ihtiyacının giderek artması ile bu konunun önemi daha da ön plana çıkmıştır. Celal Bayar'ın da vurguladığı üzere, petrol arama ve işletilmesi konusu üzerinde dikkatle durulacaktır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın enerji konusundaki stratejisi, Türkiye'nin artan enerji ihtiyacını karşılayabilecek elektrik santrallerinin kurulması ve madenlerin ihracata elverişli hale getirilmesi üzerine olmuştur.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Ereğli Taşkömürü Havzasının işletilmesine büyük önem verilmiştir. Bu havza planda şu şekilde yer almıştır:

“Yakın Şarkta, coğrafi vaziyetindeki hususiyetlerle biricik denecek kadar müsait ve zengin olan Ereğli taş kömürü havzamızın ehemmiyeti, bugün ki vaziyetinin noksanları ve havzada göze çarpan bütün teknik ihmaller şimdiye kadar yapılmış müteaddid mütehassıs raporlarıyla uzun uzadıya izah edilmiş bulunduğundan burada teferruata girmeyeceğiz. Memleketimizin medeni seviyesini yükseltmekte ve maden ve ağır sanayimizle beraber bilumum

¹³⁵ Polatoğlu, s. 61.

sanayimizin ve iktisadi kalkınmamızın inkişafını teminde en büyük rolü oynayacak olan bu zengin enerji kaynağımızın, önümüzdeki senelerde gerek memleket içindeki istihlak inkişafına gerekse memleket dışına sevki imkanlarına cevap verecek tarzda teşhizi ve şimdیه kadar bu havzada bir çok ihmaller yüzünden geri kalmış teknik ve içtimai terakkilerin temini için lazım gelen işlerin programını ve kredinin tespitini ana hatları itibariyle mütalaa etmek mevzumuzu teşkil edecektir.”¹³⁶

Planda Taşkömürü Havzasının, ülkenin medeni seviyesini, sanayisini ve ekonomik kalkınma için gerekli olan ilerlemeyi sağlamak için büyük bir rol oynayacağından söz edilmiştir. İhmallerden dolayı havzanın geri kaldığı, buradan elde edilecek zengin enerji kaynağının hem yurt içinde kullanılması, hem de ihraç edilebilmesi için geliştirileceği vurgulanmıştır.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Kütahya Linyit Havzası'na da yer verilmiştir. Planda havzadan çıkartılan kömürün “...birkaç nesil mükemmel enerji kaynaklarından birini teşkil edeceği” vurgulanarak şu ifadelere yer verilmiştir: “Kısaca denilebilir ki, bol ve ucuz enerji istihsalı endişesi Anadolu'muzun bu garp mıntıkası için artık bir problem teşkil edemez. Buradaki enerji kaynağı her türlü ucuz bir surette karşılayabilecek vaziyettedir...”¹³⁷ Bu cümleden olmak üzere, Kütahya'da bulunan kömür havzasından elektrik enerjisi üretiminin gerçekleştirilmesi için çalışmalar yürütölmeye başlanacaktır.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Zonguldak ve Kütahya mıntıklarında kurulması planlanan elektrik santrallerine de yer verilmiştir. Bu sanayi planında beş yıl süre zarfında Anadolu'daki tüm elektrifikasyon işlerinin bitirilmesi düşünölmüştür. Bununla beraber, Zonguldak Çatalağzı'nda kurulacak olan termik santralden¹³⁸, Zonguldak havzasında bulunan maden ocaklarının, Çatalağzı-Ereğli elektrikli

¹³⁶ A. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 57.

¹³⁷ İnan, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci...*, s. 71.

¹³⁸ Termik santraller: fosil yakıtlar ve biyokötle kaynakları yakılarak elektrik enerjisi ve ısı üreten sistemlere verilen isimdir. Yakıtın kazanda yakılması ile elde edilen yüksek oranda ısı suyun çok yüksek sıcaklıklara çıkmasını sağlar ve bu durum suda yüksek basınç oluşturur. Sudan elden edilen yüksek basınç ve sıcaklık buharı, türbinlerde mekanik enerjiye dönüştürölür. Mekanik enerji jeneratörlere aktarılır ve jeneratörler ise mekanik enerjinin elektrik enerjisine dönüştürmesini sağlar. Bu sistemde kullanılan su, farklı yöntemler kullanılarak saflaştırılmış sudur. Bu sayede üretilen enerjinin çok küçük bir bölümü santralin enerji ihtiyacını karşılamada ve yakıt sistemlerinin çalıştırılmasında kullanılmaktadır. Gönöl Ertürer, *Termik Santraller, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Alanında Kapasitesinin Güçlendirilmesi İçin Teknik Yardım Projesi*, Faaliyet 1.2.3.-Kılavuz 03, 2017, s. 4.

demiryolunun, liman ve şehirlerin elektrik ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. Buna ek olarak önemli bir kömür mıntıkası olan Kütahya Tunçbilek beldesinde yıllık 375 milyon kilovatlık bir enerji üretebilecek santralin kurulması planlanmıştır. Özellikle İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir gibi sanayi kentlerinin ve buralarda kurulacak olan fabrikaların enerji ihtiyaçlarının da Kütahya’da kurulacak olan termik santral ile giderilmesi amaçlanmıştır.¹³⁹

1.2.3. İsmet İnönü Dönemi Enerji Kaynağı Olarak Kömür Madeni Politikası

II. Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkan enerji ve yakıt ihtiyacından dolayı kömür, dünya genelinde ülke ekonomileri için önemli bir konuma yükselmiş, bu durum zengin kömür havzalarına sahip olan Türkiye ekonomisi için de değerli bir hal almıştır. Türkiye için uluslararası ticaret boyutunda kömür madeni bazında, yüksek bir avantaj sağlanabilmesi için ülkede bulunan havzaların derhal iyileştirilerek üretiminin yüksek bir seviyeye çıkarılması gerekmiştir. II. Dünya Savaşı sürecinde dünya çapında kömür ihtiyacının giderek artması Türkiye’de, özellikle Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası’nı ülke için öncelikli bir kaynak durumuna getirmiştir. Kömür madeninin işletilmesi ve veriminin daha da artırılması gerektiğini düşünen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1940’da TBMM’de gerçekleştirdiği açış konuşmasında, son yıllarda ülkede madencilik alanındaki ilerlemelerin sevindirici olduğunu vurgulamıştır. Bu konuşmasının devamında Cumhurbaşkanı İnönü *“Günden güne inkişaf etmekte olan madenciliğimizin muhtaç olduğu maden teknisyenleri için Zonguldak’ta bir mektep açılmasına karar verilmiştir...”* ifadelerini kullanarak, madencilik konusunda yetişmiş teknik eleman ihtiyacına vurgu yapmıştır. İsmet İnönü, gerekli enerji miktarı olan 60 bin kilovat gücündeki Büyük Çatalağzı Santrali’nin ihalesinin yapılarak inşaatına başlanmış olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁰

İsmet İnönü döneminde kömür madeni politikasında en önemli gelişmelerden biri de devletin kömür ocaklarını işletmek için müdahaleci bir yol izlemesi olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu ekonomik zorlukların üstesinden gelinebilmesi için bu dönemde ekonominin her alanında uygulanan devletçi politika kömür madenleri özelinde de kendisini göstermiştir. Bu dönemde özel sektörün işletimi

¹³⁹ İnan, Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci ..., s. 79-100.

¹⁴⁰ Nadir Yurtoğlu, “Türkiye’de Zonguldak-Ereğli Kömür Havzasının Yapısal Analizi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, Sayı 33, 2016, s. 228.

altında bulunan kömür madenlerinde, o günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte üretim yapılamamış, bunun üzerine Milli Korunma Kanunu kapsamında, 30 Mayıs 1940'da “*Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşlettirilmesi Hakkındaki Kanun*” ile hükümet Zonguldak Kömür Havzası'ndaki kömür madenlerini devletleştirmiştir.¹⁴¹ Bu devletleştirme Zonguldak, Ereğli'de bulunan bütün maden ocaklarını kapsamıştır.¹⁴² Böylelikle, Ereğli Kömür İşletmesi'nde bulunan ocaklar Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) Kurumu'na bağlı Ereğli Kömür İşletmesi Müessesesi'ne (EKİ) devredilmiştir.¹⁴³

Ereğli Kömür Havzası'nda gerçekleştirilen devletleştirme sonrasında havzadan önemli ölçüde verim alındığı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından şu şekilde vurgulanmıştır: “*Ereğli kömür havzasındaki ocakların Devletçe işletilmesi hakkındaki kanunun tatbikinden beklenen müspet neticeler alınmaktadırlar. Bu tatbikat, kömür istihsal ve tevzinin verimini ve intizamını arttırmakla kalmamış orada çalışan binlerce işçinin geçim ve sağlıklarını, rahatça çalışmalarını da emniyet altına almıştır. Aynı zamanda, işçiyi işine ve iş yerine ısındırmaya yarayan ve verimi arttıran bu tedbirlerden alınan iyi neticeler, bu yoldaki çalışmanın, Devlet elindeki diğer istihsal müesseselerine de yayılmasına yol açmıştır.*”¹⁴⁴ Devletleştirme ile üretim istatistiksel olarak arttırılmış ve Zonguldak Kömür Havzası'nda elde edilen olumlu netice diğer yatırım alanlarında devletleştirmenin önünü açmıştır.

Türkiye'de sanayileşmenin artması ile birlikte, sanayide kullanılacak enerjinin sağlanması için kömür tüketimi de artış göstermiştir. Öyle ki II. Dünya Savaşı esnasında kömür üretimi artan talebi karşılamakta güçlük çekmiştir. Kömürün yalnızca sanayide değil, demiryolu-lokomotiflerde, kamu binalarında ve evlerde de başlıca enerji-yakıt kaynağı olarak kullanılışılığı yükselmiştir.¹⁴⁵

---

¹⁴¹ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem 6, Cilt 21, s. 805, 30 Mayıs 1940, 3867 numaralı kanunda Birinci Madde: “Ereğli kömür havzası dâhilindeki kömür ocaklarının tamamının veya bir kısmının Devletçe işlettirilmesine karar vermeğe İcra Vekilleri Heyeti salâhiyetlidir. Bu ocakların Devletçe işlettirilmesi zamanı bir defâya mahsus olmak üzere kararname ile tespit ve ilân olunur.”

¹⁴² BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 92-99-7, 15 Ekim 1940.

¹⁴³ 50. Yılda Yurdumuzun..., s. 83. EKİ'nin faaliyette bulunduğu bölge genellikle Zonguldak Havzası olmuştur.

¹⁴⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 6, Cilt 21, Birleşim 1, s. 5, 1 Kasım 1941.

¹⁴⁵ Yurtoğlu, Türkiye'de Zonguldak-Ereğli..., s. 230.

Taşkömürü Kullanım Alanı	Taşkömürü Kullanım Oranı
Büyük Endüstri Kuruluşları	% 28
Demiryolları- Lokomotifler	% 25
Elektrik Santralleri	% 20
Küçük Endüstri ve Özel Tüketim	% 14
Vapurlar	% 13

TABLO 1. 1940 Yılına Göre Türkiye’de Taşkömürünün Kullanım Alanları ve Oranları.¹⁴⁶

Bu dönemde ülke çapında kömürün kullanıldığı alanlar aşağıdaki Tablo 1’de ki gibi olmuştur. Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere taşkömürünün doğrudan elektrik üretmek için termik santrallerde kullanım oranı %20 olmuştur. Buna ek olarak taşkömürünün demiryolu, vapor ve endüstri kuruluşlarında kullanımı yine buhar kuvveti elde etmek amacı ile kendini göstermiştir. Buradan hareket ile taşkömürünün kullanımı genel itibari ile enerji üretimi alanında olmuştur.

Ereğli Havzasında bulunan kömür madeni yüksek kabul edilen bir verim derecesine sahip olup, kilogram başına 7.000 kalori civarı ısı değerine sahiptir. Buna ek olarak külü çok az, kalitesi iyi, önemli ticari bir değere sahip olarak kabul edilmektedir. Ancak bu kalitesine rağmen ocaklarda daha verimli ve daha sistematik bir üretim yönteminin uygulanamamasından dolayı halkın ihtiyacı belirli dönemlerde

¹⁴⁶ Yurtoğlu, Türkiye’de Zonguldak-Ereğli..., s. 230.

karşılanamamış, zaman zaman kömür ithalatını zorunlu hale getirmiştir. Devlet kömür üretimini bizzat kendisi yürütmesine rağmen Ereğli Kömür Havzasında yapılan üretim aylara göre istikrarsızlık göstermiştir. Bunun en büyük sebebi de kış aylarında maden ocaklarının tam kapasite ile üretim yapmasına rağmen, Zonguldak Limanı'nın dalgalardan dolayı yükleme boşaltma işlerini engellemesi olmuştur. Öyle ki bazı dönemlerde haftalar boyunca Kandilli-Ereğli bölgesinde kömür yükleme işlemi gerçekleştirilememiştir. Kış aylarında olumsuz hava ve deniz koşullarından dolayı istikrarsız sonuçlar alınan Ereğli Kömür Havzasından yazın ise, maden işçilerinin tarımsal faaliyetlere katılmak için köylerine gitmesi ve havzada işçi sayısının azalmasından dolayı belirli dönemlerde üretim azalmıştır. Zonguldak Kömür Havzasındaki üretimin belirli bir istikrara kavuşturulması için öncelikle daimi işçi sorununun çözülmesi gerekmiştir.¹⁴⁷ Zonguldak Kömür Havzasında çalışacak daimi işçi ihtiyacını gidermek için Milli Korunma Kanunu'nun, 26 Ocak 1940 tarihli 36. Maddesine istinaden ücretli iş mükellefiyeti getirilmiştir.¹⁴⁸ Bu kanun kapsamında Zonguldak, Ereğli Kömür Havzası dahilinde bulunan 380 köyde iş mükellefiyeti yasası uygulamaya konulmuştur. Uygulamaya konulan zorunlu çalıştırma düzenlemelerine göre İktisat Vekaleti tarafında Zonguldak'ta İş Mükellefiyet Müdürlüğü kurulmuş ve Devrek, Bartın, Çaycuma, Ereğli gibi ilçelerde şubeler açılmıştır. Kömür havzasındaki işçi ihtiyacının giderilmesi için izlenen politika gereği, Orman mükellefiyetliği yürürlüğe konulmuş ve Zonguldak nüfusuna kayıtlı olan halk, kendi isteği ile jandarma, köy muhtarlığı, iş mükellefiyet memurluğu ve mülki idare amirliği ile iş birliği yapılarak kömür havzasında çalışma işine başlatılmıştır. Ereğli Kömür Havzasında çalışan işçiler yalnızca bölge halkı ile sınırlı kalmamış, 1937 yılındaki Dersim Olaylarına karışıp sürgün cezası alanlar, cezaevi mahkumları ve askere giden gençler burada çalışan diğer işçiler olmuşlardır. İş Mükellefiyeti Kanunu ile 1942 yılı itibariyle Zonguldak Kömür Havzasında çalışan zorunlu işçi rakamı 58 bin civarına ulaşmış, bunların 46 bin kadarı Zonguldak'a bağlı köylerden getirilmiş olup, 12 bine yakını ise diğer işçi gruplarından meydana

---

¹⁴⁷ Yurtoğlu, Türkiye'de Zonguldak-Ereğli..., s. 230, 231.

¹⁴⁸ Otuzaltıncı Madde: Hükümet; her türlü hususî nakil vasıtalarının seyrüseferini tanzim ve tahdid edebileceği gibi azamî nakil ücretlerini de tayin eder ve bu vasıtaların malzemelerini ve mutad ücretlerini vererek Devletçe lüzum görülen yerlerde ve hizmetlerde çalıştırabilir, lüzum ve ihtiyaç gördüğü takdirde bu vasıtaları değer pahasını vererek satın alabilir. *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem 6, Cilt 21, s. 171, 26 Ocak 1940.

gelmiştir.¹⁴⁹ İş Mükellefiyeti Kanunu sadece Zonguldak Kömür Havzasında değil, Soma, Değirmisaz, ve Tavşanlı linyit havzalarında çalışmalarını için de işçi eksiklerinin giderilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.¹⁵⁰ İş Mükellefiyeti Kanunu ile alınan tedbirler sayesinde işçi eksikleri giderilse de üretimde belirli bir artış gözlenememiştir.

İş Mükellefiyeti Kanunu ile kömür madenlerinden alınan verimin arttırıldığına değinen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu durumu İktisat Vekaletinin almış olduğu tedbirlere bağlayarak memnuniyetini dile getirmiştir. 1 Kasım 1943 tarihinde TBMM’de yıllık açış konuşması yapan İsmet İnönü konu ile ilgili olarak şu sözleri dile getirmiştir: “İktisat vekâletinin işletmelerinde verimler, terakki kayd ediyor. Bazı yeni tesisler de yapılmıştır. Kömürde hiss olunur bir iyilik vardır. İktisat vekilliğinin gerek kendi işletmelerinde, gerekse Memleketin bütün iş hayatında sosyal tedbirlerle ilgilenmesi iyi neticeler vermektedir. Sosyal tedbirlerin, durmayan bir ilerleme ile genişlemesi esaslı hedefimizdir.”¹⁵¹ İsmet İnönü’nün İş Mükellefiyeti Kanununun dan verim alındığını destekler nitelikteki bu konuşmasını bir yıl sonra kömür verimliliğinin arttığını belirten konuşması takip etmiştir. 1 Kasım 1944 tarihinde yaptığı konuşmada kömür madeni konusuna değinen İsmet İnönü şunları ifade etmiştir: “İktisat Vekilliğimizin mesuliyetinde olan endüstri ve maden işletmeleri verimlerini arttırmışlardır. Hususi endüstrinin çalışmaları da iyi haldedir. Harpten evvelki istihsalin ilerisinde olan geçen seneki kömür verimi bu sene daha ziyade arttırılmıştır. Bir aralık, bütün memleketin hayatını tehdit eder bir darlığa düşmüş olan kömür meselesini, iki senelik çalışma ile bugünkü haline getirmek hakikî bir başarıdır.”¹⁵² İsmet İnönü’nün de ifade ettiği üzere İktisat Vekaleti tarafından alınan iş mükellefiyeti tedbiri, maden üretiminin artmasını sağlamıştır. İsmet İnönü’nün vurgulamış olduğu maden kömüründe ki üretimin yükselişi rakamlara da yansımıştır. 1923’te 597 bin ton kadar olan maden kömürü üretimi, 1944 yılı istatistiğine göre

---

¹⁴⁹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 90-17-11, 1940., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 96-82-8, 27 Eylül 1941., Hüseyin Koca, “Zonguldak Havzası’nda Maden Kömürü Üretimi İle Başlayan Çalışma ve Kentleşme Koşullarının Yöre Halkı Üzerindeki Etkileri”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. ICANAS Bildirileri, Çevre, Kentleşme, Sorunları ve Çözümleri*, AKDYK Yayını, Ankara 2011, s. 588.

¹⁵⁰ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 96-95-15, 24 Kasım 1941

¹⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, Cilt 6, Birleşim 1, s. 3, 1 Kasım 1943.

¹⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, Cilt 14, Birleşim 1, s. 3, 1 Kasım 1944.

3.554.279 ton olmuştur.¹⁵³ Bu dönem de Ereğli Kömür Havzasından elde edilen maden kömürünün maddi değeri 400 milyon liraya ulaşmıştır.¹⁵⁴

II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasının hemen ardından Mayıs-Haziran 1945 tarihinde Londra'da Uluslararası Kömür Konferansı toplanmış, bu konferansa Türkiye'de davet edilmiştir. Konferansın konusu II. Dünya Savaşı'nın ağır getirilerinden birisi olarak Avrupa genelinde baş gösteren kömür sorununa çözümler bulmak olmuştur. Avrupa'nın önde gelen kömür ihracatçısı konumunda ki İngiltere, Avrupa kıtasının kömür ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır. Kömür ihtiyacı için alternatif ülkeler arayan Avrupa devletleri, Türkiye'den de kömür üretimini arttırması için bazı tedbirler almasını talep etmişlerdir. Konferansa katılan Türk temsilciler, Türkiye'de bulunan mevcut kömür ocaklarının kapasitesinin arttırılması için makine ve teçhizat eksikliğinin giderilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Türkiye'nin bu talebi olumlu bulunarak özellikle İngiltere ve Fransa aracılığı ile kömür üretimi için gerekli olan bazı makine ve teçhizatlar temin edilmiştir.¹⁵⁵ Böylece Türkiye, dünya çapında başlayan kömür üretim krizini zamanında bir hamle ile fırsata çevirmiş, modern kömür üretimine geçilmesi yolunda gerekli olan araç-gereç ihtiyacı eksikliği dış yardım ile giderilmiştir.

1.2.4. İsmet İnönü Dönemi Petrol Politikası

1935 tarihi itibariyle Maden Teknik Arama Enstitüsü'nün kurulması ile yukarı yönlü bir ivme kazanan petrol arama çalışmalarında yeni bölgelerde kuyular açılmaya devam edilmiştir. 1000 metre üzeri ilk kuyu Mardin'de açılan Basbirin-1 kuyusu olmuş, bunu İskenderun, Mürefte, Hayrabolu, Van, Adana da açılan kuyular takip etmiş ancak yine bu alanlarda çıkarılan petrolün ekonomik değeri bulunmadığından sondaj çalışmalarına son verilmiştir.¹⁵⁶

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1941'de TBMM'de yaptığı açış konuşmasında petrol arama çalışmalarına hız verildiğini vurgulayarak “...*Memleketin muhtelif kısımlarında yapılan istikşaf, Urfa, Eğridir ve Boyabat bölgelerinin petrol*

¹⁵³ Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, “Umumi Maden Durumu Madencilüğimizin 1946 Yılı İlk Altı Aylık Blançosu”, *Maden Tetkik Arama Dergisi*, Cilt 36, 1946, s. 194.

¹⁵⁴ Yurtoğlu, Türkiye'de Zonguldak-Ereğli..., s. 232.

¹⁵⁵ CVCE University of Luxembourg, *Memorandum In Favour of The Establishment of The European Coal Organisation (3 May 1945)*, 2013, s. 1-4., Yurtoğlu, Türkiye'de Zonguldak-Ereğli..., s. 232, 233.

¹⁵⁶ Akalın, Tüfekçi, s. 55.

bakımından esaslı tetkike değer olduklarını göstermişlerdir...” cümlesini sarf etmiştir.¹⁵⁷

Petrol arama çalışmaları devam ederken bu konuda alınan en somut neticelerden birisi Batman’ın Raman bölgesinde kaydedilmiştir. Ekonomik ve ticari değere sahip petrolün bulunduğu bu bölgenin jeolojik incelemesi 1934 yılında başlamıştır. 1937 ve 1938 yıllarında devam eden detaylı tetikler sonucunda, 24 Temmuz 1939 kablo sistemli makina ile Raman’ın Maymune Boğazı bölgesinde 1 numaralı kuyu açılmıştır. 20 Nisan 1940 tarihinde 1048 metre derinlikte, ülkede ki ilk petrole rastlanmış, bunun üzerine 3 Haziran 1940’ta 1052 metre derinlikte sondaj çalışmaları tamamlanıp üretime başlanmıştır. Bir süre sonra sondaj makinaları sökülerek yerine tulumba sistemi kurulmuş ve petrol, tulumbalar vasıtasıyla çekilmek suretiyle üretime devam edilmiştir. Raman da bulunan petrol büyük bir ilgiyi de üzerinde toplamış ve dönemin İktisat Vekili Hüsni Çakır ve yüksek mevkilerden hükümet erkani Raman Dağı petrol arama sondaj bölgesini ziyaret etmişlerdir.¹⁵⁸

Batman Raman’da elde edilen petrolden Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de memnun olmuştur. İnönü Raman petrolü ile ilgili olarak TBMM’nin 6 dönem 3. toplanma açış konuşmasında “...Maden arama sahasında uzun senelerden beri petrol araştırmalarına sarfedilen mesai, ilk müspet semerelerini vermiş bulunmaktadır. Raman dağında yapılan sondajda 1 050 metrede petrole tesadüf edilmiştir. Sahanın jeolojik bünyesi bir petrol muntikasının mevcudiyetini kuvvetle ümit ettirmekte olduğundan, hakiki verimi anlaşılacak üzere, arama faaliyeti burada teksif edilmiştir...”¹⁵⁹ ifadelerini dile getirerek petrol üretimi konusunda ümitli olduğunu bildirmiştir.

Petrol arama çalışmaları devam ederken 18 Şubat 1941 tarihinde II. Dünya Savaşı’nın doğurduğu akaryakıt yönünden güçlüklerin giderilmesi, millî savunma ve halk ihtiyacının karşılanması amacı ile önemli adımlar atılmıştır. Bu konuda dikkat çeken en önemli gelişme bir dağıtım kuruluşu olarak 2/15169 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Petrol Ofisi kurulması olmuştur.¹⁶⁰ Petrol Ofisi’nin kuruluş amacı kamu, özel sektör kuruluşları ve nihai tüketicilerin gereksinimi için petrol ve petrol

¹⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, Cilt 21, Birleşim 1, s. 5, 1 Kasım 1941.

¹⁵⁸ Kemal Lokman, “Memleketimizde Petrol Araştırmaları”, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, Cilt 6, Sayı 2, 1958, s. 100.

¹⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, Cilt 14, Birleşim 1, s. 6, 1 Kasım 1940.

¹⁶⁰ Resmi Gazete, Sayı 4737, 18 Şubat 1940.

ürünleri satın almak, ithal etmek ve ülkenin çeşitli yerlerinde stoklar oluşturup pazarlamasını yapmak olup şirketin simgesi ağzından alev çıkan kurttur.¹⁶¹

Bu dönemde gerçekleşen gelişmelerden biri de şehir ve kasabaların yerleşim yerlerinin enerji projelerini hazırlayarak ihtiyaçlarını gidermek amacı ile İller Bankası uhdesinde bir Enerji Dairesi'nin kurulması olmuştur.¹⁶² Böylece hem Petrol Ofisi hem de Enerji Dairesi'nin oluşturulması ile enerji alanında yürütülecek çalışmaların hızlanması için gerekli kurumlar kurulmuş ve altyapı hazırlanmak istenmiştir.

Petrol Ofisi'nin ilk genel müdürü olan Talha Sabuncu, Türk mitolojisinin en temel figürlerinden olan dişi kurdu, kurumun logosun içerisinde kullanmaya karar vermiş ve logonun çizimini bizzat kendisi yapmıştır.¹⁶³

Raman Dağı petrol bölgesinde yapılan sondaj çalışmalarında 1 numaralı kuyuya ek olarak 2,3,5,6 numaralı sondaj kuyuları da açılmıştır. Bu kuyulardan 2 ve 3 numaralı kuyulardan petrol elde edilemezken, 5 numaralı kuyudan günde 1 ton civarı petrol üretilmiş ancak bir süre sonra üretimin düşmesi ile 1944 yılında bu kuyunun işletilmesi durdurulmuştur. 31 Ocak 1945 tarihinde 8 numaralı kuyu açılmış ve

¹⁶¹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 94-10-04, 14 Şubat 1941., Petrol Ofisi, *70 Yıllık Yolculuk Petrol Ofisi 1941-2011*, Ofset Yayınevi, İstanbul 2011, s. 26., Demir, Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde..., s. 114.

¹⁶² Demir, Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde..., 114.

¹⁶³ Petrol Ofisi, Tarihçe, <https://www.petrolofisi.com.tr/tarihce> Erişim Tarihi: 21.04.2020.

günde ortalama 28 ton ham petrol çıkartılmış, bu durum 1948’de yapılan asitleme çalışmaları ile günde 60-70 ton civarına yükseltilmiştir.¹⁶⁴

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 3 Mart 1948 tarihinde Raman Petrol bölgesini ziyaret etmiştir. Bu ziyaretinden dolayı bölgede açılan 9 numaralı kuyuya “İnönü Kuyusu” adı verilmiştir. Dönemin gazetelerine yansıyan ziyaret haberine göre yeni açılan kuyunun günde 40-50 ton petrol çıkartıldığı ve daha derinlere incek kapasitede sondaj makinelerine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.¹⁶⁵ Raman Petrolü ile ilgili İsmet İnönü 1 Kasım 1948’de TBMM’de yaptığı konuşmada “*Raman’daki petrol arama çalışmalarımızdan bu yıl müspet ve ümit verici neticeler aldık. Bir yandan arama işlerine ve petrol rezervlerimizin tespitine devam ederken, bir yandan da Raman’da bir işletmeye geçme imkanları üzerinde şimdiden çalışılmaya başlanmıştır.*”¹⁶⁶ ifadelerini dile getirerek, Raman bölgesinden beklentinin önemli ölçüde olduğu mesajını vermiştir.

Raman’da çıkartılan petrolün 1949 yılına kadar iç piyasada kullanılıyor olması bir süre sonra bu petrolün ihracatına geçilebileceği fikrini gündeme getirmiştir. Ancak bunun gerçekleşmesi için eldeki mevcut imkanlar yeterli olmamıştır. Öyle ki 1949 yılına gelindiğinde Raman petrol rezervlerinin ihraç edilebilecek şekilde daha derinlere incek kapasitede makineler ile işletilmesi için 20 milyon liralık bir ödeneye ihtiyaç duyulmuştur. Ancak bu durumun önündeki en büyük engel bütçenin açık vermesi ve mali düzendeki dengesizlik olmuştur. Bu sebepten dolayı petrol arama ve çıkarma faaliyetleri İngiltere ve ABD menşeli petrol firmalarıyla ortak yapılması eğilimi seyredilmiştir. Bütçedeki kısıtlamanın yanı sıra petrolün borular vasıtasıyla İskenderun limanına akıtılabilmesi için gerekli olan 1/ 25.000 ölçekli bir haritanın oluşturulamaması, bu dönem arama faaliyetlerinin en büyük sorunlarından birini teşkil etmiştir. MTA Enstitüsü, Raman’da üretilen petrolü, mazot kullanılan lokomotiflerin enerji ihtiyacını gidererek değerlendirmek için bir çalışma başlatmış ve Devlet Demiryolları ile işbirliğine gidilmiştir. O dönem 13 adet mazotlu lokomotifi olan Devlet Demiryolları’nın deneme çalışmalarından olumlu sonuçlar

---

¹⁶⁴ Cevat Eyüb Taşman, “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, Sayı 39, 1949, s. 21., Şenol Yanmaz, “Türkiye’nin Petrol Macerası –II”, *Panorama Dergisi*, Sayı 2, 2004, s. 3., Yurtoğlu, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol..., s. 156, Lokman, s. 100, 101.

¹⁶⁵ Ulus Gazetesi, 4 Mart 1948.

¹⁶⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 8, Cilt 13, Birleşim 1, s. 5, 1 Kasım 1948.

alınmıştır. Bu duruma 1 Kasım 1949’te yaptığı bir konuşmasında değinen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü “*Petrol aramalarının Raman bölgesinde kati ve müspet neticeye varması üzerine, işletmeye geçmek için ilk hazırlıklar tamamlanmıştır. Bir tasfiyehane kuruluncaya kadar ham petrolü iç piyasamızda çeşitli şekilde kullanmak için tertipler alınmasına girişilmiştir. Demiryolu lokomotiflerinde ham petrol yakma tecrübeleri şimdiden müspet netice vermiştir*” sözlerini dile getirmiştir.¹⁶⁷

1939-1950 yılları arasında toplamda 15 kuyuda 1052 ile 1555 metre arasında değişen derinliklerde gerçekleştirilen sondaj faaliyetlerin, sırayla 8, 9, 12, 14 ve 23 numaralı 5 kuyudan petrol elde edilmiştir. Petrol üretiminde “*Milli Dönem*” olarak adlandırılabilir süreçte, ülke genelinde 37 arama, 7 tespit, 13 üretim, 19 test olmak üzere 76 kuyu açılmış, toplam da 76 km üzerinde sondaj yapılmış, 95.000 tonun üzerinde petrol üretilmiş ve bunun karşılığında 84 Milyon TL harcama yapılmıştır. Bu süreçte, petrolün ekonomik ve stratejik değeri sebebiyle devlet bizzat aktif rol oynamış, ancak teknolojik yetersizlikler ve sermaye eksiklikleri sebebiyle istenilen yerli üretim sağlanamamıştır.¹⁶⁸ İnönü döneminde petrol üretiminde istenilen verimin elde edilememesinde teknolojik yetersizliğin yanı sıra II. Dünya Savaşı’nın da patlak vermesi önemli olmuştur. Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’na petrol açısından hazırlıksız yakalanması, Filistin ve Romanya başta olmak üzere ABD, Rusya, Mısır ve İran gibi ülkeden petrol ithalatının yapılmasına sebep olmuştur.¹⁶⁹ Bu dönem Türkiye’nin, kendi sınırları içerisinde petrolün az seviyede çıkmasının büyük eksikliğini hissettiği bir dönem olmuştur.

1.2.5. Savaş sonrası Dönemde 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Programında Enerjinin Yeri

II. Dünya Savaşı’nın son yıllarında, savaş sonrası dönem için devletçi ekonomi modeli ile bir kalkınma ve sanayileşme planı hazırlanmış, bu plan 1946 yılında İvedili Sanayi Planı adı ile uygulanmaya çalışılmıştır. Savaş yıllarından sonra dünyaya hakim olan ve ABD’nin desteklediği liberal ekonomi modeli Türk iktisadi hayatına da yansımıştır. Bu sebepten dolayı devletçi bir model ortaya koyan 1946

¹⁶⁷ Yurtoğlu, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol..., s. 157, 158.

¹⁶⁸ Akalın ve Tüfekçi, s. 56.

¹⁶⁹ Yurtoğlu, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol..., s. 163.

İvedili Sanayi Planı'ndan vazgeçilmiş ve liberal yönü ile öne çıkan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştır.¹⁷⁰

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile İktisat Vekili Kemal Süleyman Vaner başkanlığında yeni ekonomik gelişimler için birtakım planlar hazırlanmıştır. Ülke genelinde birçok demiryolu, liman ve fabrikanın açıldığı bu plan ABD tarafından da desteklenmiş, plan özellikle tarımın ön plana çıkartılması yönünde olmuştur. “*Vaner Planı*” olarak da bilinen 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın¹⁷¹ esas strateji dış kaynaklara dayanarak, kamunun elinde bulunan işletmeleri özel teşebbüse devretmesi ile devletçi politikadan vazgeçmek olarak belirlenmiştir.¹⁷² Dönemin Maliye Vekili Halid Nazmi Keşmir 1947 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, II. Dünya Savaşı sonrası ortamda iç kaynakların yetersiz kalacağını dış kaynaklara ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde ekonomi modelinde dış kaynaklardan yararlanılması devreye alınmış, bu çerçevede Türkiye ve ABD arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde “*Ekonomik İşbirliği Antlaşması*” imzalanmış, Marshall Planı olarak bilinen ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya verdiği desteklerden 1947 ve 1948 yıllarında bir miktar yardım almıştır.¹⁷³ Başbakan Hasan Saka hükümeti

¹⁷⁰ İsmail Cem Ay, “II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Karşılaştırmalı Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 62, Sayı 1, 2012, s. 162.

¹⁷¹ Murat Koraltürk, “Türkiye Ekonomisi (1920-1960)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 17, Yeni Türk Yayınları, Ankara 2002, s. 592.

¹⁷² Haldun Günalp, “Türkiye’de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 7, 1980, s. 47-49.

¹⁷³ Dönemin ABD Dışişleri Bakanı olan George Marshall, 1947 yılında II. Dünya Savaşı'ndan çıkan Avrupa ülkelerinin ekonomik şartlarını düzelmek ve durumlarını yeniden kaldırmak için önerdiği programa verilen isimdir. Sonraki yıllarda Marshall Planı veya Marshall Yardımı olarak adlandırılacak olan bu programda Avrupalı ülkelere mali makine yardımı yapılması esası yer almıştır. II. Dünya Savaşına katılmamış olmamasına rağmen Türkiye’de 1947 yılında Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nı hazırlamış ve böylece liberal ekonomiye geçeceği yönünde işaretler vererek Marshall Yardımından katkı almayı ummuştur. Marshall Yardımı (Avrupa Kalkınma Programı) ile sağlanacak yardımların bütçe ve hazine hesaplarına intikal şekline ilişik kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporunun gerekçesinde şu ifadeler yer almıştır: “Marshall Planının (Avrupa Kalkınma Programı) çerçevesi dahilinde Amerika Birleşik Devletleri tarafından memleketimize yapılan ve yapılacak vasıtalı veya vasıtasız yardımlar 5253 sayılı kanun ile onanan Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşmasına, 5282 sayılı kanun ile onanan Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletlerinin ajanı olarak hareket eden Export - Import Bank arasında 30 milyon dolarlık kredi anlaşmasına, 5252 sayılı kanun ile onanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesine istinat etmektedir.” Programın ileri aşamalarında anlaşmaya yeni maddeler eklenmesi zorunluluğu doğmuştur. Avrupa Memleketleri arasında ödeme ve takas anlaşması, bu anlaşmanın geçici olarak uygulanmasına dair protokol, 16 Ekim 1948 tarihinde Paris’te Avrupalılar Arası Tediye ve Takas Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşik Krallık Hükümeti arasında mukavele yapılmıştır. Çağrı Erhan, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s. 275- 281.

Marshall Planı ile yapılan yardımlardan yararlanarak, karayollarının yapılması ve tarımsal faaliyetlerde makineleşmeyi içeren bir çalışma başlatmıştır. Dünyada liberal ekonomiye geçiş sürecinin hızlandığı bu dönemde iç ve dış gelişmeler karşısında hükümet, devletçilik politikasını yeniden ele almıştır. Bu doğrultuda 1947 yılında CHP'nin 7. Kurultayında, yeni kurulmuş olan Demokrat Parti ile yarışabilmek için partinin devletçilik ilkesi yeniden gözden geçirilmiş, bu konuda ciddi bir değişikliğe gidilerek yeni bir anlayış kabul edilmiştir.¹⁷⁴ Bu yeni devletçilik modelinde devletin, kalkınma amacını gerçekleştirmek amacıyla doğrudan işletmeler kurabileceği alanlar belirlenmiştir. Devletin işletme kuracağı alanlar PTT, maden işletmeleri ve santraller, ağır sanayinin kurulması, bayındırlık işleri ve savunma sanayi gibi büyük teşebbüsler olacağı belirtilmiştir. Bu işletme dalları haricinde kalan tüm ekonomik faaliyet, özel sermaye tarafından gerçekleştirilecektir. CHP'nin bu kurultayında alınan kararlar gereği devletçilik ilkesinin büyük ölçüde etkisinin azaltıldığı görülmüştür.¹⁷⁵ 1947 yılında gerçekleştirilen bu kurultayda devletçilik ilkesinde, kamuyla özel sektör arasında net bir ayrıma gidilmiş, devletin ağır sanayide yine önemli bir role sahip olması ancak bunun yanında özel teşebbüsün de teşvik edilmesi gerektiği yer almıştır.¹⁷⁶ Bu sayede 1950'li yıllara henüz gelinmeden başta ekonomi olmak üzere yabancılara verilen ayrıcalıklar için adımlar atılmıştır.

1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı içerisinde Enerji başlığı ile ülkenin enerji politikasına yönelik yeni adımlarda atılmıştır. Öyle ki Enerji sektörü planda öncelik tanınmış ve geniş yer bulan sektörlerden birisi olmuştur. Planda alınan karar gereği üretiminde sürekli istikrarsızlık yaşanan ve 1946 yılında 2.444.000 ton olan taşkömürü üretiminin, 1952 yılında 4.300.000 tona çıkarılması düşünülmüştür. Yine Çatalağzı ve Tunçbilek'te iki termik santral, Çağlayık, Sarıyer, Kadıncık ve Adala'da da dört büyük hidroelektrik santrali kurulması hedeflenmiştir. Bu strateji

---

¹⁷⁴ Murat Kılıç, "Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP'nin Yedinci Büyük Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24, 2012, s. 196.

¹⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Cilt 3, Birleşim 18, s. 227, 18 Aralık 1946., Volkan Payaslı, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, 2011, s. 134, 135., BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 4901-0-0, 221-873-1, 1947.

¹⁷⁶ Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 12, 2012, s. 126.

doğrultusunda 1952 yılında Türkiye'nin elektrik enerjisinin %48'i hidroelektrik kaynaklarından sağlanması hedeflenmiştir.¹⁷⁷

SEKTÖR	İÇ ÖDEME	DIŞ ÖDEME	TOPLAM	%
Tarım	332.000	280.000	612.000	% 16.4
Ulaşım	848.000	779.000	1.628.355	% 43.7
Büyük Su İşleri	142.659	12.341	155.000	% 4.2
Enerji	270.200	327.200	597.400	% 16
Demir-Çelik	35.000	93.290	128.290	% 3.4
Çimento	12.000	11.000	23.000	% 0.6
Maden	34.950	24.800	59.750	% 1.6
Sanayi	237.317	287.705	525.022	% 14.1
TOPLAM	1.912.981	1.815.836	3.728.817	% 100

TABLO 2: 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planında Sektörlere Gerçekleştirilmesi Öngörülen Yatırım Miktarları ve Oranları¹⁷⁸

TABLO 2'den de anlaşılacağı üzere, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın gerçekleştirilmesi için dış ödemenin 1.815.836 TL olacağı göz önüne alınırsa, ABD tarafından gerçekleştirilecek olan Marshall Yardım Planı'ndan istenecek miktar da belirlenmiştir.

1947'de oluşturulan bu planda enerji planı kömür ve elektrik santralleri etrafında şekillenmiştir. Ülkenin başlıca enerji kaynaklarının kömür, odun ve tezek olduğu vurgulanmış, odun ve tezeğin özellikle evlerde kullanıldığı belirtilmiştir. Odun ve

¹⁷⁷ İlhan Tekeli, Selim İleri, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Kalite Matbaası, Ankara 1974, s. 20.

¹⁷⁸ Tekeli ve İleri, s. 22.

tezeğin ev yakıtı olarak kullanılmasının olumsuz yönlerine dikkat çekilerek odun yakımı ile ülkenin orman sayısının azaldığı hesaplanmış, tezek yakılmasından dolayı da gübrelemenin yapılamaması ve fazla mahsul alımının engellendiği tespit edilmiştir. Bu durumun hem çiftçiyi hem de ülkenin milli ekonomisini etkilediği ifade edilmiştir. Bu sebeplerden dolayı ev yakıtlarında enerji kaynağı olarak odun ve tezek yerine daha verimli ve maliyet bakımından da düşük olan linyit kömürünün kullanımının teşvik edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷⁹

Bu kalkınma planında Ereğli Kömür Havzası üzerinde de durulmuştur. Kömür havzasında yer alan ocaklarda kullanılan tesisatın yıpranmış olduğu ve daha çok kol gücüne dayanan üretimin gerçekleştirildiği vurgulanmıştır. Havzanın modern yöntemler ile işleme geçilmesi için gerekli projenin uygulanması kararlaştırılmıştır. Kalkınma planının uygulanması ile Ereğli Kömür Havzası'nda gerçekleştirilen üretimin artırılması ve ilerleyen yıllarda kömür ihracının gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.¹⁸⁰ 1 Kasım 1948 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'de Ereğli Kömür Havzası'nda gerçekleştirilen üretimin makineleşme ile yapılmak istendiğini vurgulamıştır.¹⁸¹ Dönemin Başbakanı olan Şemsettin Günaltay'da 24 Ocak 1949 tarihinde açıkladığı hükümet programında, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda belirlendiği üzere kömür üretiminde makineleşme ve ihracat hedeflerine değinerek şunları dile getirmiştir: *“Devlet sermayesiyle girişilen teşebbüslerde malî imkânlarımızın müsaadesi nispetinde, başta kömür havzası olmak üzere, madenlerimizi modern teknik vasıtalarla mücehhez, rasyonel çalışır ve istikrarlı bir döviz kaynağı teşkil eder hale getirmek için plânlı olmak kararındayız. Yurdumuzun, yakıt ihtiyacını mümkün olduğu kadar linyit kömürleriyle karşılayarak maden kömürlerimizi önemli istihlal faaliyetlerinin ham maddesi ve döviz kaynağı olarak kıymetlendirmek amacımızdır.”*¹⁸² Günaltay'ın bu ifadelerinden hareket ile bu dönemde ülkede bulunan maden kömüründen ihracatta yararlanılabileceği ümidi canlılığını korumuştur.

1947 yılında oluşturulan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı içerisinde ülkenin elektrik enerjisi ihtiyacı da ele alınmıştır. Planda yer aldığı üzere 1946 rakamlarına göre Türkiye'nin elektrik enerjisinin %89.4'ünün kömürden, % 5'inin su kuvvetlerinden

¹⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 26, Birleşim 79, s. 241, 242., Tekeli ve İleri, s. 110.

¹⁸⁰ Tekeli, İleri, s. 113.

¹⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Cilt 13, Birleşim 1, s. 5, 1 Kasım 1948.

¹⁸² Yurtoğlu, Türkiye'de Zonguldak-Ereğli..., s. 234.

elde edildiği ve toplam elektrik enerjisi üretiminin 552 milyon kilovatsaat olduğu belirtilmiştir. Buna ilaveten Türkiye'nin elektrik enerjisinin karşılanması için katı yakıtlardan başka enerji kaynaklarına başvurulması gerektiği vurgulanmıştır. Elektrik enerjisinin kullanımı konusunda gelecek için ön görülerde bulunulan planda ülke çapında elektrik enerjisini en çok tüketen iller İstanbul, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Kütahya, Ankara, Zonguldak, İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Adana, Kayseri ve Sivas olarak belirlenmiştir. Tarım ve sivil açıdan en gelişmiş bölge olan Kuzey Batı Anadolu bölgesinin elektrik enerjisine olan ihtiyacının giderek artacağı ifade edilmiş, gelecek 10 yıl içerisinde bu bölgenin elektrik enerjisi ihtiyacının karşılanması için su kuvvetlerinden yararlanılacağı plan dahilinde yer almıştır.¹⁸³

Bu plan doğrultusunda 1946 yılında elektrik üretiminde kömürün oranı %89'iken, 1952 yılında %49 olarak hedeflenmiş, yine 1946 yılında % 5 olan su kuvvetlerinin oranı, 1952 yılında % 48'e yükseltilmesi planlanmıştır. Kalkınma planında, Çatalağzı ve Tunçbilek'te iki büyük termik santral, Çağlayık, Sarıyer, Kadıncık ve Adala'da da dört büyük hidroelektrik santrali kurulması hedeflenmiştir. Bu santrallerin vücuda getirilmesi ile ülkenin elektrik enerjisi ihtiyacının tamamen karşılanabileceği belirtilmiştir.¹⁸⁴

II. Dünya Savaşı ile yaygınlaşmaya başlayan liberal ekonomik sistem doğrultusunda hazırlanan 1947 İktisadi Kalkınma Planı enerji konusunda özel şirketlerin sektörde yer almasını sağlamıştır. Buna en yakın sayılabilecek örnek Zonguldak'ta gerçekleşmiştir. Kozlu civarında açılacak maden kömürü ocaklarının, 300 metre derinliğinde bulunan kömür damarlarından yararlanılması için gerekli olan 25 km uzunluğunda taş galerilerinin yapılması işleminin ihalesi 28 Haziran 1949 tarihinde ABD'li firma, Hamilton Overseas Contracting Corporation'a verilmiştir. Projenin yürürlüğe girmesi için Etibank 7.396 milyon liralık bir ödenek ayırmıştır. Bu kalkınma planında liberal ekonomik modelin benimsenmesi ile ABD'den gelmesi planlanan Marshall Yardımı da garanti altına alınmıştır. Bu süreç içerisinde de ABD'den Marshall Yardımı çerçevesinde 3.828 milyon dolar kredi desteği gelmiş, bu kredi ABD'den getirilecek malzemelerin satın alınması için ayrılmıştır. Ayrıca

---

¹⁸³ Tekeli, İleri, s. 118.

¹⁸⁴ Tekeli, İleri, s. 121.

Amerikan firması Hamilton Şirketinin masrafları da yine Marshall Yardımı vasıtası ile karşılanması hedeflenmiştir.¹⁸⁵

Bu dönemde Zonguldak'ta yaşanan bir diğer gelişme de Çatalağzı Termik Santrali'nin faaliyete geçmesi olmuştur. Çatalağzı Termik Santrali'nin birinci ünitesi 27 Kasım 1948'de hizmete açılmış, 15 km uzunluğunda bir hat ile Zonguldak Havzasına elektrik verilmeye başlanmıştır. Metropolitan Wickers adlı İngiliz firmasının elemanları ve bir grup Türk mühendis ve teknisyenin iş birlikleri ile Zonguldak'ta kurulan Çatalağzı Termik Santrali, 20 bin kilovat saat güce sahip üç grup türbin ile üretime başlamıştır. Bir süre sonra santralin üretim gücünün 120 bin kilovat saate çıkarılması ile Karabük Demir-Çelik Fabrikası için yetecek enerjinin de sağlanması planlanmıştır. Ayrıca Boğaziçi bölgesine kadar çekilecek bir hava hattı ile İstanbul ve çevresinde bulunan illerin bu enerjiden faydalanması düşünülmüştür. Bu dönemde ABD'den gelecek olan Marshall Yardımından yararlanarak Manisa Soma'da bulunan tunçbilek linyit bölgelerinde de elektrik santralleri kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁶

Bu çalışmalar ile 1923'te 597 bin ton olan kömür madeni istihsali, 1949'da 4 milyon ton rakamlarına yükselmiştir.¹⁸⁷ Böylece yapılan çalışmalar netice vererek kömürün enerji ve yakıt kaynağı olarak kullanımı yaygınlaştırılmıştır.

---

¹⁸⁵ Yurtoğlu, Türkiye'de Zonguldak-Ereğli..., s. 234.

¹⁸⁶ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 117-72-14, 22 Kasım 1948., Cumhuriyet Gazetesi, 27 Kasım 1948., Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiyesinde Elektrik..., s. 234, 235.

¹⁸⁷ Hakkı Toklu, "Madencilliğimize Bir Bakış", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt 10, Sayı 237, 1949, s. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

1950-1960 ARASI TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI

2.1. Türkiye’de Liberalizme Geçiş

II. Dünya Savaşı’nın ardından başlayan, devletçi ekonomi modelinin terk edilmesi anlayışı, 1947 yılında Türkiye İktisadi Kalkınma Planı çerçevesinde kendisini göstermiştir. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından uygulanan devletçi ekonomi modelini yoğun bir şekilde eleştirerek, ekonomik kalkınmanın ancak özel teşebbüs eliyle gerçekleşeceğini savunmuştur. Demokrat Parti’nin kurulmasıyla birlikte, hazırlanan parti programında liberal ekonomi modeli ön plana çıkarılmıştır. Bu programa göre, özel teşebbüs engellenmeyecek, aksine desteklenecek, yalnızca ülke menfaatleri için gerekli olan ve özel teşebbüs tarafından yapılması mümkün olmayan ulaşım, altyapı, enerji alanındaki yatırımlar devlet tarafından yapılacaktır. Bununla ilgili olarak, Demokrat Parti’nin 1946 yılındaki programında şu ifadeler yer verilmiştir: “*Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollar ile hususî teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması, manasında anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermaye faaliyeti ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin telifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.*”¹⁸⁸ Bu cümlelerden de yorumlanacağı üzere Demokrat Parti’nin devletçilik anlayışı, özel sektörü destekler ve düzenleyici nitelikte olmuştur.

¹⁸⁸ *Demokrat Parti Programı 1946*, TBMM Kütüphanesi, 2008-563-1946, s. 5., Savaş Sertel, M. Bora Sanyürek, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Verdor Raporu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 42, 2016, s. 751.

14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara geçen Demokrat Parti, ilk yıllarında ithalata getirilen kısıtlamaları kaldırmış, kredi faizlerini düşürerek özel sektörün daha fazla kredi kullanmasını teşvik etmiştir. Bu dönemde yabancı sermayenin ülkeye yatırım gerçekleştirmesini teşvik etmek amacıyla ilk kez yasal düzenlemeler yapılmıştır. Demokrat Parti döneminde, liberal bir ekonomi politikası benimsenerek, ülkeye yabancı sermaye girişi desteklenmiş, kamuya ait fabrikaların özel sektöre devri planlanmıştır. Başbakan Adnan Menderes, 30 Mart 1951’te hükümet programını açıklayarak, konu ile ilgili şunları dile getirmiştir:

“Devlet işletmeciliğinin sadece ana sanayiye taalluk eden işlerle amme karakterini haiz işlere hasredilmesi ve bunlar haricindeki sahalarda yeniden iktisadi teşebbüslere girişilmemesi, evvelce muhtelif mülahazalarla Devlet tarafından kurulmuş işletmelerden bu ölçüye uymayanlarının da muayyen bir plan dahilinde ve elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüslere devrine çalışılması ve bu suretle Devletin, iktisadın içinde değil üstünde yer alması şeklinde ifadelendirebileceğimiz temel görüşümüz üzerinde duracağız. Devlet elindeki işletmelerden her biri bugüne kadar ayrı ayrı incelenmiş ve bunlardan hangilerinin, ne gibi şart ve usullerle hususi teşebbüse devredilebileceği yolundaki çalışmalar ilerlemiştir.”¹⁸⁹

Adnan Menderes böylece devletin iktisadi teşebbüslere girmeyeceğini, halihazırdaki devlet işletmelerinin özel sektöre devredileceğini vurgulamıştır.

Demokrat Parti döneminde ön plana çıkan liberalizm düşüncesi yalnızca özel sektöre yer verilmesi anlamını taşımayıp, bunun yanında devletin de ekonomi de rol oynamasını kaçınılmaz kılmıştır. Buna göre bir taraftan geleneksel tarım ekonomisi devam ettirilmesi için devlet desteği vurgulanmış, bir taraftan da özellikle sanayi sektöründe özel teşebbüsün yer alacağından söz edilmiştir. 26 Mayıs 1954 tarihinde hükümet programını açıklarken konuya değinen Başbakan Adnan Menderes Demokrat Parti’nin gerçekleştireceği icraatlar da özel teşebbüsün yerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Hususi teşebbüsün çalışması ve gelişmesi için lüzumlu hukuki ve fiili emniyet havasının yerleşmesini temine matuf bütün tedbirler alınacaktır. Yabancı teşebbüs,

¹⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 58, s. 63, 64, 30 Mart 1951., Abdullah Takım, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 67, Sayı 2, 2012, s. 159.

sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanmanın şartları tahakkuk ettirilecek ve icapları yerine getirilecektir.” Bu ifadelerden hareketle Menderes hükümeti, liberal ekonomi modelinin sağlanması ve bir girişimci sınıfının doğmasını hedeflemiştir. Demokrat Parti dönemi liberal ekonomi modelinin ön plana çıkmasında yabancı uzmanların hazırlamış oldukları raporlar önemli paya sahip olmuşlardır.¹⁹⁰

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan raporlardan birisi Thornburg Raporu olmuştur. ABD’li California Standart Oil petrol şirketinin Mühendisler Meclisi Başkanlığı ve Ortadoğu Şubeler Başkan Yardımcılığını yürüten Max Weston Thornburg 1950 yılında “*Türkiye’nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Eleştirisi*” başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Thornburg, raporunda sanayi kuruluşları oluşturulmaması gerektiği, nüfusun kırsal kesimde yaşamasından dolayı bunun israf olacağını bildirmiş, henüz pulluk üretemeyen bir ülkenin enerji, demir- çelik, kimya benzeri ağır sanayi tesisleri kurmasının zaman kaybı olacağını ifade etmiştir. Thornburg ayrıca, devletçilik modeline bir an önce son verilmesini, bunun devam etmesi durumunda Türkiye’nin modern sanayileşmeyi hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceğini söylemiştir. Thornburg başta enerji olmak üzere her alanda yabancı sermayenin ülkeye girişinin serbest bırakılması gerektiğini vurgulamış, enerji üretimini gerçekleştirebilecek yeterli sayıda tesis olmadığından dolayı bu alandaki yatırımları gereksiz bulmuştur. EİE İdaresi’nin Türk sanayisinin gelecekteki elektrik ihtiyacını karşılayamayacağını iddia etmiştir.¹⁹¹

Bu konuda karşılaşılan önemli raporlardan birisi de 1950 yılında özel ticaret danışmanı ve Türkiye’de ticaret yapmış yabancı bir girişimci olan Baron Ernest de Verdor tarafından hazırlanmıştır. Verdor, Türk ekonomi politikalarında gördüğü yanlışlıkları ve bu yanlışlıkların nasıl düzeltileceği ile ilgili Fransızca bir rapor hazırlamış, hazırladığı raporu Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes’e sunmuştur.¹⁹² Fransız Uzman Verdor raporunda, ekonomide Demokrat Parti’nin daha liberal kararlar alması gerektiğini vurgulamış, Merkez Bankası’nın

¹⁹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 10, Cilt 1, Birleşim 3, s. 26, 24 Mayıs 1954., Yaşar Batyal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, 2007, s. 550-552.

¹⁹¹ Murat Yıldız, “1945-1960 Dönemi Hazırlanan Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri”, *Turkish Studies*, Cilt 12, Sayı 31, 2017, s. 312-313., Metin Kopar, “ABD’nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, Sayı 61, 2018, s. 310.

¹⁹² Ernest Baron de Verdor tarafından Cumhurbaşkanı’na sunulan Türkiye ekonomisi ve maliyesi hakkında rapor dilekçesi için bakınız Ek 1.

özerk olmasının gerektiğini belirtmiştir. Verdor bu raporunda ayrıca, yabancı teşebbüsün Türkiye'ye çekilebilmesi, kamu mallarının satışı, kamu borçlarının taksitlendirilmesi, fon kredileri, altın politikası, gibi konularda detaylı tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁹³

Yabancı Uzman Raporlarından birisi de 15 Mayıs 1951'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a takdim edilen Barker Raporu olmuştur. Dünya Bankası'nın o dönemki tezahürü olan Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile Türk Hükümeti'nin birlikte finanse ettiği bir heyet tarafından hazırlanan bu rapor, 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak görülmek istenmesi açısından dikkat çekici detaylara sahiptir.¹⁹⁴ Bu heyetin hazırladığı raporda yer alan ifadeler ve Türkiye için geliştirilmesi gereken alanlar şu şekilde ifade edilmiştir:

“Endüstriyel inkişaf veya gelişme bakımından en ziyade istikbal vadeden sahalar, ehemmiyet sırası ile şunlardır:

- a) Zirai mahsulleri işleyen endüstri zümreleri,*
- b) Hafif makine, madeni eşya ve alet imalatı,*
- c) İnşaat malzemesi,*
- d) Deri işleri,*
- e) Tahta işleri,*
- f) Hafif kimya imalatı,*
- g) Keramik ve çömlekçilik,*
- h) Köy el sanatları,*

Her çeşit lüks maddeleri, istihsal eden sanayi zümreleri, ağır makine ve maden mamulleri, ağır ömya, selüloz ve kağıt endüstrisi bugün için inkişaf ettirilmemelidir.”¹⁹⁵

Raporda, Türkiye'nin birinci önceliğinin tarıma yönelmesi gerektiği, sanayileşmenin ikinci planda kalması, hafif, küçük ve zanaata dayalı imalatın geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

¹⁹³ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0, 41-242-13, 15 Ağustos 1950, Sertel ve Sanyürek, s. 750.

¹⁹⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı, *Hükümete Sunulan Yabancı Uzman Raporları (1949 - 1959 Yılları Arasında)*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1963, s. 39.

¹⁹⁵ Kartalkanat, s. 55.

Türkiye'nin sanayileşmesi yerine tarıma yönelmesini uygun bulan bu raporda madencilik ile ilgili de 1953 yılından sonra, mevcut yatırım programının sonuçları belirli oluncaya kadar Zonguldak kömür havzasının geliştirilmesi için hiç bir taahhüde girilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Buna ek olarak özel sermayeli şirketlerin maden ve petrol sahalarını işletebilmesi için yeni politikaların geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Barker Raporu ile yapılan öneriler doğrultusunda 1952'de MTA Enstitüsü tarafından "*Türkiye'de Maden İşletecek Yabancı Müteşebbisler İçin Tanıtma Bülteni*" yayınlanmıştır. Bu bültende Türkiye'de maden işlerinde iş yapmak isteyen girişimcilerin hangi şart ve hükümlere bağlı olacağı ana hatları ile belirtilmiştir. MTA tarafından hazırlanan bu bültende ayrıca şu ifadeler yer almıştır: "...serbest teşebbüse açık madenlerimiz, hakkında toplu bir fikir vermek maksadıyla hazırlanan bu broşürün, memleketimizde çalışmak isteyen hariçteki dostlarımıza faydalı olmasını temenni ederiz." Böylece Türkiye'deki madenlerin işletilmesinde artık yabancı sermayenin beklendiği açıkça ifade edilmiştir. Bu doğrultuda 1 Ağustos 1951 tarihinde çıkarılan 5821 sayılı "*Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu*" ve 3 Mart 1954 tarihinde çıkarılan 6309 sayılı "*Maden Kanunu*" ile madenlerin devlet tarafından geliştirilmesi esası terkedilerek, yabancı sermaye ve özel girişimin önü açılmış, özel teşebbüs ve kamu girişimlerinin eşit haklara sahip olacakları belirtilmiştir. Böylece ülke madenlerinin işletilmesi noktasında özel kesimin egemen ve öncü olabilmesi adına gerekli yasal düzenlemeler yapılarak, ekonomik destekler de sağlanmıştır.¹⁹⁶

Barker Raporunda elektrik enerjisi üretimi konusu üzerinde de durulmuştur. Türkiye'de 1949 yılı itibariyle 739.000 kilovatsaat olan elektrik enerjisi üretiminin yetersizliği vurgulanarak Kuzey Batı Anadolu bölgesi için bir enerji nakil sisteminin kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Buna ek olarak ülke çapında küçük santraller ile Sarıyar Hidroelektrik Santralinin tamamlanması neticesinde 1954 yılında elektrik üretiminin arttırılabileceği bildirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin yeni yatırımlara karar vermekte acele etmemesi gerektiği ve kısa vadede büyük kaynak gerektiren yatırımlardan kaçınılması önemle belirtilmiştir. Yapılacak yatırımlarda ödeme

---

¹⁹⁶ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Yabancı sermayeyi teşvik kanunu tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/194) Dönem 9, s. 1, 7 Haziran 1951., *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem 9, Cilt 33, s. 902, 1 Ağustos 1951., Resmi Gazete, Sayı 7880, 9 Ağustos 1951., *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem 9, Cilt 36, s. 676-693, 03 Mart 1954., Resmi Gazete, Sayı 8655, 11 Mart 1954., Batyal, 552., Kartalkanat, s. 55, 56.

dengelerinin göz önünde bulundurulması adımlar atılması tavsiye edilmiştir. Raporla ayrıca ülkenin enerji işlerini yönetmek için Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı bir "Devlet Elektrik Santralleri Genel Müdürlüğü" ve "Elektrik Su İşleri Komisyonu" kurulması ve bu komisyonda özel sermayeli elektrik santrallerini temsil eden bir üyenin de yer alması, Etibank'ın sadece maden işleri ile ilgilenmesi ve bankacılık ile uğraşmaması önerilmiştir.¹⁹⁷ Barker Raporu ülkede enerji yatırımlarını yönlendirir bir nitelik taşıması bakımından önem arz etmektedir.

2.2. Devlet Su İşlerinin Teşekkülü ve Enerji Üretimi İçin Hidroelektrik Santrallerinin Kurulması

Çalışmamızın bu kısmında enerji üretiminde su gücünden faydalanmak için ne gibi kararların alındığı ele alınmıştır.

2.2.1. Devlet Su İşlerinin Kurulması

Cumhuriyetin ilan edilmesi sonrası Türkiye'de su kaynaklarını geliştirilmesi etkin ve verimli kullanılması için geniş çaplı girişimler başlatılmıştır. Bu girişimler 1925 yılında kendisini Umur-u Nafia Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı, Sular Fen Heyeti Müdürlüğü'nün kurulması ile kendisini göstermiştir. Takip eden yıllarda Ankara'ya içme suyu temini için 1936 yılında Çubuk I Barajı'nın ilk kez kurulması ve yeni barajların açılmaya başlaması su işleri idaresinin güncel bir kurumda toplanması düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda 1939 yılında Nafia Vekaleti bünyesinde kurulan "Su İşleri Reisliği" ile birlikte su alanında yapılacak çalışmalar olan, su kaynaklarının istikşafı, etütleri, planlamaları ve ölçümleri daha düzenli metotlar ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra su işlerinin önemi daha fazla kavranmış, su kaynaklarının araştırılması, etütleri, planlamaları ve su ölçümleri yapılmıştır. 1943 yılında çıkarılan "Taşkın Suları ve Su Baskınlarına Karşı Korunma Kanunu", 1950 yılında çıkarılan "Bataklıkların Kurutulması ve Bunlardan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun", Devlet Su İşleri Kuruluş Kanunu'nun öncüleri olmuşlardır. Bu kanunları takiben 1953 yılında Su İşleri Teşkilatı baştan düzenlenmiş, 18 Aralık 1953'de kabul edilen ve 28 Şubat 1954'de yürürlüğe giren

---

¹⁹⁷ Mustafa Albayrak, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Raporun (1951) Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 58, 2004, s. 148,149.

6200 Sayılı Kanun ile yetkileri arttırılmıştır. Bu doğrultu da Bayındırlık Vekaletine bağı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü kurulmuştur.¹⁹⁸

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü kuruluş ve görevleri hakkında kanun layihası ve Bayındırlık, Maliye ve Bütçe komisyonları raporlarında bu kurumun esas görevi olarak şu ifadelere yer verilmiştir:

“Su işleri Genel Müdürlüğünün görevi memleketteki akarsuların zararlarını önlemek ve onlardan mümkün olan faydaları elde etmek maksadı ile tesisler kurmak ve bu tesisleri işletmektir, bu tesisler meyanında hidroelektrik santrallerinde bulunması iş hacmini arttırmak ve faaliyet sahasını dağıtmak bakımından mahzurlu gibi görünürse de akarsular üzerinde kurulan tesislerin ekseriva sulama, taşkıdan koruma ve enerji elde etme gibi maksatları beraberce temin etmesi ve bunların birbirine girift olması dolayısıyla enerji mevzuunu, su işlerinden ayırmaya imkan yoktur. Bunun tabii neticesi olarak hidroelektrik santralleri kurulabileceği gibi iktisadi ve hayati zaruretler dolayısıyla termik santrallerin de kurulması ve işletilmesi işleri, su işleri ile ilgili çeşitli konuları halledebilmesi bakımından, bu kanun çerçevesi içinde mütalaa edilmiştir.”¹⁹⁹

Buradan hareket ile Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, ülke akarsularının kontrol altına alınması yanında su gücüne bağı üretim olan hidroelektrik santrallerinin kurulması ve işletilmesi görevlerini üstlenmiştir.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile birlikte birçok yabancı uzman getirilerek bu kurumda çalıştırılmışlardır. Mart 1954 tarihinde alınan karar gereği on kişilik bir Alman uzman ekibinin bir yıllık bir süre için çalıştırılması kararlaştırılmıştır. Yine bu dönemde Amerikalı, Fransız ve Hollandalı uzamanlar da çeşitli görevler ile Devlet Su İşleri bünyesinde işe alınmışlardır.²⁰⁰

Hidrolik enerji, suyun potansiyel enerjisini kinetik enerjiye dönüştürmeye yarayan bir enerji türüdür. Ortaya çıkan bu kinetik enerji, türbinlerin dönmesini sağlamakta

¹⁹⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 9, Cilt 36, s. 32, 18 Aralık 1953., Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü DSİ, Devlet Su İşleri'nin Tarihçesi, <http://www.dsi.gov.tr/kurumsal-yapi/hakkimizda> Erişim Tarihi, 14.10.2019.

¹⁹⁹ TBMM 13 Numaralı Komisyon Raporu, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü, Sayı 71-2146, 6-1011, s. 1, 12 Nisan 1952.

²⁰⁰ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 135-21-1, 10 Mart 1954., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 137-81-18, 11 Ekim 1954., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 141-94-8, 01 Aralık 1955., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 141-15-9, 19 Ocak 1956., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 145-10-5, 06 Şubat 1957.

ve bu sayede elektrik enerjisi elde edilebilmektedir. Hidroelektrik santralleri enerjinin depo edilmesine imkan sağlamakta ve özellikle enerjinin en değerli olduğu puvant (pik) saatlerde ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir göreve sahip olmaktadır. Bu yönü ile hidroelektrik enerji kaynağı yenilenebilir ve dünyadaki su döngüsünün devam ettiği sürece tükenmeyecek stratejik bir enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Elektrik üretimi için inşa edilen barajlı hidroelektrik santraller bu işlevlerinin yanı sıra taşkın önleme, sulama su canlıları geliştirme ve ulaşım ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaktadır.²⁰¹

Büyüyen Türkiye'nin artan enerji ihtiyacı doğrultusunda, enerji kaynakları çeşitlendirilmek istenmişti. Öyle ki 1950 yılı itibari ile su gücünden (hidroelektrik) faydalanılarak elde edilen enerji miktarı, toplam enerji üretiminin yaklaşık %5'i gibi bir oranı kapsamıştır. Ancak, 1954 yılında Devlet Su İşleri'nin kurulması ile birlikte hidroelektrik kapasitesi 10 yılda toplam enerji üretiminin %44'ünü karşılayan bir değere ulaşmıştır.

Demokrat Parti iktidarının ilk döneminde tarımda makineleşmenin artması ile köylerde işgücü fazlalığı ortaya çıkmış ve bu durum hızlı bir kentleşmenin başlamasına sebep olmuştur. İnsanların köyden kente göç etmesi ile birlikte, kırsal kesimde gerek duymadıkları ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Kentleşme, belediyeçilik, ulaşım, hastane, barınma gibi ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaçların en önemlilerinden biri de enerji ihtiyacı olmuştur. Zira o dönem köy hayatında elektriğe çok fazla ihtiyaç duyulmazken, kentlerde elektriksiz yaşamak adeta mümkün olamamaktadır. Ayrıca ithalatın önünün açılması ile buzdolabı²⁰² başta olmak üzere beyaz eşyanın Türk toplumunun hayatına daha çok girmesi kentlerin elektrik ihtiyacını daha da arttırmıştır.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün kuruluş aşamasında kentleşme ve sanayileşmenin hızlanması ile birlikte devlet, enerji sektörü gibi alt yapı niteliği taşıyan yatırımlara ağırlık vermiştir. Yapılacak olan bu yatırımlar ise, hidrolik ve termik santrallerin kurulması olarak kendisini göstermiştir. 1950 yılından itibaren yeni ve büyük hidroelektrik ve termik santrallerin inşa edilmesi ile birlikte elektrik

²⁰¹ Süleyman Bozkurt ve Rıfat Tür, "Dünyada ve Türkiye'de Hidroelektrik Enerji, Gelişimi ve Genel Değerlendirme", *IV. Su Yapıları Sempozyumu*, Antalya, 2015, s. 322.

²⁰² Nazlı Yücel Batmaz, Çiğdem Erdem, "Türkiye'de 1950-1960 Döneminde Kentleşme Sürecini Siyasi İktidarın Yapısı ve Uygulamaları Açısından Yorumlamak", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Sayı 47, 2016, s. 201, 209.

enerjisi üretiminde alternatif kaynakların kullanılması ön plan çıkmıştır. Bu dönemde 7 Eylül 1951 tarihinde Resmi Gazete de açıklandığı üzere, Bayındırlık Bakanlığı tarafından elektrik santral ve tesislerine ait projelerin tanzimine dair yönetmelik hazırlanmıştır. Bu yönetmelikte, ülkenin bol miktarda su kuvvetine sahip olduğundan, elektrik enerjisi elde etmek için su kuvvetinden istifade edilmesi gerektiğinin üzerinde önemle durulmuştur.²⁰³ 1 Kasım 1951 tarihinde TBMM açış konuşmasını gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Celal Bayar şunları dile getirerek, “*Konya ve civarına Göksu nehrinden, Erzurum’a Tortum şelâlelerinden, Isparta ve civarına Eğridir göl ayağından, Elazığ ve civarına Hazer Gölünden bol ve ucuz enerji temin edecek olan hidroelektrik tesisatı inşaat projelerinin ihaleleri pek yakında yapılacaktır.*”²⁰⁴ ülke çapında vakit kaybetmeksizin hidroelektrik santrallerin inşalarının başladığını bildirmiştir.

2.2.2. Demokrat Parti Döneminde Kurulan Hidroelektrik Santralleri

Türkiye’nin sanayi alanındaki yatırımlarının gün geçtikçe artması ile sanayi yatırımlarının en önemli bölgesi ve ülkede ki elektrik enerjisinin üçte ikisini kullanan bölge Kuzey-Batı Anadolu Bölgesi olmuştur. Bu bölgenin enerji açığının artması bu ihtiyacında bir an önce giderilmesi anlamına gelmiştir. Bu sebepten ötürü, Sakarya Irmağı üzerinde yer alan Sarıyar Boğazı’nda inşa edilecek bir hidroelektrik santralının bu ihtiyacı karşılayabileceği, buna ek olarak Çatalağzı Elektrik Santralinden de faydalanılabileceği düşünülmüştür. Böylece Sarıyar’da inşa edilecek hidroelektrik santrali ile İzmit-İstanbul çevresi ve Ankara-Kırıkkale vilayetlerinin enerji ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir.²⁰⁵

Sarıyar’da inşa edilecek baraj için 34 milyon dolarlık bir dış kaynak, 62,1 milyon lira da ülke bütçesinden bir meblağ ayrılmış ve toplamda 157,5 milyon liraya projenin bitirilmesi hesaplanmıştır. Sarıyar Hidroelektrik Santrali ve enerji nakil hatları sisteminin inşa edilmesi için dönemin Devlet Bakanı Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu ve Marshall Planı Türkiye İcra Komitesi Başkanı Russell H. Dorr arasında 21 Eylül 1950’de bir sözleşme imzalanmıştır.²⁰⁶

²⁰³ Resmi Gazete, Sayı 7904, 7 Eylül 1951.

²⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 1, s. 10, 1 Kasım 1951.

²⁰⁵ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 129-66-4, 29 Nisan 1952.

²⁰⁶ Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye’sinde Elektrik..., s. 241.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1 Kasım 1950’de TBMM’de yaptığı açış konuşmasında Sarıyar Barajı ve Hidroelektrik Santrali ile ilgili “*Umumiyetle Kuzey - Batı Anadolu’nun ve İstanbul’un süratle artan elektrik enerji ihtiyacını karşılamak üzere, başlanmış olan Çatalağzı - İstanbul bağlantısı 1952 de, bütün hazırlıkları tamamlanan Sarıyar Hidroelektrik Santrali de 1954 te tamamlanmış olacaktır.*”²⁰⁷ ifadeleri dile getirerek çalışmalara devam edildiğini vurgulamıştır.

Sarıyar Barajı ve bu barajın bünyesindeki hidroelektrik tesislerinin inşası için Marshall Yardımından 27.2 milyon dolarlık dış kredi ile birlikte, 55.8 milyon liralık iç finansmana ihtiyaç duyulmuştur. 23 Haziran 1950 tarihinde imza altına alınan bir protokol ile iç finansmanın 32 milyon lirası İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri İdaresi, 6.5 milyon lirası Ankara Elektrik ve Otobüs Müessesesi tarafından, 12 milyon liralık kısmı Bayındırlık Bakanlığı, 3.8 milyon lirası İller Bankası ve 1.5 milyon lirası da Etibank tarafından temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Sarıyar Hidroelektrik Santralinin faaliyete girmesi ile toplam 410 milyon kilovatsaat enerji üretimi hedeflenmiştir.²⁰⁸

2 Aralık 1956 yılında faaliyete geçirilen bu santral ile Ankara, Eskişehir, Adapazarı, İzmit, Gölcük ve İstanbul civarına elektrik verilmesi hedeflenmiştir. Barajın maliyeti toplamda 272 milyon liraya ulaşırken, ürettiği yıllık enerji miktarı 400 milyon kilovatsaat olmuştur.²⁰⁹

20 Şubat 1957 tarihinde hükümetin iktisadi kalkınma faaliyetlerini açıklayan Maliye Bakanı Hasan Polatkan, ülkenin enerji ihtiyacının karşılanması için gelinen noktayı şu şekilde ifade etmiştir:

“Enerji işleri için yapılan yatırımlar: Bilindiği gibi bir memlekette iktisadi kalkınmanın en sağlam müş’ürlerinden biri de kuvve-i muharrike istihsalindeki artılar teşkil etmektedir. Kurulacak sanayi tesislerinin işletilmesi ve istihsal maliyetlerinin düşürülmesi muharrik kuvvet istihsaline bağlı bulunmakta ve elektrik enerjisi ferdi istihlak cephesinden de ayrı bir ehemmiyet ifade etmektedir. Bu sebeplere binaen mevzuu layık olduğu ehemmiyetle ele alan iktidarımız kurduğu ve tevsi ettiği tesislerle, 1950 senesinde istihsal edilmekte

²⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 1, s. 7, 1 Kasım 1950.

²⁰⁸ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0, 110-694-4, 26 Ocak 1952., TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 45, 265, 21 Ocak 1951., Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye’sinde Elektrik..., s. 242.

²⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 41, s. 312, 20 Şubat 1957.

olan 737 milyon kilovatsaatlik elektrik enerjisine mukabil halen 2 milyar 800 milyon kilovatsaate ulaşan bir kapasite temin etmiş bulunmaktadır ki, artış nispeti % 380 ne ulaşmaktadır. Diğer bir ifade ile memleketimizde 1950 yılında nüfus başına 35 kilovatsaat elektrik isabet etmekte iken 1956 yılında bu miktar 106 kilovatsaate yükselmiştir. Enerji istihali sahasında kaydedilen bu büyük inkişaf bir taraftan yeni barajlar inşası diğer taraftan da yeni termik ve hidroelektrik santraller kurulması ve mevcut tesislerin tesviye ıslahı suretiyle sağlanmıştır”²¹⁰

Polatkan’ın ifadelerinden de hareket ile, ülke sanayisinin kalkınabilmesi açısından enerjinin önemi anlaşılmış, kişi başına düşen elektrik enerjisi miktarı Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılında 35 kilovat saat iken 1956 yılında 106 kilovatsaate yükseltilmiştir. Bu artışın en önemli sebebi ise, tarımda makineleşme ile kırsal kesimde iş gücü fazlalığının ortaya çıkması ve köyden kente göçlerin yaşanması, ithalatın serbest bırakılması ile elektronik eşyanın kullanımının artması gösterilebilir.

Ülke çapında yeni hidroelektrik santralleri inşa edilmesine rağmen, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler haricinde ki diğer yerlerin elektrik ihtiyacı düzenli bir şekilde karşılanamamıştır. Özellikle bu üç şehir dışında gece on-on bir den sonra elektrikler kesilmiştir. Bunun yanında verilebilen elektriğin genellikle düşük voltajda olması zayıf bir ışıktan istifade edilebilmesini sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye’de üretilen 739 milyon kilovat elektrik enerjisinin 29 milyon kilovat kadarı su gücünden faydalanılarak elde edilmiştir.²¹¹

Türkiye’de Hidroelektrik enerjisi alanında atılan önemli adımlardan birisi de Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali inşası olmuştur. Bayındırlık Bakanlığı tarafından Amerikan International Engineering Company INC Firmasına projesi hazırlatılan bu hidroelektrik santralinin, enerji nakil hatlarının keşif bedeli tespit edilmiştir. Projenin hayata geçirilebilmesi için 18.7 milyon doları Marshall Yardımı²¹² ile 14.5 milyon lirası özel teşebbüsten, 14 milyon lirasının da bütçe tarafından karşılanması kararına varılmıştır. Seyhan Barajında kurulacak olan hidroelektrik santralinin işletilmesi için

²¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 41, s. 312, 20 Şubat 1957.

²¹¹ Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye’sinde Elektrik..., s. 244.

²¹² Milliyet Gazetesi, 27 Kasım 1951.

Çukurova Elektrik TAŞ kurulmuş ve bu şirket ile Bayındırlık Bakanlığı arasında 24 Ağustos 1953 tarihinde bir imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştır.²¹³

Tüm bu ön hazırlıklardan sonra Seyhan Barajının temeli 25 Ekim 1953 tarihinde atılmıştır. Başbakan Adnan Menderes'in de katıldığı törende konuşma yapan dönemin bayındırlık bakanı Kemal Zeytinoğlu, Seyhan Barajında inşa edilecek hidroelektrik santrali sayesinde ülkenin enerji ihtiyacının büyük oranda karşılanacağını şu ifadeler ile dile getirmiştir:

“...1950 yılında Türkiye’de ki bilim santrallerden elde edilen enerji senede sadece 800 küsur milyon kilovatsaat toplamakta idi. Bugün ise başlanmış olan termik ve hidroelektrik santraller ile 2 milyon kilovatsaat takatin üstünde enerji istihali mümkün olacaktır... İşte yurdun dört bir tarafını saran büyük şantiyelerden bir tanesinden de bugün Seyhan Barajı ve Hidroelektrik tesislerinin temelini atmak için burada toplanmış bulunuyoruz. Çukurovalıların bu eserin gerçekleşmesi yolunda göstermiş oldukları takip ve alakaya şükranlarımı arz ederken bu hayırlı eserin tahakkuku için lüzumlu 25,2 milyon dolarlık dış krediyi vermek suretiyle gösterdiği anlayıştan dolayı milletlerarası imar ve kalkınma bankasına, inşaatı taahhüt etmiş olan Morrison- Garanti firmasına, işin kontrolünü deruhte etmiş olan Knappen Tippets firmasına ve Bayındırlık Vekaleti vazifelilerine kolaylıklar ve başarılar dilerim.”²¹⁴

Bayındırlık Bakanı Zeytinoğlu'nun da ifade ettiği üzere bu dönem de enerji açığının giderilmesi için belirlenen politikalar genellikle dış kredi destekleri ve imtiyazlı şirketler üzerinden geliştirilmiştir.

Seyhan Barajının inşasını Amerikan Morrison Firması ile Garanti Bankası bünyesinde bir kuruluş olan Garanti İnşaat gerçekleştirmiş, projenin kontrol görevini de Knappen Tippets firması üstlenmiştir. İnşa edilecek olan Seyhan Barajı ve santralinin inşasının 1956 yılında bitirilmesi taahhüt edilmiştir.²¹⁵

²¹³ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 144-71-8, 24 Ağustos 1956., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 132-51-16, 25 Haziran 1953., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 230-0-0-0, 3-9-5, 21 Eylül 1953., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 128-13-13, 16 Şubat 1952., Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye'sinde Elektrik..., s. 244, 245.

²¹⁴ Milliyet Gazetesi, 26 Ekim 1953.

²¹⁵ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 134-101-18, 17 Aralık 1953., Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye'sinde Elektrik..., s. 245.

8 Nisan 1956 tarihine gelindiğinde 427 milyon liraya mal olan Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali inşası tamamlanmıştır. Burada inşa edilen hidroelektrik santrali ile birlikte yılda 284 milyon kilovat enerji üretilmesi hedeflenmiştir.²¹⁶

Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali inşasında 1955-1960 yılları arasında Devlet Su İşleri Genel Müdürü olarak görev yapan Süleyman Demirel'in de önemli katkıları olmuştur. Demirel, Devlet Su İşleri Genel Müdürü olarak bu dönemde Bakanlar Kurulu toplantılarına sıklıkla çağırılmış, ondan su ve elektrik konuları hakkında görüşler alınmıştır. Öyle ki bu toplantıların birinde Başbakan Adnan Menderes'in bazı bakanlara, Demirel ile ilgili olarak “*Bu çocuğa dikkat edin, geleceğin Başvekilidir*” ifadelerini kullanmıştır.²¹⁷ Süleyman Demirel, askerlik görevi için 1960 yılında genel müdürlükten ayrılmış, askerlik görevinden sonra bir süre ODTÜ’de öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Aynı dönemde ABD’li Morrison mühendislik ve müteahhitlik firmasının Türkiye temsilciliğini üstlenmiş, bu sebepten dolayı o dönem “*Morrison Süleyman*” olarak anılmıştır.²¹⁸

Enerji ihtiyacı her geçen gün artan Kuzeybatı Anadolu elektrik şebekesini beslemek ve merkezi Anadolu’nun elektrikleştirilmesini sağlamak amacı ile enerji elde edilebilecek büyük bir kaynak olan aşağı Kızılırmak havzası ele alınmıştır. Yapılan tetkik ve incelemeler ile Kızılırmak nehri üzerinde Hirfanlı, Kesikköprü, Kapulukaya, Obruk ve Kargı baraj ve hidroelektrik santrallerinin inşası ile yılda 1,5 milyar kilovatsaat enerji elde edilmesi hedeflenmiştir. Bu projelerin en ön plana çıkanlarından birisi de Hirfanlı Barajı ve Hidroelektrik Tesisleri kurulması olmuştur. Bu sayede Kızılırmak üzerinde oluşabilecek sel ve taşkınların düzenlenmesi ile yılda 400 milyon kilovatsaat enerji üretimi amaçlanmıştır. Yapılacak olan inşaat Devlet Su

---

²¹⁶ Millî olduğu kadar beynelmilel ölçüde de büyük bir eser olan Seyhan Barajının tamamlanarak faaliyete geçmiş olduğu malûmunuzdur. (140) milyon liraya mal olan bu tesisle (850) bin dönümlük arazinin taşkından korunması, (1) milyon (500) bin dönüm arazinin sulanması sağlanmış olduğu gibi, senede (284) milyon kilovat enerji sağlanması imkânı da elde edilmiş bulunmaktadır. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 10, Cilt 14, Birleşim 1, s. 7, 1 Ocak 1956.

²¹⁷ Hüseyin Çavuşoğlu, “Süleyman Demirel’in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 3, 2016, s. 1044

²¹⁸ Ozan Örmeci, “Süleyman Demirel’in Ardından”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 3, 2016, s. 1110.

İşleri tarafından İngiliz George Wimpey and Co.Ltd. firmalarından oluşan işletme grubuna Nisan 1954 tarihinde imzalanan mukavele ihale edilmiştir.²¹⁹

24 Nisan 1954 tarihinde Hirfanlı Barajı ve Hidroelektrik Santralinin temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Başbakan Adnan Menderes'in temelini attığı projenin önemine değinen dönemin Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu konuşmasında bir İngiliz şirketi ile iş birliği yapılmasından son derece memnun olduğunu ifade etmiştir.²²⁰

Kırıkkale'nin 70 km güneyinde Hirfanlı Köyü'nün hemen yakınında Kızılırmak üzerinde inşa edilecek olan baraj ve hidroelektrik santrali ile Kuzeybatı Anadolu ile birlikte Ankara, Kayseri, Kırşehir, Mucur, Hacibektaş, Nevşehir, Ürgüp, Avanos, Kırıkkale ve yük merkezlerinin beslenmesi amaçlanmıştır.²²¹

416.228.873 liraya mal olan Hirfanlı Barajı ve Hidroelektrik Santralinin açılışı 8 Ocak 1960 tarihinde Başbakan Adnan Menderes tarafından gerçekleştirilmiştir.²²²

Büyük Menderes Havzası üzerinde bulunan Akçay nehri üzerinde 1954 yılında Kemer Barajı ve Hidroelektrik Santral inşaatı başlamıştır. Bu baraj ve santralin inşa edilmesindeki temel amaç Aydın ve Söke Ovalarının da bulunan 380 bin dönüm arazinin sulanması, 300 bin dönüm arazinin taşkından korunması ve 145 milyon kilovatsaat enerji üretimi sağlamak olmuştur. Özellikle enerji hattının tamamlanması ile birlikte Ege bölgesinde bulunan şehir ve kasabaların elektrik enerjisi ihtiyacının giderilmesi düşünülmüştür.²²³

Büyük Menderes'in Akçay kolu üzerinde kurulacak olan Kemer baraj ve hidroelektrik santralinin inşası için Türk-Fransız şirket ile anlaşılmıştır. Kemer barajlarının müşavir mühendislik ve inşaat kontrol hizmetleri için ise Knappen Tippetts Abbett Mc Carthy Engineers Amerikan Firması ile pazarlık usulü ile uzlaşma yapılmıştır.²²⁴

---

²¹⁹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 136-66-15, 15 Temmuz 1954., Milli İşler, "Hirfanlı Barajı ve Hidro-Elektrik Tesisleri", *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 58, 1960, s. 13.

²²⁰ Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1954.

²²¹ Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1954., Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye'sinde Elektrik..., s. 246.

²²² Milliyet Gazetesi, 9 Ocak 1960.

²²³ "Kemer Barajının İnşaatı Tamamlandı", *Türkiye Mühendis Haberleri Dergisi*, Sayı 41, 1958, s. 20.

²²⁴ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 135-28-12, 25 Mart 1954., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 136-66-15, 15 Temmuz 1954., Milliyet Gazetesi, 2 Ekim 1952.

25 Eylül 1958 tarihinde Başbakan Adnan Menderes tarafından açılan baraj 143 milyon lirası iç, 173 milyon lirası dış kredi olmak üzere toplamda 316 milyon liraya mal olmuştur.²²⁵

Türkiye’de Sarıyar, Seyhan, Hirfanlı ve Kemer gibi büyük çaplı baraj ve hidroelektrik santrallerinin yanı sıra, farklı birçok bölgede daha küçük hacimli barajlar ve hidroelektrik santralleri de kurulmuştur. 1952 yılında Uşak, Emet, Gediz, Simav şehirlerinin ve kasabalarının elektrik enerjisi ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile Kütahya-Kayaköy Hidroelektrik Santrali²²⁶ ihaleye çıkarılmıştır. Buna ek olarak Çatalağzı Elektrik Santralinden üretilen elektrik enerjisinden İstanbul’un da faydalanabilmesi için Ereğli-İstanbul arasında enerji nakil hatları tamamlanarak işletmeye açılmıştır.²²⁷

1953 yılında Defne-Harbiye Hidroelektrik Santralinin inşasının tamamlanması ile Hatay bölgesinin elektrik ihtiyacının giderilmesi amaçlanmıştır. 18 Şubat 1953 tarihinde TBMM’de bir konuşma yapan Başbakan Adnan Menderes, şu ifadeleri dile getirmiştir: *“Bugün elimize aldığımız ve üzerinde çalışmakta bulunduğumuz 12 baraj, 1956’da bize bir milyar kilovatsaat elektrik istihsalini mümkün kılacaktır. 1957’de tekrar bir milyar kilovatsaatlik bir enerji istihsalini mümkün kılacak barajların inşasına, şu önümüzdeki aylarda yeniden ve tekrar başlamamız lazım gelir”*²²⁸ Böylece Menderes, ülke çapında elektrik enerjisinin karşılanması için hidroelektrik santrallerinin inşalarının devam ettiğini bildirmiştir.

1950 yılı itibari ile İller Bankası şehir, kasaba ve sanayi kuruluşlarının elektrik ihtiyaçlarının karşılanması için önemli görevler üstlenmiştir. Bu yıl itibari ile maliyeti 78.6 milyon lira olan, 232 elektrik tesisinin 83’ünün ihalesini gerçekleştirmiştir. Bu dönemde 15 milyon lira maliyet ile inşa edilecek altı hidroelektrik santralinin tamamlanmasıyla Van, Niğde, Ordu, Giresun ve Kastamonu’nun önemli sanayi merkezlerinden olan Taşköprü ve Tosya gibi bölgelerin enerji ihtiyacının karşılanması düşünülmüştür. Buna ek olarak Van ve Muradiye bölgelerinin elektrik ihtiyacını karşılamak amacı ile Bendimahi - Van Hidroelektrik Santrali’nin, Tavas ve Kızılcabölük civarındaki köylerin ihtiyacını

²²⁵ Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1958.

²²⁶ Hidroelektrik Santrali İller Bankası tarafından inşa ettirilmiştir. BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-1-0-0, 74-472-12, 20 Kasım 1957.

²²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 1, s. 10, 11. 1 Kasım 1952.

²²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 46, s. 438, 18 Şubat 1953.

temin edecek Yenidere – Kızılcabölük - Tavas Hidroelektrik Santrali'nin Tosya'da bulunan fabrikaların enerji ihtiyacını karşılayacak Deringöz - Tosya Santrali'nin ve Yozgat şehrinin enerji ihtiyacını sağlayacak Karanlıkdere - Yozgat Hidroelektrik Santrali'nin projelendirme çalışmaları tamamlanmıştır. Bu hidroelektrik santrallerine ek olarak Kızılırmak üzerinde Kargı ve Kesikköprü Hidroelektrik Santralleri ile bölgenin elektrik ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. Bu hidroelektrik santralleri ile birlikte 1954 yılında ihaleleri gerçekleştirilmesi hedeflenen hidroelektrik santralleri de mevcuttur. Denizli bölgesinin elektrik enerjisini karşılamak için Halkapınar-Denizli Hidroelektrik Santrali, Fethiye ve civarında bulunan maden ocaklarının enerji gereksinimi için Kargı-Fethiye Hidroelektrik Santrali, Taşköprü Kendir Fabrikası ve şehrin enerji ihtiyacı için Gökırmak-Taşköprü Hidroelektrik Santralleri bu hidroelektrik santrallerindedir. Mezkur projelerin büyük çoğunluğu 1956-1960 yılları arasında tamamen bitirilerek hizmete açılmıştır.²²⁹

24 Mayıs 1954 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada ülke çapında gerçekleştirilen elektrifikasyon politikasına değinen Başbakan Menderes şu sözleri dile getirmiştir: *“Geçen dört yıl zarfında, maziden intikal edip gelen çeşitli zorluklar ve kötü itiyatlar ciddi gayretlerimizle birer birer yenilerek yurdun her tarafında hususi teşebbüsün de müessir iştirakiyle yeni yeni fabrikaların, termik ve hidroelektrik enerji santrallerinin, baraj ve benzeri muazzam tesislerin temelleri atılmış ve inanılmaz bir şevk ve gayretle bunların inşalarına girişilmiştir.”*²³⁰ Bu dönemde belirlenen hükümet programı uyarınca önce şehir ve kasabaların daha sonra ise köylerin elektrifikasyon işlemlerinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Maliye Bakanı Hasan Polatkan 18 Şubat 1955 yılında TBMM'de yaptığı konuşmasında su kuvvetlerinden enerji üretiminde yararlanılmasının ne derece önemli olduğunu vurgulayarak ülkedeki enerji üretim ve tedarik faaliyetlerini şu ifadeler ile dile getirmiştir:

“Memleketimizin sanayileşmesinde, iş ve istihsal hacminin arttırılmasında büyük ehemmiyeti haiz bulunan kuvvei muharrike mevzuununun 1950 senesine kadar tamamıyla ihmal edildiği malumunuzdur. Nehirlerimizden ve diğer su

²²⁹ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0, 29-170-13, 07 Mayıs 1957., BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0, 109-689-7, 1954., BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0, 94-587-7, 19 Aralık 1955., BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0, 67-420-4, 4 Aralık 1953., Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiyesinde Elektrik..., s. 254, 256.

²³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 10, Cilt 1, Birleşim 3, s. 31, 24 Mayıs 1954.

cerayanlarından istifade ederek ucuz ve bol miktarda, elektrik istihsalı kolayca mümkün olduğu halde 1950 senesinde büyük kısmı mazot veya kömürle işleyen mahdut miktardaki, şehir ve kasaba santralleri ile 60 bin kilovat takatindeki Çatalağzı - Termik santralinden istihsal edilen yıllık elektrik enerjisi 790 milyon kilovatsaati geçmiyordu. O tarihte Türkiye’de nüfus başına isabeteden yıllık elektrik istihsalinin ancak 38 kilovatsaatten ibaret bulunmasına mukabil, Norveç’te 5 700, Kanada’da 4 330, Birleşik Amerika Devletlerinde 2 940, İsveç’te 2 880, İsviçre’de 2 670, İngiltere’de 1 170, İspanya’da 295, Bulgaristan’da 190, Yugoslavya’da 163, Yunanistan’da da 114 kilovatsaat olduğu nazara alınırsa memleketin elektrik istihsalı ve kuvvei muharrike bakımından ne derece geri bir seviyede bırakılmış olduğu daha iyi takdir edilir. Bu durumu göz önünde tutan hükümetimiz, kısa zamanda 15 adet orta çapta muntaka hidroelektrik santrali ile 5 adet büyük hidroelektrik tesislerinin ve bunlara ilâveten düşük kaliteli kömür ve linyitlerden istifade etmek üzere kurulan ikinci Çatalağzı, Tunçbilek ve Soma Termik santrallerinin inşasına girişmiş bulunmaktadır. Zikrettiğim bu baraj ve elektrik santrallerinin, maliyeti, 430 milyon liralık kısmı dış finansman olmak üzere 900 milyon liranın fevkindedir. Hepsi de 1956 - 1958 yıllarında işletmeye açılmış olacaktırlar. Diğer taraftan İller Bankası, 366 şehir ve kasabanın elektrik santralleri ile 13 muntaka hidroelektrik santralinin inşasına başlamış olup bunlardan 33 milyon lira değerinde 165 adedi geçen sene işletmeye açılmıştır. 95 milyon lira değerinde 214 santralin de inşaları devam etmektedir. Muhtelif elektrik santrallerinde üretilen ve ileride üretilecek olan elektrik enerjisini büyük istihlâk merkezlerine nakletmek üzere elektrik nakil hatları şebekesi de ehemmiyetle ele alınmış bulunmaktadır. 1952 senesinde ikmal edilerek işletmeye açılan ve 30 milyon liraya mal olan 458 kilometrelik Çatalağzı - İstanbul hattına ilâveten 125 milyon lira sarfi ile ceman 3546 kilometrelik yeni hatların inşasına başlanmış ve bunlardan 289 kilometrelik kısım işletmeye açılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde elektrik istihsalı 1954 sonunda 1,5 milyar kilovatsaate yükselmek suretiyle 1950 senesine nazaran % 100 artmış bulunmaktadır. İnşa edilmekte olan büyük ve küçük santraller ikmal edildiği zaman memleketteki elektrik istihsalı 3 milyar kilovatsaati aşacak ve 1950 seviyesinin 5 misline yaklaşacaktır. Bunlara ilâveten yakın zamanda ele alınmak üzere, Kızılırmak, Sakarya, Yeşilirmak, Büyük Menderes, Göksu, Aksu, Dicle ve Fırat üzerinde ve diğer muhtelif yerlerde 20 ye yakın baraj ve hidroelektrik tesislerinin projeleri üzerinde çalışılmaktadır. Bu itibarla elektrik

istihsalimizin 1958 yılı içinde 5 milyar kilovatsaati; aşacağını şimdiden söylemek mümkündür.”²³¹

Polatkan, ülkenin akarsularından istifade edilerek ucuz ve bol miktarda, elektrik üretimini mümkün kılacak hidrolik enerjinin 1950 yılına kadar ihmal edildiğini vurgulamış, ülke çapında yeni hidroelektrik ve termik santrallerin inşalarına başladığını ifade etmiştir. Polatkan ayrıca, farklı bölgelerde bulunan elektrik santrallerinde üretilen elektrik enerjisini ihtiyaç yerlerine nakletmek üzere elektrik nakil hatları şebekelerinin de kurulduğunu bildirmiştir. Polatkan konu ile ilgili farklı bölgelerde 20’ye yakın baraj ve hidroelektrik tesisinin proje çalışmalarının da yapıldığını söyleyerek 1958 yılında 5 milyar kilovat saatin üzerinde enerji elde edileceğini belirtmiştir.

Demokrat Parti’nin bu ilk yıllarında hidroelektrik alanında yatırımlarda ileri gidilmesinin en başta gelen sebeplerinden biri Marshall Yardımları ile gelen kredilerin bu yönde kullanılması politikası olmuştur.

---

²³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 10, Cilt 5, Birleşim 42, s. 205, 18 Şubat 1955.

DOĞRUDAN YARDIMLAR	MİKTAR
Sarıyar Santrali ve Hava Hattı	14.752.000
Kandilli Vaniköy Hava Hattı	6.609.000
Ümraniye Silahtar ve Boğaz Atlama	1.039.000
Bursa Eskişehir Hava Hattı	250.000
12 Şehir İrtibatı	734.000
DOLAYLI YARDIMLAR (Özel Kaynak)	
Sarıyar Santrali	2.000.000
Bursa Eskişehir Hava Hattı	20.000
GENEL TOPLAM	25.404.000

TABLO 3: Marshall Yardımı ile Türkiye'ye Enerji Alanında Kullanılmak Üzere 1949–1960 Yılları Arasında Aktarılan Kaynaklar ve Kullanım Alanları (Dolar Cinsinden)²³²

Tablo 3'te de yer aldığı üzere enerji alanında kullanılması adına, Etibank'a 23 milyon dolardan fazla doğrudan yardımlar kapsamında kaynak ayrılmış, bu kaynak ile nakil hatları inşası gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında enerji alanında yürütülen çalışmalarda belirlenen temel politika, ABD sermayesine dayalı olarak ve yabancı şirketler ile ortaklık ilişkisi geliştiren Türk işletmelere kar alanı açacak biçimde belirlenmiştir. Tablo 3'te bulunan projelerin gerçekleştirilmesi için kaynak aktarımları içerisinde EİE İdaresi'ne toplam da 260.000 dolar kaynak aktarımı da gerçekleştirilmiştir. EİEİ'ne aktarılan bu kaynak ile “Türkiye’de Mevcut Elektrik Santralleriyle Elektriklenme Planı Etüdü” ve “Türkiye Elektrifikasyonu Şebeke

²³² Tolga Tören, *Yeniden Yapılan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 168.

Analizöründe Etüt Edilmesi” çalışmaları yapılmış, sondaj makineleri ithal edilmiştir.²³³

Türkiye’de özellikle hidroelektrik santralleri üzerine yatırımların yapılmaya başlaması ile 1954 yılında 1,5 milyon kilovatsaat enerji üretilmeye başlanmıştır. Bu rakam 1950 yılına göre %100 artış göstermiştir. Hidroelektrik santrallerinin inşa süreci devam ederken enerji faaliyetlerinin yönetilmesi için bir bakanlık kurulması çalışmaları da başlatılmıştır. 1958 yılı itibariyle, enerji projeleri için harcanan miktar toplamda 1 milyar lira civarında olmuştur. 1960 yılında ise Türkiye’de üretilen enerji miktarı 2 milyar 550 kilovatsaat olmuştur. Elektrik enerjisi üretimi için gerçekleştirilen yatırımlar ile sadece şehir ve kasabaların ihtiyaçları değil aynı zamanda fabrikaların enerji ihtiyaçları da giderilmiş böylece sanayi kuruluşlarının daha verimli bir oranda çalışmaları temin edilmiş,²³⁴ bu durum sanayileşme hızında da artışa sebep olmuştur.

2.3. Türkiye’de Nükleer Enerji’ye Geçişte İlk Adımlar: Atom Enerjisi Komisyonu ve Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi’nin Açılması

Türkiye, ekonomik olarak büyüme hedeflerini gerçekleştirebilmek için enerji konusu büyük bir ihtiyaç haline gelmiştir. Enerji ihtiyacının karşılanması adına ülke kendi kendine yetebilen bir konumda olmadığı için ithalata yönelmiştir. Ancak enerji konusunda ithalatın giderek artması yeni enerji kaynaklarının kullanılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu durum Türkiye’yi 1950 yılından itibaren nükleer enerji santrali kurma hedeflerine yöneltmiştir. Türkiye’nin nükleer enerji santrali kurma düşüncesi içerisine girdiği dönemde 1955 yılında Cenevre’de “*Atom Enerjisinin Barışçıl Amaçlarla Kullanılması*” amacı ile konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta “*Sulh için Atom*” anlaşması imzalanmıştır.²³⁵

Türkiye’nin nükleer enerji konusunda attığı ilk adım 10 Haziran 1955 tarihinde “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında Atom Enerjisinin Sivil Sahada İstimali Hususunda İş Birliğine Dair Anlaşma*” adını taşıyan ve ABD ile imzalanan anlaşma olmuştur. 14 Aralık 1956 tarihinde TBMM’de onaylanan bu anlaşmada, taraflar nükleer araştırmalar konusunda fikir

²³³ Tören, s. 168, 169.

²³⁴ Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye’sinde Elektrik..., s. 258-260.

²³⁵ Orkun Günen, *Türkiye’nin Enerji Kaynakları ve Nükleer Enerji Politikaları: Gazi Üniversitesi Öğrencilerinin Nükleer Enerji Algısı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 48.

alışverişinde bulunacaktır denilmiştir. Bu anlaşmada atom enerjisinin barışçıl amaçlarla sivil sahada kullanılması, ilmi ve mühendisliği sahasında da gerekli eğitim ve tecrübenin sağlanması için ABD, Türkiye'ye yardımlarda bulunacak ifadelerine yer verilmiştir. Böylece Türkiye, nükleer enerji alanında bilimler ve teknik alt yapısını oluşturmak için önemli bir adım atmıştır.²³⁶

Türkiye'nin nükleer enerji konusunda ABD ile imzaladığı iş birliği anlaşmasından hemen sonra, 27 Ağustos 1956 tarihinde 6821 sayılı kanun ile Başbakanlığa bağlı "Atom Enerjisi Komisyonu" kurulmuştur. Atom Enerjisi Komisyonunun esas amacı; atom enerjisi konusunda memleketin refah seviyesini yükseltmek, ali menfaatlerini korumak için yapılacak ilmi, iktisadi, teknik, idari çalışmaları koordine ve teşvik etmek olduğu ifade edilmiştir. Atom Enerji Komisyonu, atom enerjisi sahasındaki bütün bilimsel-teknik anlamda araştırmalar yürütmek ve gerekli tesisler ile laboratuvarların kurularak işletilmesini gerçekleştirmek için yardım ve tavsiyelerde bulunmak faaliyetlerini yürütme amacı taşımaktadır. Bu komisyon ayrıca, atom enerjisinden geniş ölçüde faydalanılmasını temin etmek için tavsiyelerde bulmak, imkan hasıl oldukça yeni araştırma müesseseleri kurmak ve programlar hazırlamak gibi faaliyetler yürütmeyi hedeflemiştir.²³⁷

1956 yılında bir nükleer araştırma reaktörü kurulması için ilk masraflarını karşılamak amacı ile devlet bütçesinden 760.000 TL tahsisat konmuş ve İstanbul'da Küçükçekmece Gölü kenarında bulunan arazi istimlak edilmiştir. 1957 yılında nükleer bilimlere ait deneysel çalışmaları yapmak üzere TR-1 Araştırma reaktörü için müracaat eden 5 firmadan "American Machine Foundary" firmasına anahtar teslim usulüne göre TR-1 Reaktörü yapımı ihale edilmiştir. TR-1 Reaktörü 1959-1962 yılları arasında inşa edilmiş bu projeye, yanında bulunan göle atfen 1960 yılında "Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi" adı verilmiştir. Nükleer reaktörün bina inşaatı 2 Kasım 1960 tarihinde, laboratuvar ve atölye binaları 1961 yılında bitmiş ve ilk personel atamaları da aynı yıl yapılmaya başlanmıştır. En sonunda da 27 Mayıs 1962 tarihinde Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi

---

²³⁶ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 10, Cilt 39, s. 34, 14-24 Aralık 1956., Buğşe Güler Harmanda, *Türkiye ve Nükleer Enerji: Güvenlik Odaklı Strateji Tercih*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2020, s. 21.

²³⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 10, Cilt 38, s. 1374, 27 Ağustos 1956., Resmi Gazete, Sayı 9398, 4 Eylül 1956.

işletmeye açılmıştır.²³⁸ Bu dönemde Türkiye'nin nükleer enerji konusunda uluslararası girişimleri ve iş birlikleri de devam etmiş, 1957 yılında Türkiye, bir Birleşmiş Milletler kuruluşu olan “*Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı*” üyesi olmuştur.

Atom Enerjisi Komisyonu kuruluşunda Başbakanlığa bağlı olsa da, 1963 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kurulunca bu bakanlığa bağlanmış, 9 Temmuz 1982 tarih ve 2690 sayılı kanun ile “*Türkiye Atom Enerjisi Kurumu*” kurulmuş ve Atom Enerjisi Komisyonu da bu kurumun alt organlarında biri olmuştur.²³⁹ Bu kurum da Bakanlık ile koordineli bir şekilde, Türkiye'nin teknik, bilimsel ve ekonomik kalkınmasında radyasyon teknolojileri ve nükleer enerjiden yararlanılmasını sağlayacak ARGE, teknoloji edinme, yerli üretim ve test çalışmalarını yürütülmektedir.

2.4. Demokrat Parti Dönemi Enerji Üretiminde Kömür Madeni ve Termik Santrallerinin Kurulması

Demokrat Parti döneminde özellikle Ereğli Kömür Havzasında ki üretim artış göstermiştir. Bu artışın en büyük sebebi ABD'den gelen Marshall Yardımı ile havzanın modernizasyonu yapılarak, teknik donanım ihtiyaçlarının giderilmesi olmuştur. Çünkü 1 Mart 1950'de TBMM'de kabul edilen 5582 sayılı “*Marshall Planı (Avrupa Kalkınması Programı) Çerçevesi Dahilinde Elde Edilecek Yardımların Bütçe ve Hazine Hesaplarına İntikal Şekline İlişkin Kanun*” madenciliğin genelini ele alan bir ek maddeye yer vermiştir. Bu maddeye göre: “*Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün karşılıksız olarak veya karşılığı ikinci madde hükmünce temin edilerek kullandığı yardımlar her malî yıl nihayetinde Genel Bütçeye gelir ve İşletmeler Bakanlığı Bütçesinin Maden Tetkik ve Arama Enstitüsüne yardım faslına gider kaydolunur*” denilmiştir.²⁴⁰ Bu ifadelerden hareket ile Marshal yardımlarında madencilik sektörüne de kaynak ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Madencilik alanında Marshall Planı kapsamında aktarılan yardımlar ile başta kömür olmak üzere ABD ve Avrupa ülkelerinin ihtiyacı olan üretimin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda Zonguldak Kömür Havzasında Kozlu, Kandilli, Çatalağzı, Çamlı bölgelerinde MTA Enstitüsü tarafından kömür madeni arama

²³⁸ Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, Tarihçe, <https://www.taek.gov.tr/tr/kurumsal/services.html> Erişim Tarihi: 24.05.2020.

²³⁹ *Milli Güvenlik Konseyi Kanunlar Dergisi*, Dönem 1, Cilt 65, s. 208, 9 Temmuz 1982.

²⁴⁰ Resmi Gazete, Sayı 7448, 4 Mart 1950.

çalışmaları yapılmıştır. Buna ek olarak Zonguldak Kömür Havzası'nda kömür üretiminin yıllık 5.180.000 tondan 7.400.000 tona çıkarılmasına dair planlar hazırlanmıştır. Planda tesislerin kapasitelerinin artırılması, yeni maden ocaklarının açılması, Zonguldak'ta bir kömür limanı inşa edilmesi hedefleri yer almıştır. Bu hedeflerin 1957 yılına kadar tamamlanması hedeflenmiş ve bu tarihe kadar Etibank'a Marshall Yardımları kapsamında 21.353.400 dolar doğrudan yardım yapılmıştır. Zonguldak Kömür Havzası'nın yanında Garp Linyitleri İşletmeleri olarak adlandırılan Soma, Tunçbilek, Değirmisaz, Ağaçalı gibi linyit madenlerinin bulunduğu bölgelerde de arama faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Marshall Planı kapsamında Garp Linyitleri İşletmelerine, Etibank aracılığı ile 8.340.000 dolar doğrudan yardım yapılmıştır.²⁴¹

24 Eylül 1950 tarihinde Zonguldak Kömür Havzasına devlet erkanı çıkarma yapmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in beraberinde bakanlardan oluşan bir heyet Zonguldak Kömür Havzasındaki sorunları bizzat yerinde incelemek için bu şehre gelmişlerdir. Gün boyunca kömür ocaklarında ve Çatalağzı Termik Santralinde incelemelerde bulunan heyet, teknik ekipten gerekli bilgileri aldıktan sonra Ankara'ya dönmüşlerdir.²⁴²

Devlet erkanının Ereğli'ye yapmış olduğu bu ziyaret çok verimli geçmiş ve eksikler bizzat yerinde tespit edilmiştir. Bu ziyareti takiben, hükümet modern anlamda kömür üretimini gerçekleştirebilmek için İngiliz Stockport Limited Şirketi ile 2 milyon sterlin tutarında bir sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşme gereği Zonguldak Kömür Havzasında her biri yaklaşık 630 metre derinlikte olan dört ocak açmak için İngiltere'den 50 mühendisin gelmesi de kararlaştırılmıştır.²⁴³

Bu dönemde kömür madeninin bir enerji kaynağı olarak kullanılmasına önem verilmiş, termik santrallerin veriminin artırılması ve daha etkin kullanılabilmesi için çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle İstanbul başta olmak üzere Kuzey Batı Anadolu'nun elektrik ihtiyacının karşılanabilmesi için, enerji nakil hatları oluşturulmuştur. Çatalağzı Elektrik Santrali'nin, İstanbul'a enerji naklinin başlaması

---

²⁴¹ Tören, s. 169-171., Nadir Avşaroğlu, *Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri*, Ankara, 2008, s. 22, https://www.researchgate.net/publication/323267783_Marshall_Planı_Amerikan_Dis_Kredileri_ve_Turkiye_Madencilik_Sektorune_Etkileri Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2020.

²⁴² Cumhuriyet Gazetesi, 25 Eylül 1950., Cumhuriyet Gazetesi, 26 Eylül 1950.

²⁴³ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ekim 1950.

ile birlikte şehrin elektrik enerjisi ihtiyacı daha düzenli bir biçimde karşılanmaya başlanmıştır. Böylece Türkiye’de ilk kez, üretim gerçekleştirilen santralden uzak bir noktaya elektrik enerjisi ulaştırma işlemi gerçekleştirilmiştir. 1 Ocak 1953 tarihinde doğrudan Etibank’a bağlanan Çatalağzı Termik Santrali’nin yıllık 250 milyon kilovatsaatlik gücünün, 500 milyon kilovatsaate çıkarılması için 6 Ağustos 1953 tarihinde İngiliz Metropolitan Wickers Firması ile bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın devamında Çatalağzı Termik Santrali’nin genişletme çalışmaları için başlatılacak inşaatın temeli 1 Haziran 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından atılmıştır. 31 Mart 1956 tarihinde üretime başlayan bu kısım ile enerji kapasitesi 600 milyon kilovatsaate çıkarılmıştır.²⁴⁴

Demokrat Parti Döneminde Çatalağzı Termik Santralinin enerji üretim kapasitesi artırılırken, ülkenin diğer önemli kömür bölgelerinde de termik santraller kurma çalışmaları başlatılmıştır. Bu bağlamda atılan önemli adımlardan biri de Manisa’da Soma Termik Santralinin kurulması olmuştur. Yapılan ihale ile bu santralin yapımı ve işletmesi Fransız şirket Alstom’a verilmiştir. Etibank ile Fransız Alstom Firması arasında imzalanan sözleşme ile Soma Termik Santrali’nin inşası 1954 yılında başlamıştır. 1958 yılında hizmete açılan Soma Termik Santrali’nde toz kömür atıkları ile 250 milyon kilovatsaat elektrik enerjisi üretilmeye başlanmış, üretilen elektrik ile İzmir başta olmak üzere ege il ve kasabalarının enerji ihtiyacı karşılamaya başlanmıştır.²⁴⁵

Demokrat Parti döneminde ihalesi ve inşası gerçekleştirilmiş olan termik santrallerden biri de Kütahya Tunçbilek Termik Santrali olmuştur. 11 Aralık 1953 tarihinde Alman AEG firmasına ihale edilen santralin temeli 17 Eylül 1954 tarihinde atılmıştır. 8 Nisan 1956 tarihinde hizmete giren Tunçbilek Termik Santrali’nde linyit tozunun yakılması ile elektrik enerjisi üretilmeye başlanmıştır. Ülkenin en fazla enerjiye ihtiyaç duyan Kuzey Batı Anadolu Bölgesinin elektriğini karşılanmasında da kullanılmaya başlayan bu santralin enerjisi aynı zaman da Kütahya, Afyon gibi şehirler ile bölgede kurulması planlanan azot fabrikasına da elektrik sağlaması düşünülmüştür. Tunçbilek Termik Santrali ile yıllık 400 milyon kilovatsaat elektrik

---

²⁴⁴ Yalçın Karabulut, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 3, 1993, s. 64., Şaban Çelikoğlu, “Çatalağzı Yöresinde (Zonguldak) Termik Enerji Yatırımları”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 33, 2016, s. 521., Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye’sinde Elektrik..., s. 248, 249.

²⁴⁵ Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye’sinde Elektrik..., s. 249.

üretilmesi hedeflenmiştir. 1914 yılında hizmete başlamış olan İstanbul Silahtarağa Termik Santrali, 21.7 milyon lira harcanarak modernize edilmiş ve 26 Şubat 1956 tarihinde günlük 130 bin kilovatsaat üretim ile tekrardan faaliyete geçmiştir.²⁴⁶

Demokrat Parti döneminde kömür üzerine atılan en önemli adımlardan birisi de Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) Kurumunun tesis edilmesi olmuştur. 22 Mayıs 1957 tarihinde 6974 Sayılı Kanun ile kurulan TKİ Kurumunun görevi Türkiye’de taş kömürü, linyit, turp gibi kömür madenlerini aramak ve işletmek olarak belirlenmiştir.²⁴⁷

TKİ Kurumunun vazifeleri kanunda şu şekilde yer almıştır:

“TKİ’nin yapabileceği işler şunlardır:

A) Türkiye’de taş kömürü, linyit, turp gibi kömür madenlerini aramak ve işletmek;

B) Yukardaki fıkrada yazılı maden kömürlerinden kok, briket gibi diğer nevi kömürler ve bilcümle tali maddeler imal ve istihsal etmek:

C) 11 Haziran 1937 tarihli ve 3241 sayılı Ereğli Şirketinden alman liman, demiryolu ve madenlerle Kozlu ve Kilimli demiryollarının işletilmesi ve Havza’da ki deniz işlerinin inhisar altına alınması ve 30 Mayıs 1940 tarihli ve 3867 sayılı Ereğli Kömür Havzasındaki ocakların Devletçe işlettilirilmesi hakkındaki kanunlarla Etibank’a ve Ereğli Kömürleri İşletmesine verilmiş veya devredilmiş bulunan madenleri, sınaî tesisleri, liman ve demiryollarını ve ihdas edilmiş olan inhisarı ve Ereğli limanı ile Ereğli - Armutçuk demiryolunu işletmek;

Ç) 22. VI. 1938 tarihli ve 3473 sayılı Mahrukat Kanunu ile Etibank’a verilen vazifeleri ifa etmek;

D) Yukardaki fıkralarda yazılı faaliyetlerin gerektirdiği her türlü ticari muamelelerle kara ve deniz nakliyat, alım ve satım muamelelerini yapmak;

E) Yukardaki fıkralarda yazılı işlerle ilgili olmak üzere yeni tesis ve fabrikalar kurmak ve işletmek;

²⁴⁶ Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiyesinde Elektrik..., s. 250.

²⁴⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 10, Cilt 39, s. 892, 22 Mayıs 1957., Resmi Gazete, Sayı 9621, 31 Mayıs 1957.

F) Yukardaki fıkralarda yazılı faaliyetler için lüzumlu işletme madde ve malzemelerini temin etmek maksadivle her türlü tesis ve işletmeleri kurmak:

G) C fıkrası müstesna olmak üzere yukardaki fıkralarda yazılı işlerle meşgul olmak maksadıyla kurulmuş ve kurulacak Anonim ve limited şirketlere ödenmiş sermayesinin % 10 unu geçmemek üzere lüzumu halinde iştirak etmek.”²⁴⁸

TKİ Kurumu, kurulması ile birlikte ülke çapında kömür arama, işletme ve kömür işletimi ile ilgili fabrikalar kurma görevini üstlenmiştir.

TKİ Kurumu, kurulduğu 1957 yılından itibaren Türkiye madenlerinin üretim ve satış miktarı konusunda artış gözlenmiş ve enerji sektöründe ağırlıklı bir yere sahip olmuştur. Kurum, sanayileşme ve sosyal yerleşimin çoğalması, ülkenin kalkınması, nüfusun hızla artmasının bir getirisi olarak enerjiye duyulan ihtiyacın artmasını göz önünde bulundurarak, bu ihtiyacı karşılamayı, kaynakları verimli kullanmayı, ihtiyaç duyulan enerjiyi zamanında, ucuz ve kaliteli olarak sağlamayı amaçlamıştır.²⁴⁹ TKİ Kurumunun kurulması ile birlikte enerjinin önemli kollarından biri olan kömür madeni ile ilgili doğrudan politika üretebilecek bir kurum da meydana getirilmiş oluyordu.

TKİ Kurumu teşekkülünün ilk devresinde Sanayi Bakanlığına bağlı çalışmış olsa da, daha sonra 1963 yılında kurulacak olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bünyesine alınmıştır.²⁵⁰

Demokrat Parti döneminde Marshall Yardımlarının da etkisi ile kömür üretimi üzerine gerçekleştirilen yatırımlar sayesinde üretimde ciddi manada artışlar gözlenmiştir. Üretim miktarını sadece Ereğli Kömür Havzası özelinde değerlendirecek olunursa 1950’de 4.360.598 ton olan kömür üretimi miktarı, % 44 oranında bir artış göstermiş ve 1960 yılında 6.317.703 tona ulaşmıştır. Ayrıca 1950 yılı itibari ile termik santrallerde kullanılan kömür miktarı 284.524 ton iken, 1960 yılında bu miktar %127 artış ile 565.949 tona ulaşmıştır. Böylece 1950 yılında termik santrallerden üretilen elektrik 394.376 kilovatsaat iken, bu oran 1960 yılına gelindiğinde %120 artış ile 869.054 kilovatsaate yükselmiştir. Ereğli Kömür Havzasındaki bu artışa benzer bir artış da Garp Linyitleri İşletmelerinde

²⁴⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 10, Cilt 39, s. 892, 22 Mayıs 1957., Resmi Gazete, Sayı 9621, 31 Mayıs 1957.

²⁴⁹ Türkiye Cumhuriyet Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu 2018 Faaliyet Raporu*, s. 26.

²⁵⁰ 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 77.

gözlemlenmiştir. 1950 yılında 767.269 ton olan toplam linyit üretimi 1960 yılında 1.657.696 tona yükselmiştir. Kömür üretiminde istatistiklere yansıyan bu gelişmenin bir sonucu olarak da ülke ekonomisi ilerlemeye başlamıştır. Türkiye'nin sanayi kuruluşları için ihtiyaç olan enerji temininin kömür üretimi ile sağlanması fabrikaların kesintisiz çalışmasını sağlamıştır. Ülkedeki kömür madenlerinin etkili bir şekilde işletilmesi ile demir-çelik ve kimya endüstrisinin gelişimi sağlanmıştır. Bu gelişimin en önemli sebebi ise özellikle taşkömürü aracılığı ile elde edilen yüksek oranda ısı enerjisi ile demirin kolay bir şekilde eritilmesi sağlanmıştır. Ülke çapında maden üretiminin artması sadece enerji ihtiyacının giderilmesi değil aynı zamanda da birçok insana istihdam imkanı olmuş ve ailelerin geçimi için maiyetlerini sağlayabilecekleri bir kaynak olmuştur.²⁵¹ Bu durum enerji üretiminin sadece enerji üretimini olmadığını, enerji sektörünün devamında birçok alanı etkilediğini de göstermektedir.

2.5. Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası

1935 yılında MTA Enstitüsü kurulduktan sonra Türkiye'de petrol arama faaliyetleri düzenli bir hal almıştır. 1954 yılına kadar devam eden petrol arama faaliyetlerinde de toplamda 84.000.000 lira tutarında bir harcama yapılmıştır. Demokrat Parti dönemine kadar da Raman ve Garzan bölgelerinde ticari mahiyete sahip petrol bulunmuştur.²⁵² Daha önceki yıllarda başlayan petrol arama ve çıkartma faaliyetleri Demokrat Parti döneminde de devam etmiştir. Adnan Menderes Hükümetlerinin ilk yıllarında Hükümet Programlarında kendisine yer bulan petrol işlerinin, olumlu neticelere bağlanılacağı ifade edilmiştir.²⁵³

Bu dönemde yapılan yeni düzenlemeler ile yabancı sermayenin Türkiye'ye girişi hızlandırılmıştır. Özellikle petrol araştırmaları ve işletmeciliğinin serbest rekabete açılması düşüncesi ile 12 Kasım 1952 tarihinde 3/15833 Sayılı Kararname çıkarılmış, böylece petrol politikasında özel şirketlerin önü açılmıştır. Bu kararname ile yabancı şirketlerin petrol işletimine dair çalışmalar da başlatılmıştır.²⁵⁴

19 Haziran 1952 tarihinde Zonguldak Milletvekili Hüseyin Balık'ın petrol istihsalı miktarı ve rafinerisi hakkında hükümete sormuş olduğu soruyu dönemin Çalışma

²⁵¹ 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 77., Yurtoğlu, Türkiye'de Zonguldak- Ereğli..., s. 241

²⁵² İlhami Binici, "Türkiye'nin Petrol Politikası Nedir?", *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, Cilt 15, Sayı 171-172, 1971, s. 6.

²⁵³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 58, s. 64, 30 Mart 1951.

²⁵⁴ Haykır ve Demir, s. 257.

Bakan ve İşletmeler Bakan Vekili Nuri Özsan cevaplamıştır. Bakan Özsan, Raman, Garzan bölgelerinde çıkartılan petrol miktarı hakkında bilgi vermiş ve İskenderun ile Adana bölgesinde yapılan arama çalışmalarından bahsetmiştir. Bakan Nuri Özsan şu ifadeleri dile getirmiştir:

“Yüksek Heyetinizin de malumu olduğu üzere, Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından yapılan aramalar sonunda Doğu illerimizin Raman ve Garzan bölgelerinde iktisadi işletmeye elverişli petrol bulunmuştur. Bugüne kadar Raman’da 17 adet kuyu açılmış olup bunlardan 6 sında istihsal yapılabilmektedir. Burada yeni 2 kuyunun daha delinmesine başlanmıştır. Raman’daki bu 6 kuyunun her birinin günlük verimi 50 - 130 ton arasında değişmektedir. Garzan bölgesinde delinen 3 kuyudan ise 2 sinde petrol istihsal edilebilmektedir. Burada son defa açılan kuyunun verimi 15 saatte 79 ton ham petroldür ki, bu miktar 24 saatte 126 tona tekabül eder. Böylece Raman ve Garzan bölgelerinde halen mevcut 8 adet müstahsil kuyunun mecmuu verimi günde altı yüz ton etrafındadır. Kümbetalan bölgesinde bugüne kadar iki kuyu delinmiş ve henüz katî ve müspet bir netice alınmamış ise de, burada petrol bulacağımızı kuvvetle ummaktayız. Delinmekte olan üçüncü kuyu yakında bunu gösterecektir. İskenderun bölgesinde çalışmalara devam olunmaktadır. Bu bölgenin Çengen mevkiinde açılan dördüncü kuyu ile burada petrol ve gazın mevcudiyeti tespit edilmiştir. Delinmesine başlanılmak üzere bulunan beşinci kuyu ile bu bölge hakkında da daha esaslı malûmat edineceğiz. Adana bölgesinde delinen üç adet kuyu ile bu bölgenin genel hüviyetinin tespitine çalışılmaktadır. Gerçi burada henüz müspet bir netice alınmamış ise de bugün delinmekte olan dördüncü kuyu ile daha kıymetli malûmat alacağımızı ummaktayız. Az önce işletmeye elverişli olduğunu işaret ettiğim Raman ve Garzan bölgeleri petrollerinin, kurulacak bir mahalli rafineride tasfiye edilmek suretiyle memleket ekonomisinin ve hususiyle Doğu illerinin kalkınması hizmetlerine tahsis için Batman’da bir petrol rafinerisi kurulması yolunda çalışmakta olduğumuz Heyetinizin yüksek malumudur.”²⁵⁵

Bakan Özsan’ın ifadelerinden hareket ile ülke çapında petrol arama faaliyetleri devam etmekle birlikte, olumlu neticelerin az sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesinde çıkarılan petrolün, o bölgenin kalkınması için bir kullanılacağını vurgulaması da önem arz etmektedir.

²⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 16, Birleşim 87, s. 326, 327, 19 Haziran 1952.

Bakan Özsan, ülkedeki petrol arama ve çıkartma faaliyetleri ile ilgili vermiş olduğu bu bilgilerin devamında petrol politikasında özel şirketlerle birlikte çalışılacağına da bir göstergesi olarak şu ifadeleri dile getirmiştir: “*Bu seneki bütçe müzakereleri sırasında etütlerinin devam etmekte olduğunu söylediğim bu rafinerinin inşaatı işinin Amerikalı bir müteahhitlik, mühendislik firmasına birkaç gün evvel verilmiş bulunduğunu arz ederim. Anlaşmaya göre 1954 yılı ortalarında faaliyete geçecek olan bu rafineri senede 270 000 ton ham petrol işleyecek kudrette olacak ve ayrıca normal bir ihtiyat kapasiten de bulunacaktır.*”²⁵⁶ Bu dönemde özel şirketlere verilen imtiyazlardan biri de Trakya Bölgesinin petrolü üzerine olmuştur. Trakya’da petrol arama faaliyetleri yürütmek için Alman Deilmann Montan firmasına imtiyaz verilmiştir. 1954 yılı itibariyle Türkiye’de petrol arama ve işletme faaliyeti gösteren üç farklı özel şirketin olduğu, bu şirketlerin Türk, Alman ve Amerikalı şirketler oldukları dönemin gazete haberlerine de yansımıştır.²⁵⁷

1954 yılında petrol politikasını şekillendiren en önemli gelişmelerden biri, bu dönemde artan taşıt sayısı olmuştur. Çünkü Marshall Yardımlarının etkisi ile sert yüzeyle çift geçişli ana yollar yapılmış, bu yeni yollar da kullanılmak üzere otomobil ve kamyon ithalatı artmıştır. Bun ek olarak tarımda makineleşmenin artması ve traktör sayısında yükseliş gerçekleşmiştir. Taşıt sayısının artması petrol tüketiminin de hızla yükseleceği anlamına gelmektedir. Böylece ihtiyaç duyulan petrolün ithalat ile değil de Türkiye topraklarından çıkarılabilmesi için çalışmalara ağırlık verilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sebepten hareket ile petrol çıkarma için yapılacak yatırımların büyük sermaye, bilgi birikimi, teçhizat ve teknik eleman gerektirmesinden dolayı yabancı şirketlere petrol arama konusunda imtiyaz verilmesi ve bu imtiyazların verilebilmesi için de yasal düzenlemelerin yapılması çalışmaları başlatılmıştır.²⁵⁸

Ülkede iktisadi kalkınmayı yabancı sermaye eli ile gerçekleştirmeyi düşünen Demokrat Parti bu konuda 18 Ocak 1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkartarak önemli bir adım atmıştır. 6224 sayılı bu kanunda, yatırım yapacak yabancı işletmenin “*memleketin iktisadi inkişafına yararlı olması*” ve “*Türk hususi teşebbüslerine açık bulunan bir faaliyet sahasında çalışması*” ifadelerine yer

²⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 16, Birleşim 87, s. 326, 327, 19 Haziran 1952.

²⁵⁷ Milliyet Gazetesi, 8 Ağustos 1954.

²⁵⁸ Ulaş Altun, *Marshall Yardımı ve Türkiye*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Ankara 2007, 93., Haykır ve Demir, s. 258.

verilmiştir. Bu kanun ile birlikte Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı şirketlerin sayıları artmış, özellikle petrol işletmelerinde Amerikan şirketleri Anadolu ve Trakya’nın çeşitli bölgelerinde petrol arama ve işletme çalışmaları için ruhsatnameler almışlardır.²⁵⁹ Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile birlikte yabancıların ülkeye yaptığı yatırım miktarı 56.609.000 lira olmuştur.²⁶⁰

18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, dünyanın en liberal yabancı sermaye kanunlarından biri olarak tanımlanmış, bu kanun ile Demokrat Parti döneminde izlenen politika yabancı sermayenin madencilik ve petrol gibi işletme alanlarında da dahil olmak üzere Türkiye’de çalışmalarına müsaade edilmiştir. Buna ek olarak kanun metninde gerçekleştirilmiş olan bazı güncellemeler ile yer alan yabancı sermayenin yatırım yapabilme sınırlandırması kaldırılmış, böylece 1954 yılında sayıları 150’yi bulan yabancı işletme yatırım yapabilmek için Türkiye’ye müracaatta bulunmuştur.²⁶¹

2.5.1. 6326 Sayılı Petrol Kanunu ve 6327 Sayılı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın (TPAO) Kurulması ile Şekillenen Petrol Politikası

Türkiye Cumhuriyeti’nin petrol politikalarına ilişkin önemli gelişmelerden biri de liberal uygulamaları içeren 1954 yıllı Petrol Kanunu’nun kabul edilmesi olmuştur. Zira Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun kabul edilmesinin ardından Türkiye petrol konusuna daha fazla eğilmiş, petrolün ülke topraklarından çıkarılması durumunda döviz gelirlerinin yükselebileceği hesaplanmıştır. Halihazırda geçerli olan 792 sayılı Petrol Kanunu ihtiyaçlara cevap verebilme özelliğini yitirmiş olması nedeniyle de yeni bir petrol kanununa ihtiyaç olduğu genel kanı olarak kabul edilmiştir. Yeni bir petrol kanununa ihtiyaç duyulmasında temel amaç ise; Türkiye’nin petrol çıkarma konusunda teknik imkan ve tecrübe birikiminin yeterli seviyede olmamasından dolayı, bu açığı yabancı sermayenin ülkeye girişine müsaade edebilecek tarzda bir petrol kanununun hazırlanması suretiyle kapatmak olmuştur. Böylece Türkiye’nin, petrol çıkarma ve işletme açısından istenilen seviyeye yükselinceye kadar petrol üzerinden elde edebileceği gelirlerden de mahrum

²⁵⁹ Milliyet Gazetesi, 13 Ağustos 1956., *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem 9, Cilt 36, s. 88, 18 Ocak 1954., Resmi Gazete, Sayı 9214, 23 Ocak 1956.

²⁶⁰ Haykır ve Demir, s. 257.

²⁶¹ Hikmet Zeki Kapıcı, İmren Aydın, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye-ABD İlişkilerinde Petrol (1950-1960)”, *Tarihin Peşinde*, Cilt 10, Sayı 20, 2018, s. 221, 222.

kalmayacağı hesaplanmıştır.²⁶² Bu kanunun hazırlanma aşamasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar bir petrol kanununa ihtiyaç olduğunu dile getirerek şunları ifade etmiştir:

“Raman ve Garzan’da istihsal olunan ham petrolerin tasfiyesi için Batman’da bir rafinerinin inşasına ait muamele tamamlanarak bir Amerikan firmasına ihale olunmuştur. 35 milyon liraya mal olacak bu tesisatın senelik istihsalinin kıymeti 27 milyon lira civarında olacak, rafinerinin ilk mahsulleri 1955 yılında piyasaya çıkarılacaktır. Memleketimizde petrolün bol miktarda mevcudiyeti, eldeki delillerle anlaşılmalıdır. Bu mühim servet kaynağının, milletimizin kalkınma ve ilerleme hizmetine girmesi için, petrol politikamıza yeni bir vechе vermiş bulunuyoruz. Yerli, yabancı hususi sermaye ve müteşebbislerle el birliği ederek, bir an evvel netice almak istiyoruz. Bu maksatla dünya tecrübelerinden muhtelif memleketlerin mevzuat ve tatbikat şekillerinden istifade ederek bu şartlara ve memleketimiz menfaatlerine uygun yeni bir Petrol Kanunu projesi hazırlanmak üzere bir mütehassıs celp ettik. Hazırlanmakta olan petrol kanunu tasarısı yakında Yüksek Meclise takdim edilecektir. Bununla beraber dünya petrol sanayiinin tanınmış 8 firmasına jeolojik tetkikat yapmak üzere müsaade verilmiştir. Firmaların mütehassısları 4-5 aydan beri, memleketimizin muhtelif bölgelerinde çalışmaya başlamışlardır.”²⁶³

Bayar’ın da ifadelerinden anlaşılacağı üzere Türkiye’de petrol rezervlerinin bol miktarda olduğu devlet kademeleri tarafından da düşünülmüş, elde edilebilecek gelirden mahrum kalınmaması için de yabancı yatırımcının ülkeye çekilebilmesi adına yeni bir petrol kanunu hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır.

Zira yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi için elverişli koşulların oluşturulması gerekmektedir. Bu konuda çıkarılması planlanan petrol kanunu için çalışmalar başlatılmış, Yüksek Mühendis ve aynı zamanda Raman’da ilk petrolün bulunmasını sağlayan bürokratlardan olan Enver Necdet Egeran ve Petrol Jeoloğu Cevat Eyüp Taşman Maden Kanununa paralel yeni bir petrol kanununa ihtiyaç olduğunu o dönem Sanayi Bakanı olan Sıtkı Yırcalı’ya aktarmışlardır. Bakan’ın onay vermesi üzerine Maden Dairesi Müşaviri Safi Teziç, Hukuk Fakültesi profesörlerinden Necdet Egeran, Muvaffak Akbay ve Cevat Eyüp Taşman’dan oluşan bir ekip tarafından tasarı hazırlanmıştır. Ancak hazırlanan bu tasarı ile yabancı petrol

²⁶² Murat Yıldız, *Demokrat Parti Dönemi Türkiye’de Sanayi Politikaları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2015, s. 135,136.

²⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 1, s. 13, 1 Kasım 1953.

şirketlerinin yatırım için Türkiye'ye çekilemeyeceği gerçeği ile yüzleşilmiştir. Bu sebepten dolayı tasarıya katkı sunabilecek yabancı bir uzmana ihtiyaç duyulmuş, İsrail Petrol Kanunu'nu hazırlamış ve Petrol Dairesi Başkanlığı da yapmış olan ABD'li hukukçu ve uzman Max Ball Ankara'ya davet edilmiştir. Hükümet, ABD'li uzman Max Ball'a kanunda “*Türkiye'nin ihtiyacını karşılayıp ihracata imkân verecek ham petrolün memlekette aranması ve bulunmasının özel teşebbüs eli ve yatırımları ile süratli ve fasılasız sağlanması*” ve “*Özel teşebbüsün kuracağı rafinerilerin işleyeceği ham petrolden elde edilen ürünlerle memleket ihtiyacının karşılanması*” özelliklerinin bulunması talimatı vermiştir. Max Ball'ın başkanlığında oluşturulan komisyon, çalışmalarına başlamıştır.²⁶⁴

Kapsamlı çalışmalar ile hazırlanmış olan Petrol Kanunu 4 Mart 1954 tarihinden itibaren mecliste görüşülmeye başlanmış ve 7 Mart 1954 tarihinde de kabul edilmiştir. Bu kanunda yer alan maksat ikinci madde de şu şekilde ifade edilmiştir: “*Bu kanunun maksadı, Türkiye Cumhuriyeti petrol kaynaklarının hususi teşebbüs eli ve yatırımları ile süratle, fasılasız ve verimli bir şekilde geliştirilip kıymetlendirilmesini sağlamaktır.*” Bu ifadeden de olmak üzere petrol arama ve çıkartma faaliyetlerinde yerli ve yabancı özel müteşebbislerin önü devlet eli ile açılmış, yabancı yatırımcıların bu konuda ülkeye çekilmesi hedeflenmiştir.²⁶⁵ Petrol Kanunu kabul edildikten sonra, Türkiye dokuz petrol bölgesine ayrılmış, bu bölgelerin sınırlarının belirlenmesi için de çalışmalar başlatılmıştır.²⁶⁶

Petrol Kanunu yabancı şirketlerden en fazla ABD menşeli şirketlerin ilgisini çekmiş, ABD'li petrol şirketleri, sermaye ve teknik açıdan yeterliliği olmayan Ortadoğu bölgesine yatırımları hızlandırarak II. Dünya Savaşı yıllarında ABD'nin yaşadığı petrol açığını, ileride çıkması muhtemel bir dünya savaşında yaşamaması için yeni kaynaklar oluşturma politikasına gitmişlerdir. Böylece ABD kendi petrol rezervlerini zor zamanlar için saklama imkanı elde etmek istemiştir. Çünkü Petrol Kanununun ile Türkiye'de yabancı işletmeler tarafından çıkarılacak petrolün geliri şirket ve ülke arasında eşit miktarda paylaşılması belirlenmiştir. Yabancı şirket için karlı bir

²⁶⁴ Ferhat Kökyay, *1923'ten Günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nin Petrol Yatırım Politikaları*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 102,103.

²⁶⁵ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem 9, Cilt 36, s. 879, 7 Mart 1954., Resmi Gazete, Sayı 8659, 16 Mart 1954., Akalın ve Tüfekçi, s. 57.

²⁶⁶ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 135-36-7, 10 Nisan 1954., Petrol Dairesi Neşriyatı, *Türk Petrol Kanunu ve 1956 Petrol Faaliyeti*, 1956, s. 19-22.

durum taşıyan bu gelişme en çok ABD’li firmaların ilgisini çekmiş, 1954-1965 arası dönemde Türkiye’de yatırım yapmak üzere ülkeye gelen yabancı sermayenin %30.5’i ABD şirketleri olmuştur.²⁶⁷

Petrol Kanunu’nun kabul edilmesi ile birlikte bu kanunu destekleyecek olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Kanunu kabul edilmiştir. Türkiye’de petrol üretiminde kurumsal yapının ön plana çıkarılmasına istinaden 7 Mart 1954 tarihinde bu kanun kabul edilmiştir. Kabul edilen bu kanunu amacı ikinci madde de şu şekilde ifade edilmiştir: “*Petrol Kanunu hükümleri dahilinde Türkiye’de petrol ameliyelerini ve icabında petrol ve petrol mahsullerinin alım, satım ve tevziini yapmak ve faaliyet mevzuuna dâhil işler için her türlü ticari muamelelere girişmek, faaliyetiyle ilgili olmak üzere ticaret şirketleri kurabilmek, Türkiye’de ve yabancı memleketlerde kurulmuş bu nevi şirketlere iştirak edebilmektir.*”²⁶⁸ Bu kanun ile MTA Enstitüsü elinde bulunan bütün petrol sahaları ve petrol aramalarında kullanılan teknik araç ve gereçler de TPAO’ya devredilmiştir. Daha önce çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve 7 Mart 1954 tarihinde yasalaşmış olan Petrol Kanunu ile birlikte yabancı özel müteşebbislerin yanında, TPAO’da devlet adına hidrokarbon arama, sondaj, üretim, rafineri ve pazarlama faaliyetlerini üstlenmiştir.²⁶⁹

Petrol Kanunu’nun kabul edilmesi ve TPAO’nun teşekkülü ile birlikte ülke çapında hem yabancı özel sermayelerin petrol arama ve çıkarma işlemleri hızlanırken hem de devlet adına TPAO’nun faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu dönemde Mobil, California Texas, BP, Shell gibi uluslararası şirketlerin bulunduğu toplam da 58 şirket yasadan yararlanarak Türkiye’de yatırım yapmıştır. 1955 yılı başlarında dönemin Maliye Bakanı Hasan Polatkan ülke çapında 8 yabancı özel petrol şirketinin saha araştırmaları gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye aracılığı ile ilk petrol arama çalışması Gilliland Oil Corporation tarafından İskenderun’un Arsuz bölgesinde yapılmıştır. 1956 yılında CALTEX, Shell, Esso Standart, Soconi Vakum gibi şirketler başta olmak üzere 75 petrol arama belgesi yabancı şirketlere verilmiş, aynı yıl TPAO’nun aldığı ruhsat sayısı 7’de kalmıştır. 1957 yılında Kırklareli, İskenderun ve Nizip’te olmak üzere 3 şirket 3 farklı sondaj faaliyetine başlamıştır. Yine bu yılda farklı şirketler aracılığıyla İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ,

²⁶⁷ Kapıcı ve Aydın, s. 222.

²⁶⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 9, Cilt 36, s. 908, 7 Mart 1954.

²⁶⁹ Resmi Gazete, Sayı 8659, 16 Mart 1954., Binici, s. 6.

Edirne, Çanakkale, Sinop, Niğde, Adana, Hatay, Gaziantep, Urfa, Adıyaman, Mardin, Diyarbakır ve Siirt'te jeolojik ve jeofizik etütlerle arama sondajları yapılmıştır. Bunlara ek olarak coğrafi açıdan ümit vadeden Trakya bölgesinde 5 şirket tarafından yaklaşık bin adet sismik araştırma kuyusu açılmıştır. 1957 yılının başına kadar 10 yabancı, 2 Türk olmak üzere toplam 12 şirkete, 70 bin kilometrekare bir alanda 165 petrol arama ruhsatı verilmiştir. Petrol aramaları için sermaye yatırımı 1957'de 70.000.000 lira iken, 1958 yılında bu sayı ciddi bir artış göstererek 126.000.000 liraya çıkmıştır. Bu süreçte ülke genelinde toplam 898 kuyu açılmış, bu faaliyetlerin % 62'sini TPAO, % 38'ini özel şirketler tarafından gerçekleştirmiştir. 1958 yılında yabancı özel şirketler arasında Mobil - BP - California Texas - Shell ortaklığıyla Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş. (ATAŞ) kurulmuştur. ATAŞ'ın görevi ise rafinaj işlemleri ile ham petrolün işlenerek, benzin, motorin ve diğer yakıt türleri haline almasına imkan tanıyan faaliyetleri yürütmek olmuştur. Bu dönem kayda değer gelişmelerden biri de 1960 yılında İstanbul'un yakınında, ordu ve şehirlerin gaz ihtiyacını karşılamak için, İstanbul Petrol Rafinerisi AŞ'nin (İPRAŞ) % 51 TPAO, % 49 ABD'li CALTEX firması ile ortaklık şeklinde kurulması olmuştur.²⁷⁰

Tablo 4'te de gösterildiği üzere atılan bu adımlar ile Türkiye'de ham petrol üretimi 1950 yılından 1954 yılına kadar genellikle birbirine yakın rakamlar ile seyrederken, 1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunları ile gözle görülür bir artış yaşanmış, bu durum istatistiklere de yansımıştır.

Yabancı işletmelerin petrol üzerinden Türkiye'ye gelmeye başlamaları esasen Türkiye tarafından da Batı bloğuna yaklaşma imkanını ortaya çıkarmıştır. Zira Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası zayıflayan ekonomisini ayakta tutabilmek için ABD'nin başını çektiği Batı bloğunda yer alma çabaları içerisine girmiştir. Bu blokta yer edinebilmek için de o dönem enerjinin gözdesi olan petrolü bir politika aracı olarak kullanmış, yabancı işletmeleri ülkeye çekebilmek için kanunlar yapılmıştır. Yabancı yatırımcının Türkiye'ye çekilmesi hükümet tarafından, ülkeye döviz girdisinin sağlanacağı gibi ifadeler ile daima desteklenmiştir. Buna karşılık muhalefet ise yabancı yatırımcıyı ülkeye çekme konusunda yapılan düzenlemelerin

---

²⁷⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 9, Cilt 7, Birleşim 46, s. 9, 26 Şubat 1959., Nadir Yurtoğlu, "Demokrat Parti (DP) Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Çalışmaları ve Petrol Politikaları (1950-1960)", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 31, 2017, s. 157-159., Namık Behramoğlu, *Türkiye Amerikan İlişkileri (Demokrat Parti Dönemi)*, Yar Yayınları, İstanbul 1973, s. 120-12., Kapıcı ve Aydın, s. 214., Akalın ve Tüfekçi, s. 57.,

kapitülasyon anlamına geldiğini, Türk devletinin egemenlik haklarını ve yerli yatırımcının girişim kabiliyetini zedelediğini ifade etmiştir. Bu tartışmalar arasında devam eden ülke çapındaki petrol rezervi arayışları, Türkiye’de Ortadoğu’nun diğer ülkelerine kıyasla yabancı yatırımcıyı cezbedecek oranda bir petrol rezervine sahip olmadığına anlaşılmasıyla yavaşlamış, 1960 yılından itibaren yabancı firmalar Türkiye piyasasından çekilmeye başlamıştır.²⁷¹

Yıllar	Üretilen Ham Petrol
1950	17.537
1951	19.064
1952	21.697
1953	26.545
1954	58.008
1955	178.596
1956	305.616
1957	298.139
1958	328.543
1959	389.627
1960	375.172

TABLO 4: 1950-1960 Yıllarında Türkiye’de Petrol Üretimi (Ton Cinsinden)²⁷²

²⁷¹ Kapıcı ve Aydın, s. 229, 230.

²⁷² 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 145, 153.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılında Türkiye'de üretilen toplam petrol miktarı 17.537 ton iken Demokrat Parti'nin son yılı olan 1960'da 375.172 tona yükselmiştir. Petrol üretiminde miktarın artış göstermesinde 1954 yılında Petrol Kanunu'nun kabul edilmesi petrol arama ve çıkartma faaliyetlerinde yerli ve yabancı özel müteşebbislerin önün açılması, ülke çapında yabancı özel sermayelerin petrol arama ve çıkarma işlemlerinin hızlanması önemli bir etken olmuştur. Buna ek olarak TPAO'nun kurulması da petrol üretimini arttırmıştır.

Demokrat Parti döneminde Türkiye'de karayolu merkezli bir ulaşım politikası benimsenmiştir. Bu durumda II. Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan ABD ve Amerikan otomotiv ve petrol şirketlerinin, dünya çapında karayolu yapımını teşvik etmeleri de önemli rol oynamıştır. Marshall Planı çerçevesinde demiryolları daha ekonomik olmasına rağmen, "*petrolle çalışan lastikli araçların egemen olduğu bir ulaşım politikası*" esası ile Türkiye'nin karayolları yapımı için 30.766.000 dolarlık kaynak ayrılmıştır. Bu yatırım ile Türkiye'de 1950 yılında 47.080 km olan karayolu uzunluğu, 1960 yılında 61.542 km ye ulaşmıştır. Karayolu temelli bir politikanın benimsenmesi, motorlu araç sayısında artışa sebep olmuş, yük ve yolcu taşımacılığında motorlu araçların daha çok kullanılması petrole olan ihtiyacı daha da arttırmıştır. Türkiye'de üretilen petrolün kendine yeten bir seviyede bulunmamasından dolayı bu durum ithalatın artmasına sebep olmuştur.²⁷³

Karayollarındaki bu atılım, ticari ve özel araçların sayısında da artışa sebep olmuştur. 1948 yılında 14.100 olan ticari araç sayısı, 1960'da 68.400'e yükselmiş, 1948 yılında 8.000 olan özel araç sayısı, 45.800'e çıkmıştır. Demokrat Parti döneminde sayısı artış gösteren bir diğer araç ise traktör olmuş, 1948 yılında 1756 olan traktör sayısı, 1960'da 43.727'ye yükselmiştir.²⁷⁴ Araç sayılarında gerçekleşen bu artışlar petrol tüketiminin ve ithalatı daha da arttırmıştır. 1961 yılında 1.400.000 tona yakın petrol ithalatı gerçekleştirilmiştir.

Demokrat Parti döneminde petrol açısında ön plana çıkan gelişmelerden biri petrol boru hattı inşa projesi olmuştur. Ortadoğu petrolerinin dünyaya açılabilmesi adına, Türkiye üzerinden geçen petrol boru hattı projesi ilk kez Eylül 1956 tarihli

²⁷³ Birol Çetin, Serap Barış, Serap Saroğlu, "Türkiye'de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2011, s. 133, 136.

²⁷⁴ Osman Akandere, Yaşar Semiz ve Hasan Ali Polat, *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Eğitim Yayınevi, Konya 2018, s. 251.

“*Ortadoğu Petrolü Türkiye’den Sevk Edilecek*” haberler ile Türk kamuoyunda yer almıştır. Haberde, Suudi Arabistan’dan başlayan petrol boru hattının Irak’tan geçip İskenderun’a bağlanacağını ve projeye Ortadoğu’da faaliyet yürüten Amerikan şirketlerinin öncülük ettiği bilgisi yer almaktadır. Böyle bir projenin ortaya çıkmasının en temel sebebi “*Süveyş İhtilafı*” olmuştur. Batı başkentlerinde Mısır Başbakanı Cemal Abdünnasır’ın Süveyş İhtilafından dolayı Arap yarımadasından gelen petrol tankerlerini artık kanaldan geçirmeyeceği endişesi hakim olmuştur. Avrupalı devletlerin bu durumdan tedirgin olmasının en büyük sebebi ise, Avrupa’nın petrol ihtiyaçlarının %75’ini Ortadoğu bölgesinden temin etmesidir. Ortadoğu’dan Avrupa’ya giden bu petrolün %60’ı da Süveyş Kanalı yolu ile karşılanmaktadır. Süveyş Kanalı’na olan bu bağımlılığı azaltmak adına, Suudi Arabistan’dan başlayıp, Irak’tan geçerek İskenderun’a kadar ulaşacak bir petrol boru hattı inşası projesini de gündeme getirmiştir. Basında, Türk resmi makamlarının bu proje ile ilgili henüz hiçbir müzakere içerisinde olmadığı ancak hükümetin böyle bir projeyi, ülkeye sağlayacağı katkılardan dolayı kabul edeceği ifadelerine de yer verilmiştir. Proje ile ilgili verilen ayrıntı ise şu şekilde olmuştur: “*Projeye göre, dönecek petrol boru hatları takriben 1500 mil uzunluğunda olacaktır. Boruların kutru, Amerikan mühendislerinin fikrinde, 42 inç (100cm) bulacaktır. Bu muazzam boru hattının kurulması iki sene sürecek 500 milyon dolara mal olacaktır. Petrol kumpanyalarının bu projesi Amerikan ve İngiliz hükümetleri tarafından hararetle desteklenmektedir.*” Haberde ayrıca, Irak’ın bu projeye çok fazla sıcak bakmadığı, bunun için Batılı hükümetlerin Bağdat’a baskıda bulunabileceği bilgisine de yer verilmiştir.²⁷⁵

---

²⁷⁵ Milliyet Gazetesi, 9 Eylül 1956.

HARİTA 1: Suudi Arabistan'dan başlayıp, Irak'tan geçerek İskenderun'a Ulaşacak Petrol Boru Hattı Projesi'nin Harita Üzerinde Tasviri (Taralı Çizgi İle Gösterilmiştir)²⁷⁶

Harita 1'de, Ortadoğu petrolünün Avrupa'ya ulaştırılmasının sağlayan Lübnan ve Suriye'den geçen petrol boru hatları da düz bir çizgi ile gösterilmiştir. Süveyş İhtilafının devam etmesi durumunda, Lübnan ve Suriye'nin de Mısır ile birlikte hareket ederek petrol sevkiyatını durdurma ihtimalinden dolayı, Suudi Arabistan,

²⁷⁶ Milliyet Gazetesi, 9 Eylül 1956.

Irak, Türkiye petrol boru hattı, petrolün batıya aktarılması açısından bir alternatif olarak gündeme gelmiştir.

Suudi Arabistan'dan başlayarak İskenderun'da son bulacak petrol boru hattı projesi için gerekli yasal düzenlemeler de yapılmaya başlanmış, İskenderun Limanı ve çevresinin serbest bölge ilan edilmesine karar verilmiştir. Böyle bir düzenlemeye gidilmesinin en büyük sebebi olarak ise, Süveyş İhtilafından dolayı Suudi Arabistan petrollerinin, boru hatları ile İskenderun'a naklinin düşünülmesi ve bu bölgenin emniyetli bir bölge haline getirilmek istenmesi sebep gösterilmiştir.²⁷⁷

Suudi Arabistan'dan İskenderun'a ulaştırılması düşünülen petrol boru hattı projesi ile ilgili Türk Hükümetinden henüz resmi bir açıklama yapılmamışken, 1956 yılının son ayında, ilk resmi açıklama Fransa'dan gelmiştir. Fransa Dışişleri Bakanı Christian Pineau, Fransız Milli Meclisinde yaptığı konuşmada Avrupa'nın Süveyş Kanalı'na olan ihtiyacını azaltmak için iki yeni boru hattının inşa edileceğini bu boru hatlarından birinin Türkiye'den geçeceğini dile getirmiştir.²⁷⁸

22 Nisan 1957 tarihinde ABD'li politikacı Thomas E. Dewey, Ortadoğu petrollerinin Türkiye üzerinden, Batıya taşınmasını amaçlayan bir boru hattı projesi ile ilgili Adnan Menderes'e hitaben mektup göndermiştir. Söz konusu mektupta petrol faaliyetlerinin Türkiye'de artış gösterdiği ve bu durumun cesaret verici olduğu, petrol ile ilgili faaliyetlerin, Türkiye'nin ekonomik problemleri için bir çözüm getirebileceği ifadeleri yer almıştır. Mektupta, Ortadoğu'dan her hangi bir devlet adı veya bir proje ismi zikredilmezken, her türlü petrol boru hattı projesi ve petrol rafinerisi yapım işleri için Türkiye'ye tereddüt etmeksizin danışmanlık hizmeti verebilecekleri ifadelerinde yer verilmiştir.²⁷⁹ Dewey'in mektubunda adı geçmese de, Suudi Arabistan'dan İskenderun'a ulaştırılması planlanan petrol boru hattına yönelik bir danışmanlık teklifi yapıldığı yorumu yapılabilir. Öte yandan Başbakanlık tarafından Dewey'e, cevap mektubu yazılıp yazılmadığına dair somut bir kanıt ulaşılamamıştır.

Dewey'in bu mektubundan sonra New York Times gazetesinde Suudi Arabistan'dan İskenderun'a ulaşacak petrol boru hattının mümkün olduğu kadar erken başlatılacağı

²⁷⁷ Milliyet Gazetesi, 5 Ekim 1956.

²⁷⁸ Milliyet Gazetesi, 21 Aralık 1956.

²⁷⁹ Kapıcı ve Aydın, s. 226.

yönünde bir haber çıkmıştır. Haberde Basra körfezi havalisindeki petroleri, Akdeniz'e akıtacak olan boru hattı projesinin bir an evvel başlamasına, Avrupa'nın bu hatta olan ihtiyacının gittikçe arttığına yer verilmiştir.²⁸⁰ Petrol boru hattının inşasının başlayacağına yönelik bu haberin çıkmasından yaklaşık üç ay sonra 18 Ekim 1957 tarihinde gazetelere “*Petrol hattının inşası kaldı*” başlığı ile haberler çıkmıştır. Haberin detaylarına göre, projeye yatırım yapabilecek ABD’li sanayiciler, petrol boru hattının Türkiye topraklarından geçecek uzantısının sınıra çok yakın olduğunu ve Suriye’nin tacizlerine maruz kalabileceği kanaatinde oldukları bilgisine yer verilmiştir. ABD’li sanayicilerin bu düşüncesinden dolayı boru hattı projesinin bilinmeyen bir tarihe ertelendiği ifade edilmiştir.²⁸¹

Suudi Arabistan’dan İskenderun’a uzanan petrol boru hattı projesi ile ilgili basındaki haber ve açıklamalara karşılık süreç boyunca Türk hükümetinden konu ile alakalı herhangi resmi bir açıklama gelmemiştir.

Demokrat Parti döneminde gündeme gelen boru hattı projelerinden biri de İran’ın Kum şehrinde İskenderun’a kadar uzanan boru hattı projesi olmuştur. Türk ve İranlı heyet arasında Ekim 1957’de Tahran’da görüşmeler yapılarak anlaşmaya varılmış, 28 Ekim – 13 Kasım tarihleri arasında İran’dan bir heyet Türkiye’ye gelmiştir.²⁸² 19 Ekim 1958 tarihinde basına “*İran’la petrol borusu anlaşması imzalandı*” başlıklı haberler yer almıştır. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu yaptığı açıklamada şunları dile getirmiştir: “*Bu gün İran’la Türkiye arasında pipe-line inşasına dair bir anlaşma imzalamış bulunuyoruz. Bu pipe-line İran Kum petrollerinin İskenderun’dan aktarılmasını hedef tutan bir hattır. Fakat aynı zamanda diğer İran petrollerinin de sınırlarımız içinden aktarılmasını hedef tutan bir mahiyet taşımaktadır. Bu hat dünyanın en uzun pipe-line’ni teşkil etmektedir.*”²⁸³ Zorlu bu açıklamayı yapmasına rağmen Türkiye ve İran arasında projenin gerçekleştirilmesine dair somut bir adım atılamamıştır. İki ülke arasında görüşme ve anlaşmalar yapıldıysa da Projenin neden sonuçlandırılmadığı ile ilgili net bir veriye ulaşılamamıştır.²⁸⁴

²⁸⁰ Milliyet Gazetesi, 8 Temmuz 1957.

²⁸¹ Milliyet Gazetesi, 18 Ekim 1957.

²⁸² Milliyet Gazetesi, 26 Ekim 1957., Kapıcı ve Aydın, s. 228.

²⁸³ Milliyet Gazetesi, 19 Ekim 1958.

²⁸⁴ Kapıcı ve Aydın, s. 228.

İran ile petrol boru hattı görüşmeleri devam ederken, 29 Mart 1958’de ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi’nde görevli Theodore Francis Green, Adnan Menderes’e bir mektup göndermiştir. Green mektubunda Orta Doğu petroleri için güvenilir bir yol sağlama kararı için memnuniyetleri belirtmiş, Türkiye’ye yapılması planlanan boru hattı projesine büyük bir ilgi duyduğunu ve projenin devam ettirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak bu mektupta da her hangi bir ülke ve proje ismi beyan edilmemiştir.²⁸⁵ Green’in bu mektubu hangi proje için yazmış olduğu net bir şekilde anlaşılamasa da, mektupta yer alan “ulusumuz ve müttefiklerimize büyük fayda sağladığına inandığım”²⁸⁶ ifadesinden mektupta bahsi geçen boru hattının Suudi Arabistan’dan İskenderun’a uzanan petrol boru hattı olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

Demokrat Parti döneminde boru hatları ile ilgili Türkiye’ye gelen mektuplardan biri de 3 Ağustos 1959 tarihli Mideast Pipeline Company’den başkan yardımcısı Yervant Maxudian’ın mektubu olmuştur. Mektupta Irak petroleri ile ilgili olup, Irak’tan başlayıp Akdeniz’e kadar uzanacak bir petrol boru hattının Türkiye kısmının olması ve bu boru hattının son durağının İskenderun Limanı’nın da kurulmasından bahsedilmiştir. Buna ek olarak mektupta Menderes ile Maxudian arasında 3 Temmuz 1958 tarihinde İstanbul’da bir özel görüşme gerçekleştirildiği ve bahsi geçen boru hattı projesinin sunumunun burada bizzat Başbakan Adnan Menderes’e yapıldığı anlaşılmaktadır. Maxudian mektupta ayrıca, Menderes ile görüşüp proje ile ilgili detaylı bilgiler vermek istediğini belirtmiş ve bu boru hattı projesini “Ortadoğu’yu gizli ülkelerin zararlarından koruyacak bir proje” olarak tarif etmiştir. Ancak Maxudian’ın mektubunda yer alan bu boru hattı projesi için görüşmeler 1973 yılından itibaren somutluk kazanmıştır.²⁸⁷

Demokrat Parti döneminde benimsenen enerji politikası, genel ekonomi politikası doğrultusunda yürütülmüştür. Bu dönemde başlayan tarımda makineleşme üretimi arttırmış ancak köylerde iş gücü fazlalığını ortaya çıkarmış, bu durum hızlı bir kentleşmeyi başlatmıştır. Kentleşmenin artması sanayi alanında yatırımların artırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde benimsenen liberal ve yabancı sermaye destekli ekonomi politikası ile ABD’nin Marshall Yardımı sayesinde sanayi

---

²⁸⁵ Kapıcı ve Aydın, s. 226.

²⁸⁶ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0, 7-38-9, 29 Mayıs 1958.

²⁸⁷ Kapıcı ve Aydın, s. 227.

alanında yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Marshall Yardımlarının etkisi ile ABD ile siyasi kültürel ve askeri açıdan ilişkiler gelişmiş, 1954 yılında ABD'ye giden Cumhurbaşkanı Celal Bayar, dönüşte yaptığı açıklamada “*Amacımız, Türkiye’yi küçük Amerika yapmaktır.*” ifadelerini kullanmıştır. Bu süreçte hali hazırda artan bir kentleşme ve sanayileşme olduğu için, kentleşme ve sanayileşme ile enerji ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yatırımların yaklaşık %34’ü enerji alanına yapılmış ve enerji üretimi artış göstermiştir. Özellikle hidroelektrik üretimi noktasında belirlenen politika çerçevesinde 1960 yılına gelindiğinde Sarıyar, Seyhan, Hirfanlı ve Kemer gibi büyük hidroelektrik santrallerinin inşası dış ve iç kaynaklar ile tamamlanmıştır. Enerji üretiminde gerçekleşen artış, kentlerin ve sanayinin ihtiyacının daha az kesilmeler ile karşılanmasına olanak sağlamıştır.

Demokrat Parti dönemi kömür politikası genellikle Zonguldak Havzası ve Garp Linyitleri İşletmeleri üzerinden yürütülmüştür. Bu dönemde ülke çapında kömür üretimi artış göstermiş, bunun en önemli sebebi de ABD’den gelen Marshall Yardımları olmuştur. Marshall Yardımları ile gerek Etibank, gerekse de MTA Enstitüsüne aktarılan dış kaynaklar ile mevcut kömür ocakları modernize edilmiş, modern cihazlar ithal edilmiş, yeni ocaklar açılmış ve üretim arttırılmıştır. Kömür üretiminde yaşanan artışın bir getirisi olarak da ülke ekonomisinde gelişim kaydedilmiştir. Çünkü kömür üretimindeki artış, termik santrallerde daha fazla elektrik üretilmesini sağlamış böylece ülkenin sanayi kuruluşları için gerekli olan enerjinin kesintisiz temini gerçekleştirilebilmiştir.

Demokrat Parti döneminde Petrol Kanunu ve TPAO’nun teşekkülü gibi petrol konusunda önemli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan yasal düzenlemeler ile yabancı sermaye petrol alanında faaliyeti yürütmek üzere Türkiye’ye giriş yapmış, Shell, Mobil, California Texas, BP bunların başında gelenler olmuştur. Hükümette, yabancı sermayenin Türkiye’de petrol bulabileceği ümidi olmasına ve üretimde artış gerçekleştirilmesine rağmen, yapılan çalışmalarda Türkiye’nin istenilen seviyede petrolün rezervinin olmadığı anlaşılmış, 1960 yılına gelindiğinde yabancı şirketler piyasadan çekilmeye başlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960-1980 ARASI PLANLI KALKINMA DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI

3.1. Planlı Kalkınmada İlk Adım: Devlet Planlama Teşkilatı’nın Kurulması

27 Mayıs 1960 Darbesi ile yaklaşık on yıl boyunca devam eden Demokrat Parti dönemi son bulmuştur.²⁸⁸ Başbakan Adnan Menderes, Hasan Polatkan ile Fatin Rüştü Zorlu gibi bakanlarında idam edileceği sürece girilmiştir. Darbenin gerçekleşmesi ile birlikte Orgeneral Cemal Gürsel’in başkanlığında kurulmuş olan Milli Birlik Komitesi ile yeni hükümet oluşturulmuştur.²⁸⁹ Milli Birlik Komitesi ve hükümet tarafından atılan ilk ve en önemli adımlardan birisi Devlet Planlama Teşkilatı’nın kuruluşu olmuştur. Milli Birlik Komitesi’nin asker, hükümetin sivil yöneticilerinin ortak görüşü ülkenin her alandaki kalkınmasının belirli bir plan dairesinde yürütülmesi üzerine olmuştur. Bu amaç ile öncelikle bir teşkilatlı örgüt kurulması çalışmaları başlatılmıştır. Hollandalı ünlü ekonomist Jan Tinbergen’in danışmanlığında bir planlama teşkilatı oluşturma çalışmaları başlamıştır. Başbakanlık Müsteşarı Alparslan Türkeş ve Şinasi Orel’in çalışmaları doğrultusunda 30 Eylül 1960 tarihinde 91 sayılı kanun ile Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı oluşturulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı’nın görevleri kanunun ikinci maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Memleketin tabii, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkanlarını tam bir şekilde tespit ederek takibe dilecek iktisadi sosyal politikayı ve hedefleri tayinde Hükümete yardımcı olmak; Muhtelif bakanlıkların iktisadi politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu temin etmek için tavsiyelerde bulunmak ve bu hususlarda müşavirlik yapmak; Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak; Planların

²⁸⁸ Vatan Gazetesi, 27 Mayıs 1960.

²⁸⁹ Vatan Gazetesi, 29 Mayıs 1960.

başarı ile uygulanabilmesi için ilgili daire ve müesseselerle mahallî idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin ıslahı hususunda tavsiyelerde bulunmak; Planın uygulanmasını takip etmek, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda değişiklikler yapmak; Özel sektörün faaliyetlerini plânın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tavsiye etmek.”²⁹⁰

Böylece Devlet Planlama Teşkilatı sayesinde hükümete uygulayabileceği kısa, orta ve uzun vadeli ekonomik planlar hazırlanması amaçlanmıştır. Bu teşkilatın kurulmasının bir başka önemli amacı da devletin ekonomide söz sahibi olduğu, kamu kesimi için emredici, özel teşebbüs için ise yönlendirici planlar hazırlamak olmuştur.²⁹¹

Genelkurmay eski başkanlarından emekli Orgeneral Rauf Orbay’ın başkanlığında kurulan meclis 6 Ocak 1961’de çalışmaya başladıktan sonra, 12 Ocak 1961 tarihinde yeni siyasi partilerin kurulmasına ve bunların faaliyetlerine izin verilmiştir. Darbe sonrası oluşturulan Kurucu Meclis’te Demokrat Parti’ye mensup olanların dışında, diğer partilerin üyeleri, çeşitli meslek kuruluşları ve sivil toplum kuruluşların temsilcileri yer almıştır. Bu dönemde daha önceden var olan Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ne ek olarak, on üç yeni parti daha kurulmuştur.²⁹² Kurucu Meclis, çalışmalarına devam ettiği süre içerisinde yeni bir anayasa hazırlamakla da meşgul olmuş, yeni anayasanın hazırlık aşamasında, Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun bir önceki iktidar ile ilgili vermiş olduğu mali ve iktisadi raporda şu ifadeler yer verilmiştir: “*Düşük iktidarın takip ettiği iktisadi ve mali politika maalesef memleketi mali bir uçuruma sürüklemiştir. Her iktidar memleketin kalkınması için çalışmak ve eserler meydana getirmek mevkiindedir. Ancak bu kalkınmanın her şeyden önce planlı bir hesaba dayanması gerekmektedir. Eski iktidarın görülmemiş kalkınma diye vasıflandırdığı kalkınma hiçbir plan ve hesaba istinat etmiyordu.*” Bu ifadelerden olmak üzere planlı kalkınma modeli bir anayasal görev olarak addedilmiştir Yaklaşık beş ay süren çalışmalar

²⁹⁰ *Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Dönem 1, Cilt 43, s. 221, 30 Eylül 1960., Resmi Gazete, Sayı 10621, 5 Ekim 1960.

²⁹¹ Recep Fedai, “Devlet Planlama Teşkilatı’ndan Kalkınma Bakanlığı’na: Planlama Anlayışında Yaşanan Değişim”, *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, Sayı 9, 2016, s. 415.

²⁹² Özkan Demir, “27 Mayıs Darbesi’nin Türkiye’nin Ekonomik Politikasına Etkisi: Planlı Kalkınma Dönemi’ne Geçiş”, *Türk Siyasal Hayatı Osmanlı Modernleşmesinden Günümüze*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2018, s. 447.

neticesinde hazırlanan yeni anayasa taslağı 9 Temmuz 1961’de yapılan halk oylamasında %60,4 Evet oyu olarak kabul edilmiştir.²⁹³

Halk oylaması ile kabul edilmiş olan 1961 Anayasası’nda planlı kalkınma fikrine yer verilmiştir. Anayasanın 41 ve 129. Maddelerinde bununla ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“İktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir. İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir(...). (...). İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir. Devlet Planlama Teşkilatını kuruluş ve görevleri, planın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir.”²⁹⁴

Bu maddelerin anayasada yer alması ile planlı kalkınma ve bunun gerçekleştirilebilmesinde Devlet Planlama Teşkilatı’nın ön plana çıkarıldığı görülmüştür.

1961 Anayasasında enerji ve doğal kaynaklar konusu “*Tabii Servet Kaynaklarının Aranması ve İşletilmesi*” alt başlığı ile alınmıştır. Anayasa’nın 130. Maddesinde şu ifade yer almıştır. “*Tabii servetler ve kaynakları, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Arama ve işletmenin Devletin özel teşebbüsle birleşmesi suretiyle veya doğrudan doğruya özel teşebbüs eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır.*”²⁹⁵ Bu cümlelerden olmak üzere 1961 Anayasasında enerji konusunda devletin aktif rol oynayacağı ancak özel teşebbüsünde, gerekli izinleri almaları şartıyla önünün açık olacağı vurgulanmıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı kadrosunun tamamlanması ile çalışmalarına başlamış “*Plan Hedefleri ve Stratejisi*” hazırlandıktan sonra, bunu Haziran 1961 tarihinde Yüksek Planlama Kurulu’na sunmuştur. Böylece Devlet Planlama Teşkilatının da ilk

²⁹³ Hürriyet Gazetesi, 12 Temmuz 1961., Erdiç Tokgöz, “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2011, s. 335, 336.

²⁹⁴ Resmi Gazete, Sayı 10816, 31 Mayıs 1961.

²⁹⁵ Resmi Gazete, Sayı 10816, 31 Mayıs 1961.

faaliyeti gerçekleşmiştir. Hazırlanan bu strateji planı 30 Haziran 1961 tarihinde bakanlar kurulunda kabul edilmiştir. Türkiye için kısa, orta ve uzun vadeli stratejilerin ortaya koyulduğu planda; “*Türk toplumunun seçtiği yaşayış şekli olan demokrasi düzeni içinde en yüksek kalkınma hızını sağlayacak, devam ettirecek ve sosyal adaleti gerçekleştirecek bir kalkınma planı yapılacaktır.*”²⁹⁶ ifadesi genel esas olarak kabul edilmiş ve strateji planında şunlar yer almıştır:

“2. 15 yıllık bir perspektif içinde 5’er yıllık dönemleri kavramak üzere kalkınma plânları hazırlanacak ve bu çerçeve içinde planlar her yıl gözden geçirilecektir.

Nüfus artış hızı ile kalkınma hızı arasındaki uzun vadeli münasebetler üzerinde ayrıca durulacaktır.

3. Türk ekonomisi Devlet ve özel teşebbüs sektörlerinin yan yana bulunduğu karma bir ekonomidir. Planları bakımından karma ekonominin sağladığı imkanlardan en çok faydalanma yolları üzerinde durulacak ve bu sistemin kurallarına uyulacaktır. Devlet sektörünün faaliyeti, kararlaştırılan gelişme hızını gerçekleştirecek ve stratejinin gerektirdiği yönde dengeli bir kalkınma sağlayacak şekilde planlanacaktır. Toplam tasarrufun artmasına paralel olarak özel teşebbüsün yatırımlarını artırması, bunları hızlı ve dengeli bir kalkınmanın gerektirdiği sahalara yöneltmesi teşvik edilecek ve bu teşvikte doğrudan doğruya kontrollerden kaçınılarak vergi ve kredi politikaları, sermaye piyasasının teşekkül ve geliştirilmesi gibi dolaylı tedbirlere başvurulacaktır.

4. Devletin iktisat politikasında açıklık ve kararlılık esas olacaktır. Maliye, para, fiyat, dış ticaret ve yatırım politikalarında kararlılık ve açıklık esaslarına uyulacak ve gerek Devlet sektöründe, gerek özel sektörde uzağı görme ve güvenle hareket etme imkanı sağlanacaktır.

Kalkınma hızı

5. Önümüzdeki plan devresinde nüfusun şimdiki artış hızı göz önünde tutularak % 7 civarında bir kalkınma hızına ulaşmak hedef olarak tespit edilmiştir. Yapılan ilk hesaplara göre bunun gerçekleştirilmesi % 14 kadarı iç, % 4 kadarı dış kaynaklardan sağlanmak suretiyle gayri safi milli hâsılanın % 18 i civarında bir yatırım yapılmasına bağlıdır.”²⁹⁷

²⁹⁶ Tokgöz, s. 336., Resmi Gazete, Sayı 10846, 5 Temmuz 1961.

²⁹⁷ Resmi Gazete, Sayı 10816, 31 Mayıs 1961.

Böylece, 15 yıllık süreçte, 5'er yıllık kalkınma planlarının yapılacağı belirtilmiş, devlet ve özel teşebbüsün yan yana çalışabileceği karma bir ekonomi politikası hedeflenmiş, ülkenin nüfus artış oranı hesaplarına göre yıllık %7 kalkınması gerektiği ön görülmüştür.

Yeni anayasanın ilanından bir süre sonra seçimler serbest bırakılmış, Ekim 1961'de seçimler yapılmış ve İsmet İnönü'nün liderliğini yaptığı Cumhuriyet Halk Partisi birinci parti olmuştur. Ancak hükümeti kurmak için yeterli çoğunluk sağlanamadığından dolayı 1965'e kadar sürecek olan koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. Türkiye'de ilk koalisyon hükümeti 20 Kasım 1961 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi arasında kurulmuştur. Bu koalisyon hükümetinin üzerinde durduğu ekonomik konulardan birisi planlı kalkınma programı üzerine olmuştur. Yeni kurulmuş olan koalisyon hükümetinin programını 27 Kasım 1961 tarihinde mecliste okuyan Başbakan İsmet İnönü planlı kalkınma modelini benimseyeceklerini ifade ederek, şunları dile getirmiştir: *“Devlet sektörü yatırımlarının verimli olabilmesi için, her şeyden önce siyasi iktidarın planlı kalkınma fikrine yatkın olması, yatırımların isabetli bir plana dayanması ve mali kaynakların sıhhatli yollardan sağlanması şarttır. Memleketimizin umumiyetle bilinmekte olan çeşitli ihtiyaçlarını süratle giderecek usul ve tedbirleri seçerken, Devlet Planlama Teşkilâtının çalışmalarından ciddi olarak faydalanmak kararındayız.”* Başbakan İnönü bu konuşmasında enerji konularına da değinerek kaynaklardan en verimli şekilde yararlanılacağını şu sözlerle belirtmiştir: *“Hidroelektrik santrallerin iktisadi verimlilik esaslarına göre kurulması, barajların sulama ve enerji istihsalı maksatlarına uygun tesislerle tamamlanması tamamlanan her tesisin bir an evvel işletmeye açılması suretiyle istihsalin çoğaltılması başlıca hedeflerimizdendir... ..Enerji kaynaklarımızdan azami ölçüde ve verimli tarzda faydalanmayı mümkün kılacak teknik ve idari tedbirler ihtiyaçtır... ”* Başbakan İsmet İnönü tarafından yapılan bu konuşmada dikkat çeken önemli bir nokta da yeni dönemde özel teşebbüsün iktisadi gayretlerinden azami ölçüde faydalanılacağı olmuştur. *“Milli ekonomimizin gelişmesinde, yabancı sermaye, teknik ve teşebbüs kabiliyetinden de, iktisâdi ölçülerle, faydalanmak kararındayız”* ifadesini kullanan

İnönü, Devlet Planla Teşkilatı ile hem kamu hem özel sektörün güçlendirileceğini ifade etmiştir.²⁹⁸

Planlı kalkınma konusunda bu gelişmeler yaşanırken Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi arasında kurulmuş olan ilk koalisyon hükümeti de kısa sürede dağılmıştır. 25 Haziran 1962 tarihinde ise Cumhuriyet Halk Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi arasında ikinci koalisyon hükümeti kurulmuştur. Kurulan koalisyon hükümetinin programında planlı kalkınma modelinin benimseneceği belirtilmiş ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın TBMM'de kabul edilebilmesi için iş birliği yapılacağı ifade edilmiştir.²⁹⁹ Konu ile ilgili 21 Kasım 1962 tarihinde mecliste uzun bir konuşma yapan Başbakan İsmet İnönü Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile iktisadi büyümenin gerçekleşebileceğini şu ifadeler ile dile getirmiştir:

“Kalkınmanın planlı veya plansız gerçekleştirilmesi üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştır. İlim ve politika çevrelerinde hemen bütün dünyada yapılan bu tartışmalar planlı kalkınma görüşünün zaferi ile sonuçlanmıştır. Zamanımızda temel mesele haline gelmiş olan kalkınma ve iktisadi büyüme için plân, başvurulması gerekli bir vasıta olarak görülmektedir(...) (...)Kalkınma plânımızda gelecek beş yıl için kalkınma hızı % 7 ölçüsünde tespit edilmiştir. Bu ölçüyü az bulanlar tabii, beşerî ve malî kaynaklarımızın sınırlarını düşünmemişlerdir, öte yandan % 7 kalkınma hızını, gerçekleştirilmesi imkânsız bir ölçü sayanlar da çıkmıştır. Yüksek Meclislerdeki tartışmalar % 7 hızının doğruluğunu göstermiştir. Kalkınmamızın gelecek beş yılda % 7'nin altına düşmesini hiçbir yurtsever Türk arzu etmez; % 7'nin üstünde bir kalkınma, bugün için, imkân ve kaynaklarımızın ötesinde görülmektedir.”³⁰⁰

Ekonomik kalkınma için planlı modelin şart olduğunu ve yıllık %7 lik bir kalkınma hedeflendiğini belirten İnönü ayrıca, plan ile birlikte özel sektörünün önünün kapanması değil açılmasının gerçekleşeceğini ifade ederek şunları söylemiştir: *“Kamu yatırını hedeflerinin teshilinde özel teşebbüsün gelişme imkânları göz önünde tutulmuştur. Özel teşebbüsün gelişmiş olduğu veya gelişme istidadı gösterdiği*

²⁹⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 1, Birleşim 13, s. 7-10. 27 Ekim 1961., Demir, s. 27 Mayıs Darbesi'nin..., s. 448., Tercüman Gazetesi, 21 Kasım 1961., Cumhuriyet Gazetesi, 17 Ekim 1961.

²⁹⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 6, Birleşim 108, s. 167, 168, 2 Temmuz 1962., Milliyet Gazetesi, 26 Haziran 1962.

³⁰⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 9, Birleşim 11, s. 553, 554, 21 Aralık 1962.

yerlerde kamu yatırımlarından dikkatle sakınılmışlar. Plan özel teşebbüse ekonomik zaruretler dışında idari veya siyasi tecditler tanımamaktadır.”³⁰¹ Bu ifadelerden hareket ile planlı kalkınma modelinde özel teşebbüsün faaliyet yürüttüğü alanlarda devlet yatırım yapmayı, özel teşebbüsü destekleme kararı almıştır.

3.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Türkiye'nin Enerji Politikası (1963-1967)

1961 Anayasası'nda planlı kalkınmanın hedef olarak belirlenmesi ve Devlet Planlama Teşkilatının kurulması ile birlikte 5'er yıllık süreçleri kapsayacak planların hazırlanma aşaması başlamıştır. Özellikle 1961 Anayasası'nda açık bir şekilde ifade edildiği üzere iktisadi ve sosyal hayatta plansız denemelere son verip herkesin insan haysiyetine yakışır bir yaşayış seviyesi sağlaması amacına göre düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bunun içinde milli tasarrufları arttırabilmek, yatırımları toplum yararına gerçekleştirerek sosyal, kültürel ve iktisadi kalkınmayı demokratik yollar ile gerçekleştirebilmek amacıyla Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963 - 1967) hazırlanmıştır. İsmet İnönü başkanlığındaki hükümet tarafından hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 16 Ekim 1962 tarihli ve 77 sayılı “*Uzun Vadeli Planın Yürürlüğe Konması ve Bütünlüğünün Korunması Hakkındaki Kanuna*” uygun olarak TBMM Plan Karma Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde görüşülmüştür. Görüşülen bu plan 21 Kasım 1962 tarihinde onaylanmış ve 3 Aralık 1962 tarihli ve 11272 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Plan özel sektör ile kamu iktisadi teşebbüsleri için 1 Ocak 1963 tarihinden itibaren, genel bütçeye bağlı Devlet daire ve kuruluşları ile belediyeler ve özel idareler için de 1 Mart 1963 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.³⁰²

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ülkenin gelecek 5 yılda enerji politikasının ne olacağı ve bu konuda uygulanması gereken tedbirler “*Madencilik*” ve “*Enerji*” ana başlıkları altında ele alınmıştır.

Madencilik alanında uygulanacak ana ilke olarak milli servetin korunması, yani yerüstü ve yeraltında bulunan maden cevherinin ekonomik ve teknik kurallara uygun

³⁰¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Cilt 9, Birleşim 11, s. 553, 554, 21 Aralık 1962.

³⁰² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, 1963, 3., BCA, Karalar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 166-44-2, 21 Eylül 1962., BCA, Karalar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 168-5-7, 25 Ocak 1963., BCA, Karalar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 171-34-16, 02 Temmuz 1963., Resmi Gazete, Sayı 11272, 3 Aralık 1962., *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Cilt 5, Birleşim 92, s. 2, 16 Ekim 1962.

olarak çıkarılması belirlenmiştir. Buna ek olarak çıkarılacak madenlerinde mümkün olduğu kadar büyük bir miktarının yurt içinde işlenmesi ve değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ülkedeki madenlerin mevcut durumdan da bahsedilmiştir. Türkiye’de her gerçek veya tüzel kişinin maden arayabileceği ancak maden arama ve bulma işlerinin bu zamana kadar daha çok Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün çalışmalarına bağlı kaldığını ve bugüne değin yapılan çalışmalar ve gösterilen çabalar ile ülkenin maden arama işlerinin bitirilemediği belirtilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında madencilik sektörü için üretim hedefleri de ortaya konulmuştur. Buna göre termik santrallerde elektrik enerjisi üretmede kullanılan taş kömürü üretim miktarının 3.771 milyon tondan, 1967 yılı itibari ile 4.700 milyon tona çıkarılması düşünülmüştür. Bir diğer önemli kömür olan linyit üretimini 2.609 milyon tondan, 1967 yılı itibari ile 5.900 milyon tona yükseltilmesi planlanmıştır. Maden üretiminde hedeflenen bu rakamlar ile hayata geçirilmek istenen politika, yurdun madenlerini milli yarara en uygun şekilde işleterek, ülke ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, ihracatta da ne kadarı satılabilirse o kadarını ihraç etmek hedefi benimsenmiştir. Planda madencilik sektörü için ortaya koyulan bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için bir yol haritası ve alınacak tedbirler belirtilmiştir. Bu yol haritasında iki tedbir ön plana çıkmıştır. Bunlardan birincisi 1954 yılında kabul edilen Maden Kanunu’nun madencilikğe özendirerek şekilde yeniden ele alınması gerektiği olmuştur. İkinci alınması gereken tedbir ise ülkenin tek maden arama kurumu olan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün çalışmalarını geliştirici adımların atılması ve özel maden teşebbüsleri ile kişilerin arama yapmasını destekleyici tedbirler alınması yönünde olmuştur.³⁰³

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında “*Madencilik*” başlığı altında değinilen önemli bir konu da petroldür. Petrol konusunda ana ilke, Türkiye’nin ihtiyacı olan petrolü ülkenin kaynaklarından sağlamak olarak belirlenmiştir. Her ne kadar petrol aramaları umut verici olsa da, mevcut durumda ülke ihtiyacının ancak yüzde %20’sinin yurt içi kaynaklarından elde edildiği vurgulanmıştır. Bundan dolayı ülkedeki petrol kaynakları kendi kendine yetebilen bir duruma gelinceye kadar ham petrol ithalatı politikasına devam edileceği üzerinde durulmuştur. Türkiye’nin halihazırda gerçekleştirmiş olduğu petrol arama ve işleme faaliyetlerine değinilen planda, ülkede

---

³⁰³ Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, s. 191-197.

petrol arama çalışmalarına hızla devam edildiği ifade edilmiştir. Bu arama çalışmalarında TPAO ve yabancı özel teşebbüslerin yürüttüğüne, bu alanda alınan olumlu sonuçlarda daha çok TPAO'nun payının büyük olduğu belirtilmiştir. Planda Petrol üretimi için bazı hedefler de ortaya konulmuş olup, ülkedeki milli petrol kaynaklarının süratli bir biçimde geliştirilip değerlendirilmesine yardım eden teşekküllerin çalışmalarının kolaylaştırılacağı vurgulanmıştır. Bu sayede 1962 yılı itibari ile yaklaşık 331 bin ton olan ham petrol üretimi miktarının, 1967 yılında 478 bin ton civarına yükseltilmesi hedeflenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde gelecek 5 yıl içerisinde petrol ile ilgili uygulanacak politika şu şekilde yer almıştır:

“a. Petrol işlerinin gerektirdiği düzen ve denetlemede Devlete düşen görevler Sanayi ve Ticaret Bakanlıklarına verilmiştir. Zaman kaybına yol açan bu dağınıklık giderilerek petrol işlerinin düzenlenmesindeki sorumluluk ve yetki bir elde toplanacaktır.

b. İşletme ve satışta özel sektörün ve Devletin yan yana bulunduğu bu kolda çalışan kuruluşların aynı şartlara uymaları ve eşit imkânli olmaları sağlanacaktır.

c. Çalışmanın gerektirdiği kolaylıkla karar alma ve iş sonuçlandırma imkânları Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına da sağlanacaktır. Aramadan parkende satışa kadar zincirleme işlerle ilgili karar yetkisinin aynı elde toplanması ilkesine uyularak, Devletçe işletilen petrolerin dağıtım ve satışının sorumluluğu, arama, işletme ve rafineri sorumluluğu ile birleştirilecektir. Petrol Ofisi, Devletin sahibi bulunduğu veya

katıldığı rafineri tesislerinin mallarının sürümünü sağlayacak duruma getirilecek ve yönetimde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı yetkili kılınacaktır.

d. Değişik petrol ürünlerinin fiyatlarında ayarlamalar şunları sağlamalıdır:

- 1. Petrol rafinerilerinin benzin üretimini tam yaparak orta ürün ithaline engel olmak.*
- 2. Petrol arama ve bulma işlerini hızlandırmak. Yerli petrol rafinerileri daha cazip kılmak,*
- 3. Petrol ürünleri fiyatlarını milletlerarası fiyatlar seviyesine getirmek.*

4. Üstün özellikli benzin ile diğerlerinin fiyatlarında farklılaştırma yapmak.

5. Hazineye bu koldan alınması zorunlu ve milletlerarası ortamda alışılmış kadar gelir sağlamak.”³⁰⁴

Bu ifadeler ile petrol üretiminin tek elde toplanması ile bu konudaki dağılımın giderilmesi amaçlanmış, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kurulması için bir atıf yapılmıştır. Ayrıca, özel şirketlerin petrol arama faaliyetlerinde daha fazla yer alabilmesi için destekleneceği ifade edilmiş ve Petrol Ofisi'nin de ülke çapında petrol dağıtım ve satış işlemlerinde güçlendirilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının önemli ana başlıklarından birisi de “Enerji” konusu üzerine olmuştur. Planda, enerji başlığında yapılmış olan durum tespitine göre, ülke çapında mevcut olarak kullanılan toplanda 7 farklı yakıt ve enerji üretme türünden söz edilmiştir. Bunlardan dört tanesi ticari olup kömür, linyit, petrol türevleri ve hidroelektrik olarak ifade edilmiştir. Diğer üç yakıt ve enerji elde edilen ticari olmayan metaller ise odun, tezek ve tarım atıkları olduğu dile getirilmiştir. Plan için yapılan araştırmalarda Türkiye’de kullanılmakta olan enerjinin %54’ünün ticari olmayan (odun, tezek, tarım atıkları) kaynaklardan sağlandığı, bu durumun milli ekonomi için büyük kayıplara yol açtığından bahsedilmiştir. Çünkü odun, tezek ve tarım atıklarının daha verimli yerlerde kullanılabilmesi, bu maddelere farklı alanlarda olan ihtiyaçtan dolayı, yerlerini başka maddelerin aldığı, böylece ithalatın giderek arttığı ifade edilmiştir.³⁰⁵

Enerji konusunda ana ilke ve metot olarak odun, tezek ve tarım atıkları yerine, ucuz ve halk sağlığına uygun yakıt sağlanması belirlenmiştir. Özellikle planda, ülkenin enerji kaynaklarını en verimli şekilde kullanarak üretim maliyetini en aza indirmek ifadesine yer verilmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için ise, birincil enerji kaynaklarından hareketle geçmiş yıllardaki genel enerji tüketimi hesaplanmış, elde edilen eğilime göre gelecekteki toplam talep bulunmuştur. Planda enerji ile ilgili hedef ise, birincil ticari enerji kaynaklarından (kömür, linyit, petrol türevleri ve hidroelektrik) daha çok yararlanılması olmuştur. Böylece tezek ve orman ürünlerinin yakıt olarak kullanılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca ne kadar sıkı ve etkin tedbirler alınsa da, çok eski alışkanlıklara ve ekonomik sebeplere dayanan bu

³⁰⁴ Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, s. 199-204.

³⁰⁵ Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, s. 372, 373.

durumun kısa sürede değiştirilemeyeceği gerçeği ile yüzleşilmiştir. Bu sebepten dolayı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde alınacak tedbirlerle, odun ve tezek kullanım miktarının sabit kalacağı, diğer enerji kaynaklarının geliştirilmesiyle odun ve tezeğin enerji kaynakları arasındaki kullanım yerinin 1967'den itibaren azalacağı kabul edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında enerji konusunda izlenilecek politika ise birincil enerji kaynaklarının kullanılmasının geliştirilmesi yönünde olmuştur. Fırın, hamam, kireç ve tuğla ocaklarının odun ve tezek yerine birincil yakıtları kullanması, bütün resmi kurumların yalnız ticari yakıtlardan faydalanması için gerekirse bütçe tedbirleri alınması kararlaştırılmıştır. Enerji türlerinin fiyatları, maliyet ve Türkiye'de bulunabilme durumuna göre ayarlanması uygun bulunmuştur. Bunun yanında tüketicilerin yüksek verimli araçlar kullanması ile enerji tasarrufunun teşvik edilmesi de planlanmıştır.³⁰⁶

Planda, “Enerji” başlığında değinilen önemli alt başlıklardan biriside elektrik olmuştur. Elektrik enerjisi üretme konusunda, hidroelektrik santrallerine yönelineceği vurgusu yapılmış ve ülkenin hidrolik enerji potansiyelinin çok fazla olduğu, bu enerjiden çok az olarak yararlanılabildiği ifade edilmiştir. Bu konuda ana ilke olarak şunlar belirlenmiştir:

- “1. Boş yere akıp giden bu büyük enerji kaynağından daha çok yararlanmak,
2. Elektrik enerjisinden daha çok yararlanmak,
3. Yurdumuzdaki elektrik tesislerinin daha ekonomik işletilmesini sağlamak.”³⁰⁷

Elektrik enerjisinin üretim ve kullanımına da değinilen planda, Türkiye'de 1961 yılı verilerine göre nüfusun %30,5 i elektrikten yararlanmakta olduğu, 67 il merkezinde 420 ilçe ve bucakta, 182 köyde elektrik tesisatının bulunduğu aktarılmıştır. Elektrik üretimi gerçekleştiren tesislerin büyük çoğunluğunun Devlet kesimince kurulup işletildiği, az bir kısmının ise özel teşebbüs vasıtası ile çalıştırıldığı tespit edilmiştir. Elektrik üretimi konusunda izlenecek politikalar ise hızlı bir şekilde kurumsallaşma ve yatırımların gerçekleştirilmesi yönünde olmuştur. Bu konuda atılması planlanan en önemli adımlardan birisi Fırat Nehri üzerinde 980 milyonvatt gücünde ve 4,5 milyar kilovatsaat yıllık enerji üretim kapasitesinde, Keban Hidroelektrik Santrali de dahil olmak üzere 1900 milyonvatt hidroelektrik ve termik santrallerin inşa edilmesi

³⁰⁶ Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, s. 372-375.

³⁰⁷ Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, s. 379.

düşünülmesi olmuştur. Ayrıca yüksek gerilim hatlarına yapılacak eklemeler ile pek çok köy ve kasabanın elektriğe kavuşturulması hedeflenmiştir. Elektrik konusunda alınması düşünülen en önemli tedbirlerden birisi de Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) kurularak bütün elektrik işlerinin tek bir elde toplanması planlanmıştır.³⁰⁸

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına genel hatları itibariyle bakıldığında enerji sektörü de dahil olmak üzere tüm alanlarda devletin ağırlığının artacağı hissedilmiş ancak bu durum gerçekleşmemiştir. Planın uygulanma aşamasında, devletin böyle bir rol oynamayacağı ve hatta özel sektörün destekçi bir tavır takınacağı anlaşılmıştır. Bu durum planda kalkınma modeli olarak karma ekonomi sisteminin uygulanacağını göstermiştir.³⁰⁹

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında amaçlanmış olan yıllık % 7 oranında büyüme hedefi 1966 yılı verilerine temel alındığında % 6,5 oranında gerçekleşmiş ve büyüme hedefi tutturulamamıştır. Gayri Safi Milli Hasıla yılda ortalama % 6,5 artarak 1962 yılında 61,9 milyardan 1966 yılında 79,5 milyar liraya yükselmiştir. Böylece dört yılda % 28,5 milyar civarı artış elde edilmiştir.³¹⁰

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında genel hatları itibariyle ülkenin petrol haricinde bütün enerji ihtiyaçlarının tamamen yurt içinden sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca ticari enerji kaynağı olarak sınıflandırılan kömür, linyit, petrol türevleri ve hidroelektrik kaynaklarının, odun ve tezek kullanımının yerini alması amaçlanmıştır.

3.2.1. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kurulması

1961 Anayasasında iktisadi olmak üzere her alanda gerçekleştirilecek kalkınmanın plan çerçevesinde gerçekleştirilmesi yer almıştır. Tabii kaynakların devletin tasarrufu altında bulunacağı, ayrıca devletin özel teşebbüse yol gösterici politikalar izleyeceği ifade edilmiştir. Planlı döneme giriş, doğal kaynakların ülke ekonomisi ve sanayinin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde işletilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle doğal kaynakların verimli bir şekilde işletilebilmesi için ilgili kuruluşlar arasında

³⁰⁸ Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, s. 379-383.

³⁰⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 344., Demet Tüzünkan, "Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi", *Beşkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2015, s. 92.

³¹⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, 1968, s. 7.

koordinasyon ve belirli bir politika izlenebilmesi bakımından bu kurumların bir bakanlık altında birleşmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.³¹¹

Ülkenin enerji işlerinin tek bir kurumda toplanması görüşü TBMM'nin de gündemine gelmiştir. Dönemin Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş sanayisi gelişmiş ülkelerin yakıt ve enerji konuları üzerinde önemle durduğunu, Türkiye'de de bu konuları yönetecek bir bakanlığın kurulması gerektiğini dile getirmiştir. Çelikbaş sözlerinin devamından şu ifadeleri belirtmiştir: *“Diğer taraftan memleketimizde petrol meseleleri artık üç sene evvelinin çok ötesinde büyük ehemmiyet kazanan bir enerji kaynağı mevzuu halindedir, işte bu sebeplerle yabancı mütehassısların yapmış oldukları tetkiklerden II. Dünya Harbinin sonunda sanayii ilerlemiş olan memleketlerde dahi yakıt ve enerji mevzuunun ne ehemmiyetle ele alındığını yakından takip ederek tespit etmiş bulunduğumuzdan, Başbakanlığa, Türkiye’de Yakıt ve Enerji Bakanlığı adı altında müstakil bir bakanlığın kurulması lüzumunu Sanayi Bakanlığı olarak bildirmiş bulunmaktayız.”*³¹² Bu ifadeler ile Çelikbaş, gelişmiş ülkelerde enerji politikalarının üzerinde önemle durulduğundan söz ederek, Türkiye'nin de enerji konusunda bakanlık düzeyinde tedbirler alması gerektiğini savunmuştur.

İsmet İnönü Başkanlığında kurulmuş olan ikinci koalisyon hükümetinin sonlarına doğru, 4951 sayılı kanuna dayanılarak 25 Aralık 1963 tarihinde 4-400 sayılı Cumhurbaşkanlığı onayı ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kurulmuştur. Kurulan bu bakanlığın görevleri ülkenin petrol, maden, su ve enerji gibi doğal kaynaklarının sanayi ihtiyaçlarına, kamu yararına uygun bir şekilde geliştirilmesi, işletilmesi ve kullanılmasını sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için, her türlü enerji, su, maden ve petrol kaynaklarının modern tekniklere ve ekonomik anlayışa uygun bir şekilde araştırılması, geliştirilmesi, işletilip üretilmesi bunun yanında dağıtımı ve kontrollerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca tabii kaynakların korunması bakımından plan, program ve projeler hazırlamak bu bakanlığın misyonlarından birisi olmuştur. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının bir başka görevi ise özel sektörü ilgilendiren yönde

³¹¹ 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 10.

³¹² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 14, Birleşim 57, s. 131, 22 Şubat 1963.

olmuştur. Buna göre doğal kaynaklardan yapılmak istenen arama ve işletim haklarının verilmesi de bu bakanlığın uhdesine bırakılmıştır.³¹³

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlı ve ilgili kuruluşlar şu şekildedir:³¹⁴

1. Petrol Dairesi Reisliği
2. Atom Enerjisi Komisyonu Genel Sekreterliği
3. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
4. Maden Tetkik Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğü
5. Etibank Genel Müdürlüğü
6. Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Direktörlüğü
7. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü
8. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü
9. Petrol Ofisi Genel Müdürlüğü
10. Türkiye Elektrik Kurumu Genel Müdürlüğü
11. Petkim, Petro-Kimya Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü
12. İpraş, İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü

Enerjinin bir ülke ekonomisi için ne derece önemli olduğunun anlaşılması ile kurulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Sanayi Bakanlığında, Bayındırlık Bakanlığında kadar dağınık halde bulunan enerji kurum ve kuruluşlarını tek bir çatı altında toplamıştır.

Enerji Bakanlığının kurulmasının ardından bu sırada gerçekleşen hükümet değişikliklerinden sonra yeni kurulan hükümetin programı 30 Aralık 1963 tarihinde TBMM’de okunmuştur. Programı okuyan Başbakan Yardımcısı Kemal Satır Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının kararlılıkla uygulanacağını bildirmiş ve enerji kaynaklarının daha etkin kullanılabilmesi için Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kurulduğunu ifade etmiştir. Satır, programda şu ifadeleri dile

³¹³ 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 11, 12.

³¹⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Cilt 24, Birleşim 34, s. 644, 30 Ocak 1965., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 177-25-18, 9 Mayıs 1964., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 207-41-15, 10 Haziran 1967., BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-11-1-0, 310-4-9, 13 Mart 1965., *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Cilt 28, Birleşim 64, s. 170, 27 Şubat 1964., 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 11.

getirmiştir: “Biz bütün meselelerin çözüm yolunu, Büyük Meclisçe kabul buyrulan Kalkınma Planının her alanda, bütün gerekleriyle ve tam olarak uygulanmasında görmekteyiz... Planın enerji kaynaklarımızı süratle geliştirmeye verdiği önem ve tabii kaynaklarımızın daha iyi değerlendirilmesi ihtiyacı karşısında bu işlerle ilgili bir Bakanlık da kurulması uygun görülmüştür. Her iki yeni Bakanlığın kuruluş tasarıları kısa zamanda hazırlanarak Yüksek Meclise sunulacaktır. Bu vesile ile Yüksek Meclise sunulmuş bulunan Türkiye Elektrik Enerjisi Kurumu Kanunu Tasarısına da Hükümetin büyük önem verdiğini arz etmek isterim.”³¹⁵ Böylece ülkenin enerji politikası da bakanlık üzerinden şekillenmeye başlamıştır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı her ne kadar 1963 yılında kurulmuş olsa da, bakanlığın kuruluş ve görevlerine ait kanun tasarısı 1967 yılında TBMM’ye sevk edilmiştir. Ancak bu kanun tasarısı 1969 yılı seçimlerinden dolayı kadük³¹⁶ olmuş, 1971 yılında bir kez daha hazırlanarak Başbakanlığa sunulmuş, kanun tasarısının son şekli 1973 yılında Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile kabul edilmiştir.³¹⁷ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görevine tam anlamı ile Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde başlayabilmiştir.

İlk Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanı ise kurucu bakan olarak göreve başlayan 28. Hükümet Denizli Milletvekili Arif Hüdaî Oral olmuştur. Oral, bakanlığı süresince genel itibariyle madenlerin kontrolünün devletin mülkiyeti altında olması gerekliliğini savunmuş ve enerji de devletçi bir görüşü benimsemiştir.

3.2.2. PETKİM ile İpragaz’ın Kurulması ve Petrol Politikası

1960 yılına kadar Türkiye’de petrol arama faaliyeti yürüten yabancı şirketler ticari değere sahip petrol çıkartma işinde başarılı olamamışlardır. 27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleşmesinin ardından TPAO’ya ek olarak yabancı şirketlerde petrol çıkartmaya başlamışlardır. Özel şirketlerin petrol arama çalışmalarının hız kazandığı 1960 yılından itibaren, bazı kuyulardan yabancı şirketlerin petrol bulduğu ancak ticari değeri olmadığı gerekçesi ile kapatılan kuyulardan daha sonra önemli miktarlarda petrol elde edilme durumları da gerçekleşmiştir. Örneğin 1962 yılında Mobil Şirketi Siirt Petrol Sahasında bulunan Silvanka istasyonunda yaptığı

³¹⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Cilt 17, Birleşim 22, s. 163, 169, 31 Aralık 1963.

³¹⁶ Değerini, önemini yitirmiş, eskimiş. Kadük olmak yasama meclisinin değişmesi ile önceden sunulan yasa tasarıları değerini yitirmek. Türkçe Sözlük, Cilt 2, s. 1151.

³¹⁷ 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 20, 21.

incelemelerde petrol bulmuşsa da iktisadi değere sahip olmadığını belirtmiştir. Ancak bir Türk Petrol Mühendisinin ihbarı üzerine Silvanka sahasına Petrol Dairesi tarafından el konulmuş, yapılan araştırmada kuyuların tam derinliğine kazılmadan kapatıldığı görülmüştür. Bunun üzerine Petrol Dairesi, Mobil Şirketinin anlaşmayı tek taraflı ihlal ettiğini tespit etmiştir. Mobil'in, Silvanka sahasının ruhsatı iptal edilmiş ve saha TPAO'ya devredilmiştir. Türkiye Petrolleri de bu sahada açtığı 4 kuyudan petrol elde etmeye başlamıştır.³¹⁸

Türkiye'de petrokimya sanayinin kurulması düşüncesi Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin başlangıcı olan 1962 yılında benimsenmiştir. 1965 yılında TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında petrokimya endüstrisinin önemine değinen dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel şu sözleri dile getirmiştir: *“Diğer bir mevzu petrokimya endüstrisidir. Rafineri artıklarının kimya endüstrisinde kullanılması planda derpiş edilmiştir. Bu tesis yapıldığı zaman senede 25-30 milyon dolar gibi bir döviz tasarrufu sağlanacaktır. Keza bu tesiste de gerçekleştirme vardır ve bu tesisin biran evvel yapılması için her türlü gayret sarf edeceğiz.”*³¹⁹ Yapılan etüt ve araştırmalar sonucunda PETKİM (Petrokimya A.Ş.), 3 Nisan 1965'te TPAO öncülüğünde 250 Milyon TL sermaye ile kurulmuştur.³²⁰ PETKİM'in %55 hissesi TPAO'ya, %25 hissesi Emekli Sandığı'na ve %20 hissesi de Ordu Yardım Kurumu'na ait olarak belirlenmiştir.³²¹ Ülke ekonomisi için son derece önem arz eden petrokimya faaliyetleri bu tarihten sonra başlamıştır. PETKİM'in kurulması ile ilk fabrikanın inşası İzmit Yarımca'da başlamış ve 1970 yılında ilk etabı hizmete açılmıştır.³²²

Bu dönemdeki önemli bir gelişme de İpragaz'ın kurulması olmuştur. 1961 yılında Eureka Metal A.Ş. ismiyle kurulmuş olan ve Türkiye'nin ilk tüp dolmuş tesisini İzmit Yarımca'da faaliyete geçiren İpragaz, Türkiye'de rafineri bacasından atılan LPG'yi³²³ toplayarak bunu bir enerji kaynağına dönüştüren ilk kurum olmuştur.

³¹⁸ Binici, s. 6, 7. Petrol Dairesi, *1964 Petrol Faaliyetleri*, T.C. Petrol Dairesi Neşriyatı No: 9, s. 8.

³¹⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Cilt 27, Birleşim 77, s. 133, 6 Mayıs 1965.

³²⁰ PETKİM 2018 Faaliyet Raporu, s. 26., BCA, Karalar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 218-25-5, 6 Nisan 1968.

³²¹ Dr. H. Cillov, *Milliyet Gazetesi*, s. 2, 20 Eylül 1966.

³²² 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 161, 162., *Milliyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1965.

³²³ Sıvılaştırılmış petrol gazıdır. LPG'nin %60'ı, doğal gaz ve petrolün yeryüzüne çıkarılması esnasında, %40'ı ise ham petrol rafine edilirken üretilmektedir. Bu nedenle LPG doğal yollar ile oluşabilen yan bir üründür. Çevre dostu olan ideal bir enerji kaynağıdır. Dünya LPG birliği WLPGA, LPG Nedir?, *LPG Exceptional Energy*, s. 1.

İzmit'te açılmış olan bu İpragaz tesisi toplam 3 milyon TL'ye mal olmuştur. Tesisin açılışında enerji politikasına değinen Sanayi Bakanı Fethi Çelik kömür yakılan bölgelerde fuel oil, odun ve tezek yakan bölgelerde linyit yakılması için çalışıldığını ifade etmiştir. Kurum 1966 yılında TPAO ile birleşmiş ve İpragaz A.Ş. adını almıştır.³²⁴

LPG enerjisi konusunda gerçekleştirilmiş olan bir diğer gelişme de 1962 yılında Aygaz'ın, İzmit İpraş Rafinerisi yanında Yarımca dolun tesisini kurarak dolun ve dağıtımına başlaması olmuştur. LPG'nin kullanımının bu tarihten itibaren artması ile, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında hedeflenen enerji politikası da amaçlarına ulaşmaya başlamıştır. Öyle ki bu planda odun, tezek ve tarım atıkları gibi maddeler ile kömürün kullanılmasının azaltılması gibi hedefler belirlenmiş ve LPG bu hedeflere ulaşma konusunda yol açmaya başlamıştır. TBMM'de yaptığı konuşmada LPG'nin bu konudaki öneminden İzmir Milletvekili İhsan Gürsan şu ifadeleri dile getirmiştir:

*LPG yani sıvılandırılmış petrol gazına gelince: iki rafinerinin memleketimizde çalışmaya başlamasından sonra bu maddenin kullanılması yaygın bir hal almaya başlanmıştır. Bilindiği gibi bu gaz, Aygaz, Milangaz, İpragaz gibi ticari adlar altında ve tüpler içinde satılmakta ve kolaylıkla nakli kabil olması bakımından da, köyler dahil olduğu halde memleketin en ücra köşelerine kadar gönderilmektedir. Bu gaz, ocaklarda kullanılmak suretiyle hava gazının sobalarda kullanılmak suretiyle, odun, kömür ve gaz yağının yerini kolaylıkla ve daha tatmin edici bir şekilde tuttuğu için, istihlâkinin memlekette yaygın bir hal alması hususunda gayret sarf etmek hem rafinerilerin tali olarak istihsal ettiği bir maddeye sarf yeri sağlamak, hem de bu maddenin sarfi suretiyle gazyâğı ve kömür istihlâkini vasıtalı bir şekilde daraltmak bakımından faydalı bir netice verir.*³²⁵

Böylece ülkede çapında odun ve kömürün yerini alacak yakıt enerjisi türü olarak bir petrol türevi olan LPG'nin ön plana çıkacağı öngörülmüştür.

1965 yılı itibari ile Türkiye'nin petrol politikasında millileştirme söylemleri gelişmiştir. Zira bu dönemde Türkiye'de petrol arama faaliyeti yürüten işletmelerin 18'inden 16'sı yabancı firmalardan oluşmuştur. Özellikle üniversite çevrelerinde

³²⁴ Milliyet Gazetesi, 2 Nisan 1962.

³²⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 29, Birleşim 91, s. 620, 15 Nisan 1964.

yankı bulan millileştirme politikasına Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel şu beyanını ile destek vermiştir: “*Her millet kendi petrolünü kendi elinde bulundurmak ister, Petrol bir milletin ana silahıdır. Silahımızı başkasına teslim etmemiz düşünülemez*” ancak Cemal Gürsel’in bu açıklamayı yapması yabancı petrol şirketlerinin millileştirilmesi adına her hangi bir katkı sunmamıştır. Cumhurbaşkanının bu beyanatına karşı Başbakan Süleyman Demirel, “*Türkiye daha önce çıkardığı kanunlarla verilen hakları gasp edecek, ihlal edecek bir memleket değildir*” açıklaması ile karşılık vermiş³²⁶ yani yabancı petrol şirketlerine daha önce imtiyazlar verildiği ve bu imtiyazların iptal edilemeyeceğini vurgulamıştır. Böylece kısa bir süre de olsa dillendirilen petrol de millileştirme söylemleri sadece söylemde kalmış, eyleme geçeme imkanı bulamamıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde sık sık hükümet değişikliklerinin yaşanması planın uygulanma noktasında aksamasına sebep olmuştur. İsmet İnönü Başkanlığındaki hükümetin yıllık bütçe planı TBMM’de reddedilmiş, bunun üzerine İnönü Hükümeti istifa etmiş ve 20 Ekim 1965 tarihinde ülke bir kez daha seçime gitmiştir. Seçimler sonunda Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi çoğunluğu sağlamış ve Demirel Başbakan olmuştur. Böylece plan üçüncü yılında üçüncü hükümet değişikliği yaşamıştır. Demirel, planın son iki yılında atılması gereken adımları yıllık planlar ile gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Demirel hükümeti planda yer alan hedefleri gerçekleştirmek için Avrupa’dan alınması beklenen dış yardımların gelmemesi üzerine planın kaynak sorununu Sovyetler Birliği kredileri ile çözmeye çalışmıştır. Bu konuda enerji yatırımadaki en somut örnek Aliğa Petrol Rafinerisi olmuştur. İzmir Aliğa’da TPAO bünyesinde, Sovyetler Birliğinden sağlanan kredi sayesinde Rusya ile ortak rafineri kurulmasına karar verilmiştir. 580 milyon liraya mal olması planlanan rafinerinin temel atma töreni 17 Ağustos 1967 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel tarafından gerçekleştirilmiştir.³²⁷ Bu yıllarda dönemde enerji yatırımlarının gerçekleştirebilmek için dış yardımlar kabul edilmiştir.

Bu dönemde ülke çapında petrol arama faaliyetleri yavaş olsa da devam etmiştir. MTA Enstitüsünün öncülüğünde gerçekleştirilen etüt çalışmaları neticesinde Erzurum, Aşkale, Mercan ve Tekman bölgelerinde petrol bakımından bazı imkanlar

---

³²⁶ Budak, s. 46-50.

³²⁷ Tokgöz, s. 337., Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ağustos 1967., Milliyet Gazetesi, 25 Aralık 1969., Milliyet Gazetesi, 9 Ocak 1970.

görülmüştür. Bu ümitler sonucunda 3.500 metre üzerinde derinlikte sondaj faaliyeti gerçekleştirilmiş³²⁸ ancak tatmin edici bir neticeye ulaşılamamıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde petrol adına atılmış bir diğer önemli adım Batman'dan, Hatay Dörtüol'a kadar uzanan petrol boru hattının döşenmesi olmuştur. Günde 10 bin ton petrol nakliyatının planlandığı boru hattının açılışını 4 Ocak 1967 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel gerçekleştirmiştir. Demirel burada yaptığı konuşmasında Batman-İskenderun Boru Hattının, petrol nakletme işini ekonomik hale getirdiğini vurgulamış, 1934 yılından itibaren ülke çapında petrol arama faaliyetlerinin gerçekleştiğini ve bu faaliyetlerin bundan sonra da devam edileceğini dile getirmiştir. Demirel konuşmasına ilave olarak, ileriki yıllarda artacak petrol ihtiyacını karşılayabilmek için üretimi arttırmaya ve artacak üretime göre rafine imkanları sağlayacak tesislere ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Batman-İskenderun boru hattı ile ilgili izlenen önemli bir politika da dikkat çekmiştir. Dönemin TPAO Genel Müdürü Turgut Gülez, dar gelirli ailelerin korunması için boru hattının hisse senetlerinin %49'unun halka satılacağını açıklamıştır. Eski hükümette Enerji Bakanı olarak görev yapmış olan Hüdai Oral'da basına verdiği demeçte bu konuya değinmiştir. Oral, Batman-İskenderun Petrol Boru Hattında finansman güçlüklerini gidermek için hisselerin %49'unu özel kişilere devretmenin yerinde olmayacağını ifade etmiştir.³²⁹

Özel ve Kamu şirketlerinin Birinci Beş Yıllık Plan döneminde arama yaptıkları Siirt Başur, Batman Şelmo, Diyarbakır Beykan, Batıkayaköy, ve Şahaban gibi ekonomik olarak işletilebilecek ve kapasitesi büyük alanları üretime geçirdikleri görülmüştür.³³⁰

---

³²⁸ *Milliet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 2, Cilt 1, Birleşim 21, s. 523, 9 Aralık 1965.

³²⁹ *Milliyet Gazetesi*, 5 Ocak 1967.

³³⁰ *Petrol Dairesi, 1964 Petrol...*, s. 4-6.

Yıllar	TPAO	MOBİL	SHELL	ERSAN	TOPLAM
1960	362.485	-	-	-	375.172
1961	414.271	14.202	13.243	-	441.743
1962	510.655	51.795	32.943	-	595.393
1963	613.650	56.866	62.377	13.142	746.035
1964	631.586	158.289	100.990	30.544	921.418
1965	701.275	443.304	348.172	41.299	1.534.050
1966	765.193	521.369	712.980	41.173	2.040.715
1967	988.567	632.135	1.056.747	47.951	2.725.400

TABLO 5: 1960'dan İtibaren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Türkiye'de Petrol Üretimi (Ton Cinsinden)³³¹

Tablo 5'te de gösterildiği üzere Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanmaya başlandığı 1963 yılından itibaren Türkiye'de TPAO başta olmak üzere yabancı ve özel işletmelerin yıllık petrol üretimleri artmıştır. Planın ilk yılı olan 1963 yılında toplam üretim 746.035 ton petrol üretimi gerçekleştirilmiş, 1967 yılına gelindiğinde ise toplamda 2.725.400 ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir.

3.2.3. Hidroelektrik Santral Yatırımları

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde “Enerji” başlığı altında yer almış olan önemli hedeflerden birisi de, elektrik enerjisi ihtiyacının bir bölümünün hidroelektrik santraller aracılığı ile karşılamak olmuştur. Plana, “Fırat Nehri üzerinde 980 milyonwatt gücünde ve 4,5 milyar kilovatsaat yıllık enerji üretim kapasitesinde Keban Hidroelektrik Santrali de dahil olmak üzere 1900 milyon kilovat hidrolik ve termik santraller yapılacaktır.” ifadesi aynen eklenmiştir.³³²

³³¹ Binici, s. 6.

³³² Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, s. 383.

Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali inşa etme projesi için çalışmalar 1936 yılından itibaren Fırat Nehri üzerinde yapılan ölçümler ile başlamıştır.³³³ Ancak bu barajın inşa edilebilmesinde ki ilk somut adımlar Demokrat Parti döneminde atılmıştır. 1957 yılında Fransız bir firma ile baraj inşası için protokol imzalanmıştır. İhalesi gerçekleştirilmiş olan Keban Barajı ve Hidroelektirik Santrali ile yılda 5 milyar kilovatsaat elektrik üretileceği, böylece bütün Doğu ve Orta Anadolu'nun enerji ihtiyacını tek başına karşılayacağı bildirilmiştir.³³⁴ Ancak 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe gerçekleşmiş ve tüm projeler gibi Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralini de inşa projesi askıya alınmıştır.

3 Ocak 1962 tarihinde Keban Barajı ve Aşağı Fırat Havzası Kalkınma Projesi hakkında Millet Meclisi adına araştırmada bulunmak üzere Elektrik İşleri Etüt idaresi Genel Direktörlüğü, Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü, Sanayi Bakanlığı Enerji Dairesi Reisliği, Etibank Umum Müdürlüğü, Maden Tetkik Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğü, Topraksu Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı gibi kurumlar görevlendirilmiştir. Heyet yaklaşık 6 ay boyunca konu üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiş ve hazırladıkları raporu 7 Eylül 1962 tarihinde meclise sunmuşlardır. Heyet, meclise sunmuş olduğu raporda Fırat Nehri üzerinde kurulacak barajdan muazzam bir hidroelektrik potansiyelinin olduğunu aktarmıştır. Bu raporda ayrıca, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin Türkiye'nin hidroelektrik imkanları hakkında bir etüt yaptırmış olduğu ve bu etüt de Türkiye'de ki akarsuların 500 milyar kilovatsaatlik bir elektrik enerjisi potansiyeli taşıdığı bilgisi de yer almıştır. Heyet raporun devamında şunları aktarmıştır:

“Yapmış olduğumuz incelemeler elektrik enerjisi ihtiyaçlarının zamanında karşılanması bakımından Keban projesinin 1963 yılı içerisinde inşasına başlanması ve en geç 1969 yılı başında işletmeye konulmasını zaruri göstermektedir. Bu yapılamadığı takdirde ekonomik kalkınmamız gayet müşkül hale gelecektir. Esasen 1963 senesi başından itibaren belli başlı bölgeler enerji darlığı çekileceği ve tahditlere gidilmek mecburiyetinde kalınacağı bugünden anlaşılmış bulunmaktadır... ..Fırat nehri Türkiye'nin en büyük akarsuyudur. Fırat Doğu-Anadolu'nun 3000 rakımına ulaşan membalardan çıkararak birbirine paralel 2 kol halinde batıya akan Murat ve Karasu nehirlerinin Keban

³³³ Milliyet Gazetesi, 26 Ocak 1962.

³³⁴ Milliyet Gazetesi, 2 Ocak 1958.

mevkiinin takriben 8 Km. yukarisinda birlesmesinden meydana gelir. Fırat havzası yağış alanı bakımından Türkiye'nin 1/7'sini, su potansiyeli olarak da 1/5'ini, sulanabilir sahaları itibariyle 1/4'ünü temsil etmektedir... Fırat taşıdığı su miktarının büyüklüğü yanında sadece 400 Kilometrelik bir uzunlukta 500 Metre gibi muazzam bir kot farkına sahip olması, civarında sulanacak büyük ovalar ve maden kaynaklarının mevcudiyeti itibariyle yurdumuzun kalkınmasında çok önemli bir rol oynamaya namzettir. Fırat nehri havzasındaki imkanlar: 40-50 milyar kilovatsaat yıllık elektrik üretme kapasitesi (Bu rakam Türkiye'nin bugünkü istihsalinin 15 mislidir.)... Heyetimizin mevzu üzerinde, nihai tavsiyeleri şu şekildedir: Keban barajı ve hidroelektrik santralinin genel olarak Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgesi kalkınması için kilit proje olduğu kanaatine varılmıştır... Türk Hükümetinin Keban Barajını inşaaya kararlı olduğunu, kesin bir suretle ifade ve deklare etmesi lazımdır...”³³⁵

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Fırat nehrinin verimli bir şekilde kullanılması ile ülke ekonomisine muazzam derecede katkı potansiyelinin olabileceği belirtilmiştir. Öyle ki nehir üzerinde inşa edilecek Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kalkınması için kilit bir noktada bulunduğu aktarılmıştır.

Dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican Keban Barajı inşa konusunda kararlı olduklarını vurgulayarak şunları dile getirmiştir. “*Muhterem arkadaşlarım, Keban Barajının inşası hakkında Hükümetiniz karardır. Hazırlanmakta olan ve nihai safhasına gelmiş bulunan beş yıllık planda da mesele tezekkür edilmiş ve Yüksek Planlama Kurulu 5 yıllık plana Keban Projesini almıştır, ilk 5 yıllık devre içinde Keban Barajının inşası için her türlü çalışmalar yapılacaktır.*”³³⁶

Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Turgut 27 Mayıs 1965 tarihinde mecliste yapmış olduğu konuşmada hükümetin enerji politikasında hidroelektrik santraller kurmaya yönelik bir eğilimin bulunduğunu söylemiştir. Turgut, ayrıca enerji santrali kurma konusunda programın gerisinde bulduklarını, bu durumun enerji verimliliği konusunda ilerleyen yıllarda sorun oluşturacağını ve böyle bir sorunun yaşanmaması için bir an önce gerekli adımların atılması gerektiğini dile

³³⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Cilt 6, Birleşim 113, s. 359-363, 7 Eylül 1962.

³³⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Cilt 6, Birleşim 113, s. 364, 7 Eylül 1962.

getirmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında enerji sektörüne 5 milyar TL ayrıldığını bildiren Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Turgut konuyu Keban Barajına getirerek şunları ifade etmiştir:

“Muhterem arkadaşlarım, Enerji politikası üzerinde dururken Keban meselesine biraz fazla yer vermek istiyorum. Bu projenin, enerji meselesinin hallinde büyük bir yeri vardır, onun için üzerinde fazla durmak istiyorum. Ayrıca bu projenin tahakkuk ettiriliş şeklinde ilerdeki birçok meseleleri halletme bakımından da alınacak dersler vardır. Onun için de, üzerinde fazla durmak istiyorum. Bu görüşten sonra, Keban tesislerinin bugünkü noktaya nereden başlayıp, nasıl geldiğini ortaya koymakta ve herkesin bu büyük eserin bugünkü noktaya getirilmesindeki hissesini belirtmekte büyük faydalar mülahaza ediyorum. Tesisin ilk etütlerine 1936 da başlanmıştır. Tesisin esaslı, etraflı ve büyük çaptaki etütlerine ve inşası için teşebbüslere ise 1955 de girişilmiştir. 1962 yılı Bütçe Komisyonuna, mesele geldiği zaman mahlül vaziyette idi. Etütlerin en son safhası da yapılmış bulunuyordu. Bu tarihten sonraki safha bilhassa tetkik edilmelidir. Fikirler yeniden gözden geçirilmelidir. Söylenen ve yazılanların Yüce Parlamento huzurunda ve büyük Türk Milleti karşısında muhasebesi yeniden yapılmalıdır. Keban Beş Yıllık Plana isim olarak giren tek proje oldu. Hükümetler geldi geçti, Keban işi bazen ağır, bazen hızlı yürüdü ve nihayet bizim hükümetimize geldi ve bize devredildi.”³³⁷

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Turgut’un ifadelerinden hareket ile önce 27 Mayıs İhtilali’nin yaşanması, sivil hükümetler dönemine tekrar geçilmesinden sonra da sık sık hükümet değişikliklerinin yaşanması Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali projesinin uzun yıllar çözüme kavuşturulamamasına sebep olmuştur.

Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali projesinin gerçekleştirilmesi için izlenen önemli politikalarından birisi de dış yardım ve yabancı kredi desteği bulunması olmuştur. Bu doğrultuda hükümet, Alman ve Amerikalılar ile sürekli görüşmeler gerçekleştirilmiş. 7 Mart 1965 tarihinde baraja finansman sağlamak için ABD’ye giden Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Memduh Aytür proje desteği konusunda şu ifadeleri dile getirmiştir: “1970 yılında barajı açabilmek için temaslarda bulunmaya gidiyoruz. Biliyorsunuz, Dünya Bankası, Avrupa Bankası, Amerika ve Almanya Hükümetleri, bizi ciddi olarak bu projede destekleyeceklerini söylediler.

³³⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 41, Birleşim 117, s. 176-178, 27 Mayıs 1965.

*Ayrıca İtalya, Fransa, İngiltere, Belçika ve Avusturya da bu konuda bize yakınlık göstermektedir... Planın hedefine tam ulaşabilmesi için barajın inşası şarttır.”*³³⁸

Baraj inşası için Uluslararası bir konsersiyum sayesinde aranan kredi bulunmuştur. 4 Mayıs 1965 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Turgut 145 milyon dolarlık taahhüt alındığını ve ihalenin ağustos ayında gerçekleşeceğini bildirmiştir.³³⁹ Yapılan çalışmalar neticesinde Keban Barajı ihalesi ancak 22 Aralık 1965 tarihinde gerçekleşmiştir. Bir Fransız-İtalyan grubu 697 milyon TL karşılığında ihaleyi kazanmıştır. Nihayetinde 12 Haziran 1966 tarihinde Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralının temel atma töreni Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel tarafından gerçekleştirilmiştir. Projenin toplam maliyeti 3 milyar lira olacağı tahmin edilmiş ve barajın elektrik enerjisi sağlayacak olan ilk dört ünitesinin 1970 yılında hizmete gireceği belirtilmiştir. Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralinden yıllık yaklaşık 6 milyar kilovatsaat elektrik enerjisi üretilmesi hedeflenmiştir. 1966 yılı itibari ile Türkiye'nin toplam elektrik enerjisi üretiminin 4,5 milyar kilovatsaat olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, Keban Hidroelektrik Santralının, ülkedeki toplam elektrik üretiminden fazla enerji üreteceği ve bununda maliyetleri düşürebileceği hesaplanmıştır.³⁴⁰

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ayrıca Almus Barajı, Kesikköprü Barajı, Altınapa Barajı gibi hidroelektrik santral yatırımları hizmete alınmıştır. Buna göre Türkiye'nin elektrik enerjisi ihtiyacının karşılanmasında hidroelektrik santrallerin payı artış göstermiştir.³⁴¹

Kuzeybatı Anadolu Bölgesinin elektrik şebekesini beslemek için Hirfanlı Barajı'na ek olarak inşa edilmesi düşünülen beş barajdan birisi olan Kesikköprü Barajı inşası 1959 yılında başlamıştır. İnşa aşamasının dört yıl sürmesi hedeflenmiş ancak bu hedef gerçekleştirilememiştir. 162 Milyon liraya mal olan inşaat 1967 yılında tamamlanabilmiştir. 28 Mayıs 1967 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel tarafından açılışı gerçekleştirilen Kesikköprü Barajı ve

---

³³⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mart 1965.

³³⁹ Milliyet Gazetesi, 5 Mayıs 1965.

³⁴⁰ Hürriyet Gazetesi, 13 Haziran 1966., Milliyet Gazetesi, 13 Haziran 1966.

³⁴¹ Muhammed Oral, *Enerji Coğrafyası Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Politikaları*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karabük 2017, s. 154.

Hidroelektrik Santralinden yılda 250 milyon kilovatsaat elektrik enerjisi üretilmesi hedeflenmiştir.³⁴²

Demokrat Parti Döneminde temeli atılmış ancak Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde açılışı yapılan bir diğer enerji projesi de Almus Barajı olmuştur. Tokat'a bağlı Almus Kasabasının yakınlarında Yeşilirmak üzerinde bir baraj ve hidroelektrik santrali inşası 1959 yılında başlamıştır. 1966 yılında tamamlanan Almus Barajı ve Hidroelektrik Santrali 157 milyon liraya mal olmuştur. Burada bulunan hidroelektrik santrali ile yıllık ortalama 80 milyon kilovatsaat enerji üretilmesi planlanmıştır.³⁴³

Bu dönemde hidroelektrik alanındaki bir diğer önemli yatırım Konya'da inşa edilmiş olan Altınapa Barajı ve Hidroelektrik Santrali olmuştur. 5 Ağustos 1967 tarihinde barajın açılış töreni gerçekleşmiştir. Törende konuşan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Refet Sezgin Türkiye'de baraj devri ve fikrinin 1950-1960 arası uyanmış olduğunu söyleyerek Demokrat Parti dönemine atıfta bulunmuştur. Bu barajın ihalesinin kim tarafından gerçekleştirildiği de o dönem için siyasiler arasında bir tartışma konusuna neden olmuştur. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Refet Sezgin, *"bu barajın Demokrat Parti zamanında ihale edildiğini, buna Cumhuriyet Halk Partisi Damgası vurulmasının çılgınlık olacağını"* dile getirmiştir. Sezgin'in bu konuşmasına karşılık olarak eski Enerji Bakanlarından CHP'li Hüdai Oral barajın üçüncü İnönü hükümeti tarafından 19 milyon liraya ihale edilmiş olduğunu öne sürmüştür.³⁴⁴ Zira Oral, 1966 Mali Yılı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Bütçesi üzerinde CHP adına yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır:³⁴⁵

"1964 yılında Devlet Su İşlerinde yaptığımız çalışmaların neticesinde kısaca arz etmek isteriz. 1964 ve 1965 yılları, geçmiş yıllara nazaran en büyük baraj ve hidroelektrik santralleri inşası yılıdır. Üçüncü İnönü Hükümeti keşif bedelleri toplamı 3 milyar 929 milyon lirayı bulan 40'a yakın baraj ve hidroelektrik santrallerini inşaat halinde ihale edilmiş ve ihale edilmek üzere iken 1965 yılında Dördüncü Koalisyon Hükümetine devredilmiştir. Bu barajlar Buldan, Akkaya, Sürgü, Sarımsaklı, Hasanlar, Altınapa, Gümüşler, Kesikkuyu, Kartalkaya, Devegeçidi,

³⁴² Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1967., Milliyet Gazetesi, 24 Ağustos 1959.

³⁴³ Milliyet Gazetesi, 6 Ekim 1966.

³⁴⁴ Milliyet Gazetesi, 6 Ağustos 1967., Milliyet Gazetesi, 7 Ağustos 1967.

³⁴⁵ Hüdai Oral, *Enerji ve Tabii Kaynaklar Konusunda C.H.P.'nin Görüşü*, Ulusal Basımevi, Ankara 1966, s. 8.

Akköy, Tatların, Cip, Bayındır, Kurtboğazı, Onaç, Kızılsu, Almus, Kesikköprü, Anamur, Yüreğir, Harşit, Çağçağ, Engil, Erciş, Kovada II, Porsuk II, Gölköy, Tahtaköprü, Kozan, Serce boğazı, Harala, Menent, Medik, Kadıköy, Alakır, Gökçekaya, ve Keban gibi barajlardır”

Tüm bu tartışmalar arasında Altınapa hidroelektrik santrali de açılmış ve enerji üretimi başlamıştır.

3.2.4. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminden Kömür Madeni Politikası

1961 Anayasası ile planlı kalkınma modeli hedeflenmiş, anayasanın “*İktisadi ve Mali Hükümler*” başlığında bulunan 130. Madde de şu ifadeye yer verilmiştir: “*Tabii servetler ve kaynakları, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Arama ve işletmenin Devletin özel teşebbüsle birleşmesi suretiyle veya doğrudan doğruya özel teşebbüs eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır.*”³⁴⁶ Bu maddeden hareket ile daha önceki anayasalar ile karşılaştırıldığında yeraltı kaynaklarının bizzat devletin tasarrufu altına alınması ilk kez 1961 Anayasasında yer almıştır.

1960 yılından sonra kurulan yeni hükümetler de yer altı kaynaklarının önemine vurgu yapmışlardır. İsmet İnönü Başkanlığında 20 Kasım 1961 tarihinde kurulan koalisyon hükümeti programında yer altı kaynaklarından azami ölçüde faydalanmak istendiği belirtilmiş ve İnönü şu ifadeleri dile getirmiştir: “*Yeraltı servetlerimizin kıymetlendirilebilmesinde hususi bir dikkatle çalışacağız. Enerji kaynaklarımızdan azami ölçüde ve verimli tarzda faydalanmayı mümkün kılacak teknik ve idari tedbirler ihtiyacıdır*”³⁴⁷ bir süre sonra bu koalisyon hükümeti dağılmış ve 25 Haziran 1962 tarihinde yine İsmet İnönü Başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. 2 Temmuz günü İsmet İnönü, hükümet programını okumuş programda Maden Kanunu ve MTA Enstitüsü üzerinde yenilikler yapılacağını, Enerji kaynaklarının en verimli şekilde kullanılacağını ifade ederek şunları dile getirmiştir: “*Yeraltı servetlerimizin aranıp bulunması ve işletilmesi hususunda kolaylık ve sürat temin etmek üzere, Maden Kanunu’nda lüzumlu tadillerin yapılması için hazırlanan tasarı, Yüksek Meclise kısa zamanda sunulacaktır. Bir taraftan da Maden Tetkik ve Arama*

³⁴⁶ Resmi Gazete, Sayı 10816, 31 Mayıs 1961.

³⁴⁷ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programlar ve Genel Kurul Görüşleri 20 Kasım 1961-27 Ekim 1965*, Cilt 3, TBMM Basımevi, Ankara 2013, s. 1331.

*Enstitüsü daha geniş ve verimli faaliyet gösterebilecek şekilde tevsi ve ıslah edilecektir.... Enerji kaynaklarımızın en verimli tarzda ve ahenkli olarak kullanılması için gerekli idari ve teknik ıslahat süratle tamamlanacak; enerji politikamız, sanayiın belli merkezlerde toplanmasından ziyade memleket sathına yayılmasını hedef tutacaktır.*³⁴⁸ Böylece belirlenecek enerji politikasında ülke geneline yayılacak olan bir plan içerisine girilmiştir.

1960 yılından itibaren Türk Kamu Yönetimi ile ilgili değişiklikler başlamıştır. Devletin müdahaleci olduğu dönemin en önemli çalışması ve daha sonra yapılacak çalışmalara da öncülük edecek olan Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) olmuştur. Bu proje Amerikan Yardım Komisyonu (AID) ile Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) talepleri üzerine Devlet Planlama Teşkilatı tarafından oluşturulmuştur.³⁴⁹

Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi'nin kömür madenini ilgilendiren tarafı ise yabancı sermayeyi teşvik edici yönde olmuştur. Mevcut maden yasası yabancı sermayeyi maden alanında yatırım yapmak için cezbetmediğinden dolayı yeni bir yasanın çıkartılması gerekli bulunmuştur. Bu amaçla “*Yeni Maden Kanunu Hazırlama Komisyonu*” oluşturulmuştur. Bu komisyon çalışmalara başladıktan kısa bir süre sonra, Amerikan Yardım Komitesi Başkanlığı'nın önceden yaptığı tavsiye ve girişimler sonucunda, ABD maden kanunu uzmanı Mr. Nörthcutt Ely, Türkiye'ye gelmiştir. Maliye Bakanlığı ile Amerikan Yardım Komitesi kendisiyle bir kontrat imzalamıştır. Çalışmalarına başlayan Mr Ely, Mining Monsanto Chemical Compny direktörü Mr. G. Donald'a yazdığı mektupta çalışma amacını açıklamıştır. Mr Ely'nin 10 Ağustos 1963 tarihinde yazmış olduğu mektupta “*Türkiye madenlerini özel sermaye için cazip kılacak bir yasa hazırlıyorum*” Mr. Ely, Yeni Maden Kanunu'nun hazırlık aşamasında yabancı maden işletmeleri ile sürekli mektuplaşmış ve onların önerilerini de almıştır. Ancak Mr. Ely'nin de önerileri ile hazırlanması düşünülen kanun tasarısı yabancı teşebbüse büyük ayrıcalıklar veren hükümler

---

³⁴⁸ Neziroğlu ve Yılmaz, s. 1490.

³⁴⁹ Hüseyin Sevinç, “Değişim ve Kuramsal Yapılandırma Süreci: Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi(MEHTAP)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 35, 2014, s. 736, 737.

içermesi ve teknik bakımdan Türkiye’de uygulama olanağının bulunmaması nedeni ile kanunlaşmamıştır.³⁵⁰

1963 yılından itibaren Türkiye’de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi başlamıştır. Planda madencilik sektörü için üretim hedefleri de belirlenmiş, buna göre termik santrallerde elektrik enerjisi üretmede kullanılan taş kömürü üretim miktarının 3.771 milyon tondan, 1967 yılı itibari ile 4.700 milyon tona çıkarılması düşünülmüştür. Bir diğer önemli kömür olan linyit üretimini 2.609 milyon tondan, 1967 yılı itibari ile 5.900 milyon tona yükseltilmesi planlanmıştır. Maden üretiminde hedeflenen bu rakamlar ile hayata geçirilmek istenen politika, yurdun madenlerini milli yarara en uygun şekilde işleterek, ülke ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, ihracatta da ne kadarı satılabilirse o kadarını ihraç etmek hedefi benimsenmiştir.³⁵¹

Birinci Beş Yıllık Planda yer alan maden ile ilgili hedeflerin gerçekleştirilmesi için gerekli istikrar ortamı sağlanamamıştır. Plan döneminde üç farklı hükümet iş başına gelmiş, planın son iki yılında 27 Ekim 1965 tarihinde başbakan olan Süleyman Demirel, 3 Kasım 1965 tarihinde açıkladığı hükümet programında kömür madeni ile ilgili hedefleri de açıklamıştır. Türkiye’nin maden rezervi açısından çok çeşitli ve zengin olduğunu vurgulayan Demirel, maden kanununun asrın şartlarına göre yeniden düzenleneceğini belirtmiştir. Süleyman Demirel programda madencilik ile ilgili yeni dönem politikasında özel sektörün destekleneceğini ve rekabetçi bir ortamın oluşturulacağına da ifade etmiştir. Bu maden politikasına göre uzun vadeli ve düşük faizli maden kredisi meselesinin bütün yönleri ile ele alınıp, kısa zamanda halledileceği ve bu maksat ile bir Maden Bankası’nın kurulacağı belirtilmiştir. Başbakan Süleyman Demirel programda kömür meselesinin özellikle ele alınacağını kömür ve petrol gibi ticari yakıtların kullanılması için çalışmalar yürütüleceğini belirterek şunları dile getirmiştir: *“Kömür meselesi özellikle ele alınarak, kötü işletmecilik önlenecek, yetersiz küçük işletmeler yerine, yüksek randımanlı ve kapasiteli modern işletmeler ikame edilecektir. Linyit konusu, çeşitli yönleriyle incelenip, yatakların işletilmesi ve istihsalin kullanılmasında yeni esaslar ve teknikler getirilecektir. Çeşitli bakımlardan büyük zararlara sebep olan, odun ve tezek gibi yakıtların yerine, kömür ve petrol artıkları gibi, ticari yakıtların ikame edilebilmesi için, yakıt cinsinden kullanma şekline, kullanma cihazından fiyat*

³⁵⁰ Kartalkanat, s. 56, 57.

³⁵¹ Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, s. 191-197.

*durumuna kadar meseleyi etraflı bir şekilde ele alan, uzun vadeli bir program yapılacaktır. Büyük şehirlerimizin dumansız yakıt ihtiyacı üzerine önemle durulacaktır.*³⁵² Bu ifadelerden hareket ile Demirel Hükümetinin, kömür ve petrol konusunda uzun vadeli programlar ile adım atacağı ön görülmüştür.

Birinci Beş Yıllık Planın sonuna gelindiği 1967 yılında, planda hedeflenen taş kömürü üretim hedefinin üzerine çıkmıştır. Planda 1967 yılında 4.700 milyon tona çıkarılması hedeflenmiş, üretim miktarında ise bu rakamın üzerine çıkılarak 6.000 milyon ton taş kömürü elde edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında 1967 yılında elde edilmesi beklenen linyit kömürü miktarı 5.900 milyon ton iken, aynı yıla gelindiğinde 4.000 milyon ton civarı linyit üretimi gerçekleştirilerek³⁵³, plandaki linyit üretim hedefi tutturulamamıştır.

3.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Türkiye'nin Enerji Politikası (1968-1972)

1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasıyla birlikte Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamıştır. Başlayan planlı dönemde uygulamaya koyulan planlarda, 1960-1980 yılları arası karma ekonomiye yönelik yatırımlar yapılmıştır. Türkiye'de 1963 yılında planlı döneme girilirken, ülkenin sosyo-ekonomik potansiyeli de göz önünde bulundurularak amaç ve hedefler doğrultusunda 15 yıllık perspektif plan hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.³⁵⁴ 1963 yılında uygulanmaya başlayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1967 yılında son bulmuş ve bu planın devamı niteliğinde 1968 yılında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planına geçilmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Süleyman Demirel, Nihat Erim ve Ferit Melen öncülüğünde toplam beş hükümet değişikliği yaşanmıştır. Bu dönemde siyasal istikrarsızlığa rağmen ön görülen hedefler enerji dışında büyük ölçüde tutturabilmiştir.³⁵⁵

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, birincisinde de olduğu gibi, anayasada yer alan planlı kalkınma anlayış ve esaslarına göre hazırlanmış ve sosyal siyaset tedbirleri İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının ana unsurlarını teşkil etmiştir. Nitekim İkinci

³⁵² İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programlar ve Genel Kurul Görüşleri*, 27 Ekim 1965-26 Mart 1971, Cilt 4, TBMM Basımevi, Ankara 2013, s. 2192.

³⁵³ Anonim, "Dünyada ve Türkiyede Enerji Üretiminde Kömürün Yeri ve Geleceği", *Bilimsel Madencilik Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 1974, s. 14.

³⁵⁴ Tüzünkan, s. 91.

³⁵⁵ Tokgöz, s. 340.

Beş Yıllık Kalkınma Planının giriş kısmında 1968-1972 devresinde takip edilecek kalkınma politikasının sosyal yönü şu şekilde belirtilmiştir: “*Plan, Türkiye’de bir yandan fert başına geliri hızla ve devamlı olarak artırmayı hedef alırken, öte yandan çeşitli gelir grupları ve bölgeler arasında dengeli gelişmeyi sağlamak, çok sayıda vatandaşa iş imkanları yaratmak, kalkınmanın nimet ve külfetlerinin fırsat eşitliğine, sosyal adalet*

ilkesine göre paylaşılarak iktisadi ve sosyal düzende olumlu bir gelişme elde etmek amaçlarına göre hazırlanmıştır.”³⁵⁶ Böylece planda sosyal ve topyekün bir kalkınma hedeflenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında olduğu gibi, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da kalkınma oranı %7 olarak hedeflenmiştir. Ayrıca bu planda Türk ekonomisinin dışa bağımlılığının azaltılması ve sanayi alanında kalkınmaya ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştır. Ek olarak, sanayinin kalkınabilmesi için de Türkiye’nin tabii kaynaklarının yeterli olduğuna vurgu yapılmıştır.³⁵⁷

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 3 Temmuz 1967 tarihli meclis oturumunda karara bağlanmıştır. Planın kabul edildiği gün mecliste konuşan Başbakan Süleyman Demirel Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlıklarının da bir an önce başlayacağını bildirmiştir. 27 Kasım 1967 tarihinde yürürlüğe girmiş olan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının amacı şu şekilde not edilmiştir: “*İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Türk milletini hür ve medeni bir ortamda, demokrasi ve karma ekonomi düzeni içinde adalete ve tam çalışma esasına bağlı olarak herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesine ulaştırmayı gaye edinmiştir.*”³⁵⁸ Bu gibi ifadeler, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki ifadeler ile benzerlik göstermektedir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı metninin önsözünü yazan Başbakan Süleyman Demirel, Enerji sektörüne planda daha fazla bütçe ayrıldığını belirterek şu ifadeleri kaleme almıştır: “*...Keza bu dönemde sanayileşmenin ayrılmaz cüz’ünü teşkil eden enerji ve münakale ekonomisine mühim meblağlar yatırılacaktır.*”³⁵⁹

³⁵⁶ Nevzad Yalçıntaş, “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Sosyal Yönü”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 20, 1969, s. 238.

³⁵⁷ Necdet Serin, “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Sanayileşme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, 1975, s. 112-114.

³⁵⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 2, Cilt 20, Birleşim 132, s. 367, 3 Temmuz 1967.

³⁵⁹ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Giriş.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde enerji konusu kendisine “*Madencilik*” ve “*Genel Enerji*” başlıkları ile yer bulmuştur.

Planda, “*Madencilik*” başlığının giriş kısmında Türkiye’nin geniş ve karlı imkanlara sahip olmadığı ancak işletme ve pazarlamaya hazır petrol, linyit gibi madenlerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Özellikle maden kaynaklarına İkinci Beş Yıllık Plan döneminde ciddi anlamda ilaveler yapılamaz ise, Üçüncü Beş Yıllık Plan dönemi için büyük maden işletme projeleri hazırlamanın mümkün olmayacağı vurgulanmıştır. Bunun için ise maden ve petrol aramalarına daha etkin bir şekilde ve hızla devam edileceği, arama faaliyetlerinin dağınıklıktan kurtarılacağı ve belirli metalojenik sahalar ve madenler üzerine yoğunlaştırılacağı belirtilmiştir. Maden işletme sahalarının harekete geçirilmesi için hukuki tedbirlerin alınacağı belirtilen planda, maden ve petrol yataklarının işletme temposu ekonomik ölçüler ve pazarlama imkanları çerçevesinde mümkün olduğu kadar yüksek bir seviyeye getirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca maden ve petrol işletmeciliği yapan mevcut kamu kuruluşları mali, teknik ve organizasyon yönlerinden güçlendirilmesi, özel sektör için ise etkin finansman kaynakları ile desteklenmesi düşünülmüştür. Planda, maden kömürü ile ilgili dikkat çeken bir tespit de kömürün dünya çapında kullanım oranının düşmesine yönelik olmuştur. Dünyada enerji tüketiminde maden kömürünün payının hızla azaldığı, kömür yataklarının eskisi kadar kolay üretime imkan vermediği ve nakliyat maliyetlerinin de yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu sebeplerden dolayı maden kömürünün yerini hem daha ucuz hem de kullanımı kolay olan petrol ve doğal gazın almaya başladığı vurgulanmıştır. Ancak Türkiye’de doğal gazın bulunmamasından dolayı sanayi ve konut ısıtmasında fueloilin kömürün yerini almaya başladığı ifade edilmiş, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ülke çapında doğal gaz arama faaliyetlerine ağırlık verileceği, sadece tüketim merkezine yakın olan maden kömürü yataklarının geliştirilmesine öncelik tanınacağına dikkat çekilmiştir. Planda 1972 yılına gelindiğinde taş kömürü üretim hedefi olarak 6.250 milyon tona, linyit üretimi hedefi olarak ise 8.5 milyon tona ulaşılması amaçlanmıştır.³⁶⁰

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde “*Madencilik*” başlığı altında ele alınan bir diğer enerji konusu ham petrol üzerine olmuştur. Planda üretim hedeflerine geçmeden önce Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde petrol ile ilgili

³⁶⁰ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), s. 350, 353.

gelişmelere yer verilmiştir. Buna göre, 1963 - 1967 döneminde petrol ürünleri talep ve üretiminde kaydedilen artışa eşdeğer olarak ham petrol talebinin de arttığı bu sebepten dolayı petrol ithalatının gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Petrol ihtiyacının her yıl giderek arttığı vurgulanan planda, en fazla kısmını yurt içinden karşılayabilmek için dönem içerisinde çalışmalara devam edileceği vurgulanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için ise bir taraftan mevcut üretim kuyularının veriminin yükseltilmesi, ekonomik olduğu ölçüde yeni kuyuların açılması ve ağır ham petrol, değerlendirmek yolu ile üretimin arttırılması ve diğer taraftan da yeni bulgular ile bu üretim kapasitesine eklemeler yapılması hesaplanmıştır. Bu politikalar doğrultusunda, 1967 yılında 2.4 milyon ton ham petrol üretiminin yılda ortalama % 20,1 artış ile 1972 yılında 6 milyon tona ulaşması hedeflenmiştir. Ancak bu miktar hedefine ulaşabilmesi için sektörün sorunlarının hızla ele alınması ve bu konudaki bilgilerin hızla değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, petrol ihtiyacının iç kaynaklardan karşılanamayan kısmı için de ithalat seçeneğinin kullanılacağı ve buna göre yıllık ortalama petrol ithalatının % 5 oranında artacağı hesaplanmıştır.³⁶¹

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde enerji konusunun en kapsamlı ele alındığı bölüm “*Genel Enerji*” başlığı altında olmuştur. Planda ana ilke olarak, Türkiye'nin enerji ihtiyacının dar boğazlar oluşturmayacak şekilde karşılanması benimsenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında hedeflenen ticari olmayan yakıtların kullanımının azaltılması hedefi gerçekleştirilemedi ancak, bu tür yakıt kullanımının toplam enerji içindeki payının azaltıldığı ifade edilmiştir. İkinci Beş Yıllık Plan döneminde tezek ve odun gibi ticari olmayan yakıtların kullanım oranının azaltılmasının, buna karşılık ticari yakıt tüketim miktarının arttırılarak aradaki farkın kapatılmasının esas olacağı vurgulanmıştır. 1968-1972 sürecinde imalat sanayisinin süratle gelişmesinden dolayı bol ve ucuz enerjiye olan ihtiyacın artacağı tahmin edilmiştir. Ayrıca gelişen şehirleşmenin enerji talebi artışlarını daha da hızlandıracağı belirtilmiştir. Hızla yükselen enerji talebini karşılamak için petrol ürünlerinin İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde daha fazla kullanılması gerekeceği tahmin olunmuştur. Enerji ihtiyacının karşılanması hali hazırda kullanılmakta olan kömür, petrol ve hidroelektrik enerjisine ek olarak artık doğal gazın da dünya çapında enerji dengelerinde önemli bir yer tuttuğu ortaya

---

³⁶¹ Cevat Önder, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Genel Yapısı*, Ak Yayınları, İstanbul 1967, s. 135, 136.

konulmuştur. Türkiye’de henüz üretime elverişli doğal gaz rezervine rastlanmadığı, bu konudaki aramalara İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ağırlık verileceği ifade edilmiştir. Ayrıca bu konuda alınacak tedbir olarak doğal gaz üretimi gerçekleştiren komşu ülkelerden ithal edilmesi belirlenmiştir.³⁶²

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında “*Elektrik Sektörü*” alt başlığı ile elektrik enerjisi hedef ve alınacak tedbirler konusuna yer verilmiştir. Elektrik enerjisi ihtiyacının karşılanmasında darboğaza düşmemek için üretim, iletim ve dağıtım olanakları, mevcut talep seviyesinin üzerinde olacak şekilde geliştirilmesi ana ilke olarak benimsenmiştir. Ayrıca, enerji ihtiyacının karşılanmasında önceliğin su kaynaklarının geliştirilmesine verileceği bildirilmiştir. Elektrik sektöründe organizasyon ve koordinasyon eksikliğinin önemli bir problem olarak devam ettiği ifade edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde de yer almış olan TEK’in kurulması amacının sonuna yaklaşıldığı, tasarının kanunlaşma aşamasında olduğu vurgulanmıştır. TEK’in kurulması ile elektrik sektöründeki sorunların çözüme kavuşturulabilmesinde olumlu etkiler oluşturacağı ifade edilmiştir. Planda, ayrıca elektrik sektörünün mevcut durum tespiti yapılmıştır. Buna göre elektrik enerjisi üretim, iletim, dağıtım tesisleri arasında bulunan yatırım dengesizliği önemli tikanlıklar ortaya çıkardığı, teknik eleman yetersizliği ve işletmelerdeki idari, mali güçlükler ile ekonomik normalizasyon eksiklikleri olduğu ortaya konulmuştur. Plan hedefi olarak ise 1968-1972 dönemi içerisinde sektöre toplamda 8.7 milyon lira yatırım yapılması, yapılacak olan yatırımların da daha çok hidroelektrik ve nükleer enerji üzerine gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.³⁶³ Bu plan ile bol ve ucuz enerjiye olan ihtiyaç Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında olduğu gibi bir kez daha vurgulanmıştır.

3.3.1. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Petrol Politikası ve Bu Alandaki Faaliyetler

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde ülke çapında petrol arama faaliyetlerine devam edilmiştir.3 Kasım 1969 tarihinde kurulmuş olan ikinci Süleyman Demirel Hükümetinin programında petrol konusuna geniş yer verilmiştir. 7 Kasım 1969 hükümet programını açıklayan Demirel, gelecek dönemler için hükümetin uygulayacağı petrol politikasını açıklamıştır. Buna göre, ülkenin petrol ve petrol

³⁶² İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), s. 353, 355.

³⁶³ Önder, 136, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), s. 358-560.

ürünleri ihtiyacının biran önce tamamıyla milli kaynaklardan karşılanması ham ve işlenmiş petrol ihtiyacı için yabancı devletlere ödenmekte olan paraların tasarrufu için çalışmalar yapılacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin takip edeceği petrol politikasının ham ve işlenmiş petrol ihraç eden bir ülke haline gelebilmesi yönünde olacağı bildirilmiştir. Hükümet programında planlı kalkınmanın ikincisi için petrol rezervlerinin tespiti, aranması, üretimi, rafinajı, nakliyatı ve dağıtımını ile ilgili çalışmalar ülke çıkarlarının gerektirdiği bütün tedbirler alınarak artan bir hızla sürdürüleceği ifade edilmiştir. Buna ek olarak yeni dönemde, petrolün yurt içinde dağıtılmasında bütün yurda şamil bir boru hattı şebekesi kurulmasına çalışılacağı vurgulanmıştır. Demirel, ayrıca Petrol Kanununda yapılacak değişikliklerle daha önceki dönemlerde gözlemlenen güçlükler ve tereddütlerin kaldırılacağına ham petrol istihsalimizin artırılması yönünde yeni hukuki esasların oluşturulacağına dikkat çekmiştir. Hükümet programında petrol ithalatı politikasına da değinen Başbakan Süleyman Demirel, yerli ham petrol üretiminin ülke ihtiyacını karşılayacağı zamana kadar, yurt dışından alınması gerekli olan ham petrol için en ucuz fiyatın bulunması yolundaki teşebbüslere devam edileceğine dikkat çekmiştir. Bu dönemde kullanımı yeni yeni yaygınlaşmaya başlayan doğal gaz konusuna da değinen Demirel, doğal petrol gazına sahip olan komşu memleketlerden doğal gaz alınması imkanları üzerinde çalışılacağını söylemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin jeopolitik konumundan dolayı doğu-batı ülkeleri arasında boru hatları ile bir köprü vaziyeti görebileceği ve enerji nakili alanında HUB (Merkez) olabileceği anlaşılmıştır. Programda bu konuya da değinen Demirel, şu sözleri dile getirmiştir: *“Petrolü olan komşu ülkelerin ham petrol satışlarını memleketimiz limanlarından yapabilmeleri için memleketler arası petrol boru hatları tesisi imkânları araştırılacak yurt ekonomisinin geliştirilmesinde ve petrol ithalimizde önemli faydalar elde edilecektir.”*³⁶⁴ Bu ifadelerden hareket ile Türkiye, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminden itibaren, coğrafi konumunun petrol nakliyatı açısından önemini kavramaya başlamıştır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde petrol adına yaşanan ilk ciddi gelişme Mayıs 1970 tarihinde İskenderun Körfezinde gerçekleştirilen petrol arama çalışmaları olmuştur. TPAO ile Turkish Gulf Oil Company şirketinin ortak girişimi

³⁶⁴ Neziroğlu ve Yılmaz, Cilt 4, 2620, s. 2621.

sonucu gerçekleştirilen deniz altı sondaj çalışmaları esnasında Çınar I ve Payas kuyuları açılmıştır. Ancak yaklaşık beş ay süren yoğun arama faaliyetlerinden herhangi bir netice alınamamıştır.³⁶⁵

Bir petrol türevi olan ve petrol yataklarının üzerinde gaz halinde bulunan doğalgaz ile ilgili bu dönemde önemli bir gelişmeye imza atılmıştır. 1970 yılında ilk doğalgaz üretim istasyonu Kırklareli Hamitabat'ta faaliyete geçirilmiştir.³⁶⁶ Yine aynı yıl Kırklareli Kumrular'da da doğal gaz keşfedilmiş ve her iki sahada da üretim çalışmaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1976 yılında ise bu alanda bir diğer ilke imza atılmış, doğal gazın bir boru hattı ile Pınarhisar Çimento Fabrikasına verilmeye başlanması ile Türkiye'de enerji talebinin karşılanmasında, ilk doğal gaz projesi gerçekleştirilmiştir.³⁶⁷

1971 yılı içerisinde TPAO'nun yaptığı çalışmalar neticesinde Adıyaman'da önceki petrol bölgelerine ek olarak yeni petrol bölgesi keşfedilmiştir. Bu yeni bölgede açılan kuyulardan günde 1700 varilin üzerinde ham petrol elde edildiği vurgulanmış, bu miktar artışı TPAO'nun da genel üretiminin %10 civarında artmasına sebep olmuştur. Öte yandan Adıyaman petrolerinin İskenderun limanına aktarılabilmesi için Adıyaman-Sarıl istasyonu arasında 80 km uzunluğunda bir petrol boru hattı yapımı çalışmalarına başlanmıştır.³⁶⁸

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi içerisinde ülkenin farklı bölgelerinde bulunan petrol üretim alanlarında sondaj ve arama faaliyetleri devam etmiştir. Ancak 1972 yılına gelindiğinde planda hedeflenen ham petrol üretim miktarına ulaşamamıştır. Planda hedeflenen ham petrol üretim miktarı 6 milyon ton iken 1972 yılına gelindiğinde üretilmiş olan ham petrol miktarı 3.388.177 ton olmuştur. Bu yıl itibariyle ülke ihtiyacının toplam 11 milyon ton civarı olduğu göz önünde bulundurulursa yaklaşık 8 milyon ton ham petrol ithalatı gerçekleşmiştir.

---

³⁶⁵ Hasan Bülent Kantarcı, Mehmet Emin Yardımcı, "Türkiye'nin Petrol Bağımlılığının Tarihsel Gelişimi ve Ekonomik Etkileri", *BİLGESAM Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*, Kocaeli, 2014, s. 205., Milliyet Gazetesi, 27 Haziran 1970, Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1970.

³⁶⁶ Akalın ve Tüfekçi, s. 58.

³⁶⁷ Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Hava Yolu Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, 2001, s. 6.

³⁶⁸ Milliyet Gazetesi, 5 Haziran 1971., Kantarcı ve Yardımcı, s. 205.

Yıllar	Üretilen Ham Petrol
1968	3.104.476
1969	3.623.192
1970	3.542.013
1971	3.452.486
1972	3.338.177

TABLO 6: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Türkiye’de Ham Petrol Üretimi (Ton Cinsinden)³⁶⁹

Tablo 6’den da anlaşılacağı üzere petrol üretimi konusunda İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında hedeflenen miktarlara ulaşamamıştır. Özellikle 1968 yılından itibaren petrol üretiminde yıllık %20,1 oranında bir artış hedeflenmiş olmasına rağmen, 1968-1972 yılları arasında ham petrol üretim oranlarında dalgalanmalar kaydedilmiştir.

3.3.2. Türkiye Elektrik Kurumu’nun (TEK) Kurulması ve Elektrifikasyon Politikası

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında elektrik üretim, iletim ve dağıtım işlerinin tek elden yürütülebilmesi için Türkiye Elektrik Kurumunun vakit kaybetmeden kurulması gerektiği yer almıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde de bu öneri yer almıştır. Elektrik sektöründeki dağınık yapıyı ortadan kaldırmak ve işletmelerde bir bütünlük sağlamak için 15 Temmuz 1970 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlı olarak Türkiye Elektrik Kurumu kurulmuştur. Böylece imtiyaz sahibi şirketlerin görev bölgeleri ve belediye sınırları dışında yurt çapında

³⁶⁹ 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 145.

elektrik üretim, iletim, dağıtım ve satış hizmetleri TEK'in bünyesinde toplanmıştır.³⁷⁰

TEK'in kuruluş kanununda üçüncü madde de kurumun teşekkül amacı olarak şunlar belirtilmiştir:

“MADDE 3: TEK'in faaliyet konuları aşağıda gösterilmiştir. Bu kanunda yazık istisnalar dışında tekeli altında olmak üzere yurdun ihtiyacı bulunan elektriğin üretim, iletim, dağıtım ve ticaretini yapmak Bu amaçla,

a) 30.9.1960 tarih ve 91 sayılı Kanun hükümleri saklı kalmak üzere Türkiye'nin genel elektrikleme plan ve programlarını hazırlamak,

b) Elektriğin üretim, iletim, dağıtım ve ticareti için (Su kaynaklarından elektrik üretimi konusunda etüt, planlama ve inşaat projesi hazırlama ve bu projelerin inşası hariç) gereken her türlü etüt ve projeler ile inşaat ve tesisleri yapmak, yaptırmak, istatistik bilgilerini toplamak,

c) Tesisler işletmek ve bunların kurulması ve işletmesiyle ilgili her türlü maddeleri tedarik etmek,

d) Sadece kendi yapım, bakım ve onarım ihtiyacı için gerekli tesis ve makinaları bulundurmak, bu maksatla kurulmuş tesis ve makinaların artık kapasitelerini değerlendirmek,

e) Köy elektrikleme fonunu yönetmek,

f) Tesislerin kurulması ve işletilmesi için lüzumlu elektrik makina cihaz ve malzemesi üzerinde etüt ve araştırma yapmak ve özel ve diğer Devlet teşekküllerinin imkânlarını gözönüne almak suretiyle, lüzumu halinde bunları memleket içinde imal etmek,

g) Kendi ihtiyacı için her türlü aynî haklar dâhil gayrimenkul mallara tasarruf etmek,

h) Yukardaki faaliyetlerle ilgili olmak üzere iştiraklerde bulunmak.”³⁷¹

Bu maddelerden hareket ile TEK'in kurulması, ülkenin elektrifikasyonundaki dağılımı önlemesi ve tek bir ele toplaması açısından ileri bir adım olmuştur.

³⁷⁰ MÜSİAD, s. 12., Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi (TEİAŞ), <https://www.teias.gov.tr/tr/hakimizda/tarihce>, Erişim Tarihi: 23.11.2019.

³⁷¹ Resmi Gazete, Sayı 13559, 25 Temmuz 1970., Cumhuriyet Senatosu Kanunlar Dergisi, Yasama Yılı 9, Cilt 53, s. 428, 25 Temmuz 1970.

TEK'in kurulması ile birlikte imtiyazlı elektrik ortaklıkları politikasından vazgeçilmiş, fakat önceki yıllarda kurulmuş olan imtiyazlı ortaklıklar varlıklarını sürdürmüşlerdir. TEK ayrıca daha önce başka kuruluş veya özel şirketler tarafından işletilmiş olan tesis ve santrallerin de iletim hatlarını devralmıştır. 1972 yılı istatistiğine göre ülkedeki 11 adet termik santral, 30 adet hidroelektrik santrali TEK tarafından işletilmektedir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında 1972 yılı itibari ile 11.850 milyon kilovatsaat elektrik üretilmesi hedeflenmiş ancak 1972 yılı sonunda hedeflenen rakamın çok az altında kalmış, üretilmiş olan elektrik enerjisi 11.242 milyon kilovatsaat olmuştur.³⁷²

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde elektrifikasyon politikası için uygulanan en önemli yatırımlar enterkonnekte ismi verilen enerji nakil hatları üzerine olmuştur. 1971 yılında enerji nakil hatları kuzeyde Doğu Karadeniz bölgesine, güneyde de Antalya'ya kadar uzanmıştır. Öte yandan nakil hatları, ülkenin Güney Doğu Anadolu bölgesinde de Urfa'ya kadar genişletilmiştir. 1972 yılına gelindiğinde enterkonnekte sistem Türkiye'nin üçte ikisini kapsar hale getirilmiştir. Enerji nakil hatlarında gerçekleştirilen bu ilerlemede TEK'in payı büyük olmuştur. Nitekim 1972 yılı sonunda 575 km ana iletim hattı, 5.807 km iletim hattı, 7.106 km yardımcı iletim ve dağıtım hattı olmak üzere toplamda 13.488 km uzunluğunda enerji nakil hattı işletilmiştir. Enerji nakil hatları sayesinde elektrifikasyon işlemleri oldukça geniş bölgelere ulaşmıştır. Elektrik ulaştırılan köy sayısı 1953 yılında 10'iken, 1973 yılı başı itibariyle 4 binin üzerinde köye elektrik ulaştırılmıştır.³⁷³

Bu dönemde Türkiye Enerji Kurumunun teşekkülünün ardından atılan önemli adımlardan birisi de Nükleer Enerji Santralinin kurulması olmuştur. TEK'e bağlı olarak 1971 yılından Nükleer Enerji Dairesi kurularak faaliyetlerine başlamıştır. Bu dönemde gerçekleştirilmiş olan ilk faaliyet ise nükleer santral sahası için fizibilite çalışmalarının ve yer araştırmalarının yapılması olmuştur. Bu çalışmalar kapsamında, nükleer santralin maliyet ve fayda oranı değerlendirildiğinde, yer olarak Sinop-İnceburun, Mersin-Akkuyu ve Kırklareli-İğneada alanları belirlenmiştir. Yer belirleme çalışmalarının ardından 1977 yılında nükleer enerji santrali kurulması için yabancı firmaların katılımı ile ihale gerçekleştirilmiştir. İhaleyi kazanan şirketler grubu ile TEK arasında müzakere süreci başlamış, Swiss Bank ile de kredi anlaşması

³⁷² Paker, s. 77., 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 105, 106.

³⁷³ 50. Yılında Yurdumuzun..., s. 102, 104.

imzalanmıştır. Bu süreç esnasında 12 Eylül 1980 darbesinin gerçekleştirilmesi sonucu firmalar Türkiye’den çekilmişlerdir.³⁷⁴

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi içerisinde atılan adımlardan birisi de 1967 yılında temeli atılmış olan ancak yapımına 1969 yılında Sakarya Nehri üzerinde başlatılan Gökçekaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali inşaatı olmuştur. Temel atma töreninde konuşan Başbakan Süleyman Demirel ülkenin büyük bir kısmına hala elektrik ulaştırılmadığından bahseden şu dikkat çekici ifadeyi kullanmıştır: *“Bu memlekette 22 milyon kişi güneşle yatıp kalkmaktadır. Bu milleti karanlıktan kurtarmak lazımdır.”* Türkiye’nin o dönem Keban Barajından sonra ikinci büyük barajı olduğu belirtilen Gökçekaya Barajının inşa edilmesi işi İtalyan bir firmaya ihale edilmiş, inşa edilecek hidroelektrik santrali ile İstanbul, Ankara ve İzmir’in elektrifikasyon ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. Gökçekaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali 1973 yılında faaliyete girmiştir.³⁷⁵ Süleyman Demirel’in Devlet Su İşleri Müdürlüğü döneminden itibaren başlayan ve Başbakanlık dönemi ile devam eden süreçte ülke çapında gerçekleştirilen baraj ve hidroelektrik santralleri yatırımlarında imzası olmuştur. Bu sebepten dolayı kendisine *“Barajlar Kralı”* lakabı verilmiştir.

3.3.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Kömür Madeni Politikası

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde kömür madeni ile ilgili önemli adımların atılması konusunda bir planlama yapılmamıştır. Çünkü dünya çapında kömür madeni kullanımının düştüğünü ve bunun yerini doğal gazın aldığı vurgulanmıştır. Ayrıca üretiminin zor ve taşıma maliyetlerinin artması kömür madenini cazip olmaktan çıkardığı ifade edilmiştir. Planda kömür madeni ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: *“Dünya enerji tüketiminde maden kömürünün payı hızla azalmaktadır. Maden kömürü, yataklarının eskisi kadar kolay üretime imkan vermemesi ve yüksek taşıma ücretleri bu yakıtı daha ucuz ve kullanım kolaylığı olan petrol ve tabii gaz karşısında rekabet edemez duruma düşürmüştür. Türkiye’de tabii gazın bulunamaması dolayısıyla fueloil sanayide ve konut ısıtmasında maden kömürünün yerini büyük ölçüde almaktadır. Tabii gaz aramalarına da ikinci Beş Yıllık Plan döneminde büyük*

³⁷⁴ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 379-226-4, 30 Nisan 1979., İbrahim Dinçer, “TÜBA-Nükleer Enerji Raporu”, *Türkiye Bilimler Akademisi*, Ankara 2019, s. 13, 18.

³⁷⁵ Milliyet Gazetesi, 26 Haziran 1967., Milliyet Gazetesi, 2 Mayıs 1969., Milliyet Gazetesi, 6 Nisan 1972., Milliyet Gazetesi, 10 Aralık 1973.

*ağırlık verilecektir. Yine bu dönemde tüketim merkezlerine yakın olan maden kömür yataklarının geliştirilmesine öncelik tanınacaktır.*³⁷⁶ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Türkiye, enerjide dünyanın yeni bir döneme girdiğini anlamış ve kömürün yerini petrol ve türevlerinin alacağını, planların buna göre yapılması gerektiğini çözmüştür.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde kömür madeni ile ilgili dikkat çeken yeni bir keşif ve faaliyet görülmemiştir. Bu dönemde ülke genelinde bulunan kömür madenlerinin işletilmesi sürmüştür, Zonguldak Çatalağzı, Kütahya Tunçbilek, Manisa Soma da bulunan termik santrallerde üretim devam etmiştir. 1972 yılı itibariyle ülke çapında toplam 8.7 milyon tonun üzerinde linyit üretimi gerçekleşmiştir ki bu rakam İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da hedeflenen 8.5 milyon tonun üzerine çıkılmasının gerçekleştiğinin bir göstergesi olmuştur.³⁷⁷ Taşkömürü üretiminde ise 1972 yılı verilerine göre 7.870.000 ton üretim gerçekleştirilerek İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında hedeflenen rakamların üzerine çıkmıştır.³⁷⁸

Plan dönemi boyunca beş farklı hükümet görev yapmış, göreve gelen hükümet tarafından açıklanan programlarda kömür madeni konusu her zaman kendisine yer bulabilmiştir. Ancak iş başına geçen hükümetlerin kısa ömürlü olmalarından dolayı kömür madeni özelinde programda ifade edilen hedefler gerçekleştirilememiştir.

3 Kasım 1969 ile 6 Mart 1970 tarihleri arasında görev yapmış olan Süleyman Demirel Hükümeti programında kömür madeni tek bir yerde geçmiştir. Buna göre endüstrileşebilmenin en temel ürünlerini teşkil eden demir, kömür, bakır, alüminyum ve cıva gibi maden cevherlerinin bulunup, işletilmesine ağırlık verileceğinden bahsedilmiştir. 6 Mart 1970 ile 26 Mart 1971 tarihleri arasında görev yapan III. Demirel Hükümeti programında maden ve petrol politikalarında rasyonel hedeflerin benimseneceğinden bahsedilmiş ancak kömür madeni ile ilgili herhangi bir hedef açıklanmamıştır. 26 Mart 1971 ve 11 Aralık 1971 tarihlerinde olmak üzere iki farklı hükümet ile iş başına geçen Nihat Erim Hükümetleri programlarında enerji ve maden konularına yer verilmiştir. Bahsi geçen programlarda enerji sorununun içinde bulunduğu dağınıklıktan kurtarılacağı, enerji politikasında öncelikle öz kaynaklara

³⁷⁶ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), s. 356.

³⁷⁷ 50. Yılında Yurdumuzun ..., s. 86.

³⁷⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Kömür Özel İhtisas Komisyonunun Raporu*, Ankara 1976, s. 15.

dayanılacağı ifade edilmiştir. Programda, linyit üretimi ve dağıtımının Devlet eli ile yapılacağı, Devlet kuruluşları tarafından meşgul olunmayacak kadar ufak linyit yataklarının, Devlet eli ile yapılacak işletme projelerine göre madenci teşebbüsler eli ile işletilmesinin sağlanacağı vurgulanmıştır. Ancak Nihat Erim Hükümeti uzun ömürlü olamamış, 22 Mayıs 1972 tarihinde göreve gelip, 15 Nisan 1973 tarihine kadar görevde kalan Ferit Melen Hükümeti yeni bir program açıklamıştır. Bu hükümet programında halkın ısınması için gereken yakıtın, zamanında yeterli oranda ve uygun fiyatlar ile karşılanması için kısa ve uzun vadeli tedbirler alınacağı ifade edilmiştir. Ancak, kömür madeni özelinde herhangi bir plan ve program ifade edilmemiştir.³⁷⁹ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde art arda gerçekleşen hükümet değişiklikleri, program değişikliklerini de beraberinde getirmiş, enerji politikaları bu programların birçoğunda yer alsa da belirlenen hedeflerin uygulanabilmesi için zaman bulunamamıştır.

3.4. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Türkiye'nin Enerji Politikası (1973-1977)

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında, planlı kalkınma modelinin öğrenilmesi açısından tecrübe kazanan Türkiye 1973 yılından itibaren ise Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planını başlatmıştır. Ancak Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ilk iki plandan bazı yönleri bakımından farklılık göstermiştir. Öyle ki 1962 yılında kabul edilmiş olan, planların 15 yıllık perspektife ve stratejiye dayandırma politikasının, ortaya çıkan yeni gelişmeler ve zorunluluklardan dolayı mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu düşünce doğrultusunda Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1995 arası olmak üzere 22 yıllık bir dönem için hazırlanmıştır. Bu planda temel hedef olarak 22 yıllık bir politikanın benimsenmesinin sebebi, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile imzalanan Katma Protokol gereği 22 yıl sonra gümrük duvarlarının tamamen kalkması öngörülmüştür. Böylece plan hızlı sanayileşmeyi ve tüketim ürünleri yerine, yatırım ürünleri imal etmeyi ağırlık kazandıracak bir sanayi yapısına ulaşılmasını hedef almıştır.³⁸⁰

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile hazırlanan 22 yıllık politika olarak dış kaynaklara bağlılığın azaltılması belirtilmiştir. Çünkü planda öngörülen ekonomik

³⁷⁹ Neziroğlu ve Yılmaz, Cilt 4, s. 2620, 2943, Neziroğlu ve Yılmaz, Cilt 5, s. 32, 77-3278, 3638.

³⁸⁰ Başyazı, "Plan ve Sanayileşme", *Mimarlık Dergisi*, Sayı 11, 1972, s. 3., Tokgöz 342., T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)* 1973.

yapıya erişmek için gerekli olan sanayileşmenin hız kazanmasının dış kaynaklara bağlılığın azaltılması ile mümkün olacağı ifade edilmiştir. Ancak buna karşılık Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında dış kaynaklara bağlılığın azaltılmasının amacının kendi kendine yeten otarşik bir ekonomi ortaya çıkarmamak olduğu vurgulanmıştır. Esas amaç olarak ise daha yüksek düzeyde bir dış ticaret dengesine yaklaşmak ve dış konjonktürden az etkilenen bir ihracat yapısını gerçekleştirmek olduğu açıklanmıştır.³⁸¹

Planın önsözünü kaleme alan Başbakan Ferit Melen Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında benimsenecek politikanın kapsamlı bir reform şeklinde olacağını, gerekli büyümenin gerçekleşeceğini yazıya dökerek şunları belirtmiştir: “...*Türkiye’imiz kamu yönetimini ve kamu iktisadi teşebbüslerini etkin ve dinamik bir hale getirmeli; yani kamu yönetiminde reformu gerçekleştirmelidir. Bunun yanında Toprak ve Tarım, Hukuk ve Adalet, Vergi ve Maliye, Petrol ve Maden ile Eğitim reformlarını mutlaka yapmalıdır. Yeni Strateji, bu reformların yapılacağı kabulüne dayalıdır. Bu reformlar, hızlı kalkınmanın önündeki engelleri ayıklayacak, yatırım ve hizmetlerin hızla oluşmasını İmkan dahiline sokacaktır. Bu Üçüncü Plan döneminde yılda ortalama yüzde 7.9 oranında bir büyümeyi hedef aldığımızı göstermektedir...*”³⁸² Melen’in ifade ettiği üzere bu planda yatırım ve hizmet odaklı çalışmalar yapılması, böylece yıllık %7.9 civarında bir büyümenin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Plan 16 Kasım 1972 yılında kabul edilmiş ve bir gün sonra Resmi Gazetede yayımlanmış, Ocak 1973 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi olan 1973-1977 yılları arasında yedi farklı hükümet görev yapmıştır. Ferit Melen, Naim Talu, Sadi Irmak, Bülent Ecevit iki kez ve Süleyman Demirel iki kez olmak üzere bu dönemin başbakanları olmuştur.³⁸³ Bu dönem büyük iniş çıkışların yaşandığı bir dönem olmuştur. 1974 yılında petrol krizi yaşanmış, Kıbrıs Barış Harekatı gerçekleşmiş ve bu durumlar dış ticaret açığının büyümesine

³⁸¹ Başyazı, “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve “Yeni Strateji” Ne Getiriyor”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı 7, 1972, s. 3.

³⁸² Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Giriş

³⁸³ Resmi Gazete, Sayı 14374, 27 Kasım 1972., *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 2, Cilt 28, Birleşim 155, s. 442, 26 Ekim 1972., Ferit Melen 22.05.1972-15.04.1973 arası, Naim Talu 15.04.1973-26.01.1974 arası, Bülent Ecevit 26.01.1974-17.11.1974 ve 21.06.1977-21.07.1977 arası, Sadi Irmak 17.11.1974-31.03.1975 arası, Süleyman Demirel 31.03.1975-21.06.1977 ve 21.07.1977-05.01.1978 arası görev yapmışlardır. Neziroğlu ve Yılmaz, Cilt 5, s. 3629, 3801, 3968., İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programlar ve Genel Kurul Görüşleri, 17 Kasım 1974-12 Kasım 1979*, Cilt 6, TBMM Basımevi, Ankara 2013, s. 4369, 4591, 4937, 5087.

sebebiyet vermiştir. 1977 yılına gelindiğinde ise ülke vadesi gelen dış borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. Bu olumsuz gelişmeler yanında olumlu bazı gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin 1973'ye işçi dövizlerinde giriş %50 oranında artış göstermiş ve dış ticaret açığını bu döviz gelirleri ile karşılamak mümkün olmuştur.³⁸⁴

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ham petrol ve diğer madenlerin aranma, işletme ve her türlü cevher zenginleştirme işlemleri “*Madencilik*” başlığı altında ele alınmıştır. Bu kapsamda enerji kaynağı olarak kullanılan madenlerden taş kömürü, linyit ve petrol bu başlık içerisinde yer almıştır. Planda öncelikle ilk iki kalkınma planlarında birincil enerji kaynaklarından taş kömür linyit ve ham petrol üretiminde ise plan hedeflerine ulaşamadığından söz edilmiştir. Petrol ile ilgili olarak uzun vadeli plan kapsamında, petrol yatırımlarının hızlandırılmasıyla üretimde gelişme beklendiği, jeolojik yönden petrol umulan yörelerde geniş çaplı aramaların yapılacağı bildirilmiştir. Ayrıca bir petrol türevi olan doğal gazdan da en iyi şekilde yararlanılacağı beklenmiştir. Petrol konusunda alınacak tedbirler olarak kamunun petrol arama, üretim, nakliyat, dağıtım ve satış faaliyetleri tek bir kamu kuruluşunda toplanması düşünülmüştür. Bununla beraber Petrol Kanunu'nun değiştirilmesi ve petrol arama, üretim, yatırım hedeflerinin öncelikle gerçekleştirilmesi gerektiği planlanmıştır. Planda tespit edilmiş taş kömürü kaynaklarına göre, on yıl sonra yıllık üretiminin 40-50 milyon ton üzerine çıkma potansiyelinin olduğu yer almıştır. Buna ek olarak linyite olan talep enerjinin yerli kaynaklardan karşılanması önceliğinden dolayı önemli ölçüde artacağı hesaplanmıştır. Taş kömürü ve linyit yatırım öncelikleri ve yapılacak faaliyetler de belirlenmiştir. Buna göre taş kömür havzası üretim master planı hazırlanması, elektrik enerjisi üretimi adına Soma, Tunçbilek, Seyitömer ve Çan linyit işletmelerinin genişletilmesi ve Afşin Elbistan linyit işletmesinin üretime geçirilmesi proje konuları olmuştur. Planda belirlenen madenlerden elde edilecek enerji politikası ise anayasanın 130. Maddesine uygun bir anlayış ile madenlerin kamu kuruluşlarınca işletilmesidir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ilk iki planda olduğu gibi her bir maden için ayrı ayrı plan sonu üretim hedefleri verilmemiş, bunun yerine yatırım yapılacak meblağlar yer almıştır.

---

³⁸⁴ Tokgöz, s. 343.

Buna göre 60 milyon lira kömüre, 100 milyon lira petrol ve doğal gazı yatırım yapılması kararlaştırılmıştır.³⁸⁵

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında genel enerji çeşitlerinin tümü ile ilgili tüketim ve üretim faaliyetlerini kapsayan “*Enerji Sektörü*” başlığı da yer almıştır. Planda Türkiye’de taşkömürü, linyit, petrol ürünleri, hidrolik enerji ticari, odun ve tezek gayri ticari enerji grubunda olmak üzere altı çeşit birincil enerji kullanılmakta olduğu bilgisine yer verilmiştir. Buna ek olarak elektrik, kömür ve havagazı gibi ikincil enerji kaynaklarından da yararlanıldığı, yakın bir dönemde de doğalgaz, nükleer ve jeotermal³⁸⁶ enerjinin de kullanılmaya başlanacağı ifade edilmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, enerji konusunda ilk iki planda nelerin yapılabileceği, yapılamadığına da atıfta bulunulmuştur. Önceki dönemlerde yurt içinde enerji üretim olanakları gelişmemiş olduğundan dolayı sanayi ve ulaştırma sektörleri dışındaki enerji talebinin baskı altında kaldığı vurgulanmıştır. Linyitin kullanımının ilk iki planda öngörülen şekilde arttırılamamasından dolayı gayri ticari enerji kaynaklarının kullanımı da azaltılamamıştır. Ayrıca Birinci plan döneminde ham petrol üretiminde gerçekleşen artışa rağmen ikinci plan döneminde bu alandaki duraklama talebin dış kaynaklardan karşılanmasını da mecbur kıldığı ifade edilmiştir. Planda ayrıca önceki dönemlerde elektrik enerjisi üretiminin artış hızlarına da vurgu yapılmıştır. Buna göre, 1955-1960 yılları arasında %12, olan artış hızı, 1960-1961 yıllarında %7 ye kadar düştüğü belirtilmiş, birinci ve ikinci plan dönemlerinde ise elektrik üretiminin %95 civarında arttığı ve yıllık üretim artış hızının % 12 olduğuna dikkat çekilmiştir. Üçüncü Planda dikkat çekilen bir noktada daha önceki yıllarda hidrolik enerjinin, elektrik enerjisi üretimindeki toplam payının arttırılamaması olmuştur. Plan öncesi dönem ile ilgili olarak ülke çapında 20 hidroelektrik, 7 termik olmak üzere 27 santralin enerji nakil hatları ile donatılmış ve faaliyette olduğu tespiti yapılmıştır. Bu santrallerden 23’ü TEK’e, 3’ü Çukurova Elektrik Anonim Şirketine ve 1’i de Kepez Anonim Şirketine ait olduğu yazılmıştır.³⁸⁷

³⁸⁵ Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), s. 269-283.

³⁸⁶ Jeotermal, Yunanca bir kelime olup geo (yeryüzü) ve therme (ısı) kelimelerinin bileşmesinden türetilmiş, yeryüzü ısısı anlamına gelen bir kelimedir. Enerji olarak ise jeotermal, yer kabuğu tarafından emilen ısı ile sıcak su veya buhardan elde edilen enerji olarak bilinmektedir. Ayşe Ayçim Selam, Semih Özel, Övül Arıoğlu Akan, “Yenilenebilir Enerji Kullanımı Açısından Türkiye’nin OECD Ülkeleri Arasındaki Yeri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 2014, s. 321.

³⁸⁷ Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), s. 565-567.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında enerji sektörü ile ilgili önce 1973-1995 yılları arasında kapsayan uzun vadeli politika hedefleri, ikinci olarak ise 1973-1977 yılları arasında kapsayan kısa vadeli politika hedefleri belirlenmiştir. Uzun vadeli politika hedeflerine göre, 1995 yılına kadar uzanan perspektif döneminde hızlı sanayileşmenin gereği olarak enerji tüketiminin hızla artacağı ve 1995 yılında enerji tüketiminin 1890 kg'a (petrol eşdeğeri olarak) ulaşacağı hesap edilmiştir. Mevcut enerji kaynaklarının özellikle 1982 yılından sonra enerji açığı oluşturacağı ve bu açığın kapatılması için yeni enerji kaynaklarının kullanılması gerektiği bildirilmiştir. Bu açığın kapatılabilmesi için kömür ile linyit kaynaklarına muhtemel yeni eklemeler ve yerli doğalgaz ile petrol alanlarının üretime geçirilmesi ile mümkün olacağı belirtilmiştir.

Kısaca, gelecek için yapılan tahminlere göre ortaya çıkacak enerji açığı ülkenin milli politikasına göre uygun görünen enerji türü veya türleri ile kapatılması hedeflenmiştir. 1987 yılına kadar uzanan 15 yıllık dönemin elektrik enerjisi ana planı hazırlanmıştır. Bu plan şu şekildedir:³⁸⁸

1. Öncelikle öz kaynaklardan yararlanılacaktır.
2. Hidrolik aleyhine bozulan termik/hidrolik dengesi düzeltilecektir.
3. Enerjinin devamlılığı, güvenilirliği ve ucuzluğu sağlanacaktır.

Uzun dönem perspektifinde jeotermal ve nükleer kaynaklardan da faydalanılacağı da yer almıştır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde yer alan 5 yıllık dönem hedefleri olarak ise ülkenin bütün alt sistemlerinin birleştirileceği ve projenin 1977 yılında bitirileceği belirlenmiştir. Böylece TEK'e bağlı 1971 yılı itibariyle 11.934 km'lik şebeke, 1977 yılı sonunda 27.672 km'ye ulaştırılması düşünülmüştür. Ayrıca, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde yapımına başlanmış olan Hopa, Seyitömer, Gökçekaya, Çıldır, Kadıncık, Keban, Tunçbilek, Afşin, Hasan Uğurlu hidroelektrik ve termik santrallerinin bazı ünitelerinin hizmete açılacağı bilgisi verilmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında enerji konusunda alınacak tedbirler de ifade edilmiştir. Sanayileşme ve yaşam standartlarının yükselmesinin gerektirdiği, elektrik enerjisi ihtiyacının zamanında sağlanması için TEK Kanunu çerçevesinde gerekli

³⁸⁸ Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), s. 570-571.

çalışmaların hızlandırılacağı bildirilmiştir. Ayrıca, dış kaynaklara bağlılığın azaltılması ve enerji alımının tek dış kaynağa bağlanmaması politikasının işletilmesi esas alınmıştır. Ek olarak elektrik enerjisi elde etme konusunda komşu ülkeler ile işletme kolaylığı sağlamak üzere karşılıklı yararlanma ilkesi göz önünde bulundurularak elektrik enerjisi bağlantıları yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında köylerin elektrik ihtiyaçlarının giderilebilmesi için merkezi köylerden başlamak üzere elektrifikasyon işlemlerinin gerçekleştirilmesi ve bu konuda Köy İşleri Bakanlığı ile iş birliği yapılmasına hükmedilmiştir. Alınacak tedbirlerde nükleer enerji konusuna da değinilmiş, TEK'in nükleer enerji teknolojisine girişiminin sağlanması ile nükleer enerjiden elektrik enerjisi üretiminde faydalanılması hedeflenmiştir.³⁸⁹ Tüm bunlar göz önüne alındığında Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında enerji politikasının kapsamlı bir şekilde yer aldığından söz edilebilir.

3.4.1. 1973 Dünya Petrol Krizinin Türkiye Enerji Politikasına Etkisi

6 Ekim 1973 tarihinde Mısır ve Suriye'nin İsrail'e ortak saldırısı ile tarihe Yom Kippur Savaşı olarak geçen Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. Arap ülkeleri İsrail ile savaşın başlamasından sonra petrolü siyasi bir araç olarak kullanma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda üretimin ve ihracatın kısıtlanmasına ek olarak fiyatların yükseltilmesi kararını almışlardır. Bu savaş esnasında İsrail'e destek veren ülkelere, OPEC (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri) üyesi ülkelere petrol ambargosu ilan etmiştir. Ekim 1973 tarihinde gerçekleşen bu olay tarihe "*Dünya Petrol Krizi*" olarak geçmiştir. Öyle ki OPEC ülkeleri, Arap-İsrail Savaşında dünya ülkelerini üç kategoriye ayırmışlardır. Bu bağlamda dost ülke olarak kabul edilen devletlere hiçbir kesinti yapılmazken, İsrail yanlısı olan ülkelere ambargo, tarafsız kalan ülkelere ise kesinti uygulanmıştır. Bu savaşta ABD, İngiltere, Hollanda, Kanada ve Japonya gibi ülkeler İsrail'e destek vermişlerdir. Bu uygulama dolayısıyla dünya çapında petrol arzında ciddi bir daralma yaşanmış ve petrol fiyatları bir anda yükselmeye başlamıştır. Öyle ki bu süreçte petrolün varil fiyatı 2 dolardan 34 dolara kadar çıkmış, bundan en çok sanayisi petrole bağımlı olan gelişmiş ülkeler etkilenmiştir. Bu krizin Türkiye'ye de

---

³⁸⁹ Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), s. 571-578.

etkileri büyük olmuş, zira fiyatlarındaki artış, ülkenin dış ticaret açığını üç misli arttırmıştır.³⁹⁰

1973 yılındaki dünya petrol krizi çıkmadan önce Türkiye’de 5 Nisan 1973 tarihinde Petrol Reformu Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun ile Türkiye, yabancı sermayeyi engelleyen petrol aramalarının devlet tarafından yapılması prensibine ağırlık veren bir uygulamayı devreye almıştır. Özellikle TPAO’nun petrol sahalarındaki yetkileri artırılmıştır. Ancak bu kanunda yapılan reformlara rağmen birkaç ay sonra çıkan petrol krizi Türkiye’yi olumsuz etkilemiştir. Çünkü o döneme kadar Türkiye, petrol ürünlerinde dünyada en ucuz fiyatları uygulayan ülkelerden birisiyken, OPEC’in fiyatları yükseltmesi ile petrol fiyatlarına % 112 zam yapmıştır. Türkiye petrol ihtiyacını karşılamak için 1973 yılında petrole 300 milyon dolar ödemiş ancak krizin etkileri bir sonraki yıl artmış ve 1974 yılında Türkiye petrole 1 milyar dolara yakın para ödenmesi gerekmiştir.³⁹¹

Türkiye, petrol krizinin ortaya çıkması ile birlikte zor bir duruma düşse de dış alımı azaltıcı bir petrol politikası içerisine girmemiştir. Ancak bu dönemde ortaya çıkan enerji krizinin aşılabilmesi için de yeni politikalar geliştirilmek adına çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle ülkenin birçok bölgesinde elektrik üretimi amaçlı düşük maliyetli olan kömür işletmeciliğine daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Seyitömer, Yatağan, Elbistan bölgelerinde TKİ ve MTA Enstitüsünün çalışmaları yoğunlaşmıştır. Buna ek olarak 1973 yılında Afşin Elbistan Termik Santralinin yapımına başlanmış ve bölgede fazla miktarda bulunan ama düşük kalorili linyit rezervlerinin kullanılması amaçlanmıştır. Bu dönemde petrole alternatif enerji kaynağı olarak öz kaynakların kullanılması ön plana çıkarılmıştır. Çünkü petrol türevleri, petrol dışı bir üründen karşılanamasa bile enerjinin petrol dışı ürünlerden karşılanması mümkün görülmüştür. Türkiye, bu petrol krizini aşmak için ülkede bol

---

³⁹⁰ İbrahim Aytekin, *Petrol Krizi Sonrasında Seçilmiş Dünya Ülkelerinin Ortadoğu Politikaları: Oyun Teorisi Uygulaması*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2014, s. 26., Sefer Yılmaz, “Duhan K. Kalkan, Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 2017, s. 184., Ramazan Mut, “Orta Doğu’da Ekonomi – Politik Bir Kırılma Noktası: 1973 Petrol Krizi”, *Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 88, 89., Seçil Şenel Uzunkaya, Hasan Dinçer, Serhat Yüksel, “1973 Petrol Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *International Conference on Multidisciplinary Sciences (İCOMUS)*, Özet Kitabı, 2018, s. 51.

³⁹¹ *Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*, Dönem 3, Cilt 56, s. 246, 4 Mayıs 1973., Resmi Gazete, Sayı 14511, 18 Nisan 1973., Yeşim Demir, “1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 18, 2018, s. 214, 216.

miktarda bulunan linyit rezervlerine yönelmiş ve bunun sonucu kurulan termik santraller ile enerji açığını gidermeye çalışmıştır.³⁹²

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde linyit ile çalışan termik santrallerden sadece Kütahya'da bulunan üniteler işletmeye açılmıştır. Buna göre 1973 ve 1974 yıllarında Kütahya Seyitömer'de iki ünite elektrik üretimine başlamıştır. Bu dönemde yıllık 3.705.600 ton kömür üretimi gerçekleştirilmiştir. Petrol krizinin olduğu 1973 yılında Türkiye brüt elektrik enerjisi üretiminde linyitten 1.741.700 kilovatsaat yararlanılmış, 1974 yılında bu sayı ciddi bir derecede artarak 2.355 milyon kilovatsaate ulaşmıştır. Bu rakam Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının sonu olan 1977 yılında 3.605.800 kilovatsaate ulaşmıştır.³⁹³ Bunun yanında Afşin-Elbistan, Muğla Yatağan, Kütahya Tunçbilek ve Manisa Soma termik santrallerini işletmeye açma çalışmaları başlatılmış ve devam ettirilmiştir. Tabii ki bu dönemde linyite yönelmenin başlıca sebebi petrol krizi olmuş, Türkiye petrol krizinde doğan pahalı enerji sorununu linyit üretimini arttırmak ve bu yakıt türü ile işletilen termik santraller politikası ile aşmaya çalışmıştır. 1978 yılı istatistiklerine göre ülke çapında yıllık 15.000 milyon ton civarı linyit üretimi gerçekleştirilmiştir.³⁹⁴ Bu linyit üretim miktarının Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında hedeflenen rakam ile örtüşüp örtüşmediği, planda üretim hedefleri belirlenmediği için anlaşılamamaktadır. Ancak rakam önceki yıllar ile karşılaştırılacak olunursa belirli bir artışın olduğu göze çarpmaktadır.

3.4.2. BOTAŞ'ın Kurulması ve Petrol Politikasında Uluslararası Boru Hatları Açılımı

Irak, petrol yataklarının zengin olduğu bir coğrafya olması hasebiyle teknolojik olarak ilerleme ile de ülkenin kuzey bölgesinde petrol verimliliği artmıştır. Ekonomik olarak büyük getirileri olabilecek petrolünü dünya ile buluşturmak isteyen Irak Hükümeti bu konuda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Irak, ülke petrolünü Akdeniz'e ulaştırabilmek için güvenilir bir güzergah olarak Türkiye'yi görmüş ve iki müttefik ülkenin bu konuda görüşmeleri başlamıştır. İki ülke arasında arar ara gerçekleşen görüşmelerden sonra 27 Ağustos 1973 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile

---

³⁹² Paker, 77.,

³⁹³ Teoman Alptürk, "Ülkemizde Termik Santraller ve Elektrik Üretimindeki Yerleri", *Elektrik Mühendisliği Odası Dergisi*, Sayı 313, 1984, s. 199, 201.

³⁹⁴ Türkiye Cumhuriyet Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Kömür Sektör Raporu (Linyit)* 2014, s. 20.

Irak hükümeti arasında Ankara’da Türkiye-Irak Ham Petrol Boru Anlaşması Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma ile ayrıca 1977-1979 yılları arasında 10 milyon ton, 1980-1982 yılları arasında 12 milyon ton, 1983 ve daha sonrası için ise 14 milyon ton petrolü, Irak’ın satmak, Türkiye’nin ise satın almak zorunda olduğu kararlaştırılmıştır.³⁹⁵ İki ülke arasında yapılan bu anlaşmanın geçerlilik süresi 3 yıl olarak kararlaştırılmış ve varil başına miktarın 2,65 dolardan az olacağı konusunda mutabık kalınmıştır. Irak petroleri yabancı ülkelerin aradan çekilmesi sonucu 1972 yılında millileşmiştir ve bu durum Irak petrolerinin fiyatının OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarından daha ucuz olmasına sebep olmuştur.³⁹⁶

Türkiye ve Irak arasında imzalanan bu anlaşma ile birlikte Türkiye’nin bu boru hattı ile yıllık 1.5 milyon lira civarında bir gelir kazanabileceği hesaplanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye, Irak’tan uzun vadeli olarak petrol satış garantisi almıştır. Özellikle dünya da petrol bunalımı yaşandığı bir dönemde Türkiye’nin imzaladığı bu anlaşma petrol ithalatına önemli bir alternatif oluşturmuştur.³⁹⁷

Türkiye ve Irak arasında imzalanan Petrol Boru Hattı Anlaşması ile gerekli çalışmaların yürütülmesi için TPAO görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmeden sonra TPAO bünyesinde, 30 Kasım 1973 tarih ve 7/7537 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’na dayanılarak BOTAS (Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi), 15 Ağustos 1974 tarihinde kurulmuştur. BOTAS’ın kurulmasına Irak ile imzalanan boru hattı anlaşması sebep olmuş ve Irak’ ta üretilen ham petrolü, Ceyhan-Yumurtalık Deniz Terminali’ne ulaştırmak amaçlanmıştır.³⁹⁸

BOTAS’ın kuruluş amacı ve faaliyetleri ise şu şekilde ifade edilmiştir:

“BOTAS, Türkiye içinde ve dışında her türlü petrol ve petrol ürünleri ile doğal gaz boru hatlarını inşa etmek, ettirmek, inşa edilmiş boru hatlarını devralmak, satın almak veya kiralamak, boru hatları ile petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz

³⁹⁵ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 304-72-17, 4 Eylül 1973., Aybuke İnan, ”Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973-2011)”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 5, Sayı 56, 2013, s. 71, 72., Milliyet Gazetesi, 28 Ağustos 1973.

³⁹⁶ İnan, s. 72.

³⁹⁷ Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1973.

³⁹⁸ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 360-173-7, 14 Ekim 1976., Resmi Gazete, Sayı 15771, 22 Kasım 1976., BOTAS Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., *2008 Yılı Sektör Raporu*, Ankara, 2008, 5., BOTAS Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., *Boru Hatları ile Ham Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı* BOTAS, Pertol-İş Yayımları, İstanbul, 2007, s. 23, 30.

*nakliyatında bulunmak ve anılan boru hatlarında nakledilecek ham petrol ve doğal gazı satın almak ve satmak, yurt dışında petrol ve doğal gazın teminine yönelik arama, sondaj, üretim, taşıma, depolama ve rafinaj gibi tüm petrol ameliyelerini yapmak amacı ile kurulmuştur.*³⁹⁹ Böylece ülke, petrol ve doğalgaz boru hatları inşa edebilecek, sonda, rafine ve depolama işlemlerini gerçekleştirebilecek bir kuruma da kavuşmuştur.

Kerkük Yumurtalık Petrol Boru Hattı iki hat olarak inşa edilmiş ve 986 km. uzunluğundaki ilk hat 1976'da işletmeye alınmış, ilk tanker yüklemesi 25 Mayıs 1977 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 28 Temmuz 1987 tarihinde ise ikinci hat 35,9 milyon ton kapasite ile işletmeye alınmıştır.⁴⁰⁰ 40 inç ve 46 inç çaplarında iki paralel hattan oluşan boru hattının toplam uzunluğu 1876 km olmuştur.

Türkiye ve Irak arasında Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattının faaliyete geçmesi ile Türkiye enerjide HUB (Merkez) olma konusunda stratejik ilk adımını atmıştır. Özellikle bu tarihten sonra Türkiye, doğal kaynak zengini doğu ülkeleri ile enerji yer altı kaynaklarından yoksun olan Batı ülkeleri arasında jeopolitik konumunu bir avantaj olarak kullanma politikası izlemiştir.

Türkiye'nin orta doğu ülkelerinin petrolünü boru hatları ile dünyaya ulaştırma politikasında uzun dönem müzakerelerin yapıldığı devletlerden birisi de İran olmuştur. İlk olarak Eylül 1957 tarihinde İran petrolünün boru hatları vasıtasıyla İskenderun Körfezi üzerinden Akdeniz'e açılabilmesi için görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler uzun bir süre devam etmiş 1970 yılına gelindiğinde Türkiye ile İran arasında petrol boru hattı için ön protokolün imzalandığı bildirilmiştir. Bu anlaşma gereği geçiş vergisi olarak Türkiye'nin yılda 150 milyon dolar kazanacağı ifade edilmiştir. Ancak 1971 yılında İran anlaşmayı ertelediğini bildirmiş ve Ahvaz-İskenderun Petrol Boru Hattı Projesi bir kez daha askıya alınmıştır. daha sonra görüşmeler tekrar başlamış ve 1975 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki petrol boru hattı için projenin etüt çalışmalarının başlatıldığı, İtalyan Eni Firmasının mühendislerinin bu çalışmayı yürüttüğü bildirilmiştir. Ancak bu çalışmaların başlatılmasından kısa bir süre sonra 4 Haziran 1975 tarihinde Milliyet Gazetesi'ne açıklamalarda bulunan İran Dışişleri Bakanı Halatbari, Ahvaz-İskenderun Petrol

³⁹⁹ Resmi Gazete, Sayı 22261, 17 Nisan 1995.

⁴⁰⁰ BOTAŞ Boru Hatları..., s. 5., Boru Hatları ile Ham..., s. 23, 30.

Boru Hattı konusunda “*ekonomik verimliliği olmayan bir projeye halkın parasını heba etmek mümkün değildir*” ifadesini kullanmıştır.⁴⁰¹ Bu sözden de hareketle İran ile petrol boru hattı projesi bu dönemde rafa kaldırılmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin 1978 yılı verilerine göre petrol üretimi 2.736 milyon ton olmuş, 15.500 milyon ton petrol ise ithal edilmiştir.⁴⁰² Bu özelliği ile 1978 yılında gerçekleşen petrol üretimi, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma planının başladığı 1973 yılındaki üretimden daha az olmuştur. Türkiye'de petrol üretiminin azalmasının sebebi 1973 Dünya Petrol Krizinin çıkması ile Türkiye'nin enerji üretiminde düşük maliyetli olan kömür işletmeciliğine daha çok önem vermeye başlaması olmuştur. Petrol türevleri, petrol dışı bir üründen karşılanamasa da enerjinin petrol dışı ürünlerden karşılanması mümkün görülmüştür. Türkiye, bu petrol krizini aşmak için ülkede bol miktarda bulunan linyit rezervlerine yönelmiş ve bunun sonucu kurulan termik santraller ile enerji açığının giderilmesi amaçlanmıştır.

3.4.3. Elektrik Üretiminde Bir Dev: Keban Barajı'nın Faaliyete Geçmesi

12 Haziran 1966 tarihinde temel atma töreni Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel tarafından gerçekleştirilen Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali inşasının ilk etabı 1974 yılında tamamlanmış ve iki ünitesi açılmıştır. Uzun yıllardır gerçekleştirilmesi düşünülen bu projenin tarihi 1936 yılına dayanmaktadır. Barajın ön çalışmaları bu yılda başlamış, Fırat Nehri üzerinde Keban Boğazı, Palu, Pertek, Kemaliye, Kömürhan ve Karakaya mevkielelerinde EİE İdaresi tarafından akım rasat istasyonu kurulmuştur. Bu sayede Fırat Nehri üzerinde kurulacak olan bir baraj ve santralin yükseklik ve kapasitesi üzerinde ölçümler yapılmıştır. 1950-1960 yılları arasında EİE İdaresi ve Devlet Su İşleri tarafından bölgede ön proje niteliğinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda Elazığ Şeker Fabrikasını her hangi bir şekilde su basmayacak yükseklikte bir baraj ve 800 bin kilovatsaat gücünde santral kurulu gücü ön görülmüştür. Bu çalışmalar devam ederken bir yandan da Keban Boğazında sondajlar yapılarak temel araştırmaları yapılmıştır. Nihayetinde 1966 yılında barajın inşasını başlanmıştır.⁴⁰³

⁴⁰¹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2, 250-32-17, 18 Mayıs 1970., Milliyet Gazetesi, 4 Eylül 1957., Milliyet Gazetesi, 15 Mayıs 1970., Milliyet Gazetesi, 15 Ocak 1975., Milliyet Gazetesi, 5 Haziran 1975.

⁴⁰² Budak, s. 50.

⁴⁰³ Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1974.

Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralının açılışı 9 Eylül 1974 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit tarafından gerçekleştirilmiştir. Açılıшта konuşma yapan Başbakan Ecevit, “*Bütün Cumhuriyet yönetimlerinin bu büyük eserde katkısı ve kıvanç payı olduğunu*” belirtmiş ve 1936 yılından itibaren planlanan bu projede katkısı olan herkese atıfta bulunmuştur. Türkiye’nin en büyük barajı olan Keban Barajı için Başbakan Bülent Ecevit şu ifadelerle yer vermiştir: “*Bugün karşımızda bir büyük somut gerçek olarak gördüğümüz Keban Barajının plana göre yapılmış resmi, 1963-64 yıllarında Bakanlar Kurulu Odasında asılı dururdu. Şimdi aramızda bulunan ilk Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdayi Oral arkadaşım ile birlikte o resimdeki hayalin gerçek olacağı günleri hesapladık...*” Ecevit konuşmasına ek olarak Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralının Türkiye’nin enerji politikası için önemli bir dönüm noktası olduğunu belirterek şöyle devam etmiştir: “*Keban hidroelektrik santralının hizmete girmesi, Türkiye’nin gerçeklerine ve olanaklarına ters düşen bir enerji politikasından ayrılıp, gerçekçi bir ulusal enerji politikası yolunu izleyebilmek için büyük bir fırsattır.*” Başbakan Ecevit ayrıca Türkiye’nin elektrik enerjisi üretiminde için su kaynaklarının %4’ünden faydalandığını belirterek, Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralının hizmete girmesi ile elektrik ihtiyacının ülkenin sularından karşılanacağını bildirmiştir. Buna ek olarak Başbakan Ecevit, petrol fiyatlarının ateş pahasına yükseldiğini, bu durumda Türkiye gibi petrol üretiminde kendi kendine yeterli olmayan bir ülkenin elektrik enerjisi için sağlıklı bir durum olmadığını bildirmiştir.⁴⁰⁴

Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralının inşası için 7 milyar lira civarında bir yatırım yapılmış, bu yatırımlardan 150 milyon dolarlık kısmı dış finansman ile karşılanmıştır. Keban Hidroelektrik santralının montajı tamamlanan ilk dört ünite ile yılda yaklaşık olarak 5 milyar kilovatsaat enerji üretileceği hesaplanmıştır. Toplamda sekiz üniteden oluşacak santralin tamamının devreye alınması ile yılda 6 milyar kilovatsaatin üzerinde bir enerji üretiminin sağlanması ön görülmüştür. Bu rakamlar ile Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralının enerji üretimini 24 Seyhan Barajı, 15 Sarıyar Barajı ve 15 Hirfanlı barajı değerinde enerji üretebileceği belirtilmiştir. Bu üretim aynı zamanda 1973 yılı rakamları temel alındığında Türkiye’de kömür,

---

⁴⁰⁴ Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1974., İlk Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdayi Oral 1966 yılında TBMM’de yaptığı konuşmada Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralının yapılmasına Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer verildiğini, proje üzerinde en yoğun çalışmaların İnönü Hükümeti zamanında yapıldığını ifade etmiştir. Oral, s. 10.

akaryakıt ve su gücünden elde edilen toplam üretimin yarısına eşit olacağı düşünülmüştür. Buna ek olarak Keban Barajının ülke ekonomisine yıllık 45 milyar lira civarında bir katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Buradan elde edilecek olan enerji ile Seydişehir alüminyum, Guleman ferro krom, Divriğ demir-çelik, Maden bakır ve süper fosfat, Ergani elektrolitik bakır tesislerinin enerji ihtiyaçlarının da karşılanması düşünülmüştür.⁴⁰⁵

Bu dönemde elektrik üretimi adına Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali dışında dikkat çeken bir gelişme yaşanmamış, Mevcut elektrik politikası devam ederek hâlihazırdaki kaynakların üretimini sürdürülmüştür. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının sonu olan 1978 yılı itibariyle Türkiye’de toplam 22 milyar kilovatsaat elektrik enerjisi üretimi gerçekleştirilmiştir.

3.5. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye’nin Enerji Politikası (1979)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı çerisinde 1977 yılında Süleyman Demirel’in başında bulunduğu Milliyetçi Cephe Hükümeti tarafından Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıkları başlatılmıştır. Ancak 31 Aralık 1977 tarihinde Demirel Hükümeti görevi bırakmış ve yeni Hükümet Bülent Ecevit tarafından kurulmuştur. Ecevit Hükümeti plan için gerekli hazırlıkları yapmış ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) Millet Meclisi Genel Kurulunun 29 Kasım 1978 tarihinde onaylanarak yürürlüğe koyulmuştur. Fakat plan ilk yılını doldurmadan Kasım 1979’da Ecevit Hükümeti de görevden ayrılmak zorunda kalmış, Ecevit’in istifasının ardından Süleyman Demirel başkanlığında yeni hükümet kurulmuştur. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi siyasal, sosyal, ekonomik açıdan çalkantılı bir süreç olduğundan dolayı planın uygulanabilmesi mümkün olmamıştır. Öyle ki planın ilk iki yılında enflasyon kontrolden çıkmış 1980 yılı itibari ile üç rakamlı enflasyon (%107) görülmüştür. Yaşanan döviz kıtlığıyla birlikte 1979 yılında dünya çapında yaşanan İkinci Petrol Krizi ile petrol fiyatları 24 dolara çıkmış,⁴⁰⁶ krizin etkileri 1980 yılı itibariyle Türkiye’de de hissedilmeye başlamıştır. Bu gelişmeler halihazırda sorunları olan ekonominin yükünü arttırmış, ülkenin ithalat giderleri daha da katlanmıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı başında

⁴⁰⁵ Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1974. Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralinin enerji vereceği bölgeler için bakınız Ek 2.

⁴⁰⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 5, Cilt 7, Birleşim 15, s. 706, 29 Kasım 1978., Resmi Gazete, Sayı 16487, 12 Aralık 1978., Tokgöz, s. 343, 344.

Başbakanlık'ta bulunan Süleyman Demirel'e karşı, 1980 yılı başlarından itibaren muhalefet tarafından eleştiriler yoğunlaşmış, bu eleştiriler genellikle kıtlık üzerine olmuştur. Özellikle 1979 petrol krizinin de etkileri ile ülkede petrol eksikliği yaşanması, Demirel Hükümetine eleştirilerin odak noktası olmuştur. Demirel bu eleştirilere karşılık ise “*Memlekette petrol vardı da biz mi içtik?*” cevabını vermiştir.⁴⁰⁷ Süleyman Demirel'in henüz bir yılı dolmadan 12 Eylül 1980 de Silahlı Kuvvetlerin askeri darbesi ile görevden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bütün bu siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlardan dolayı Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında belirlenen yatırım hedeflerinin birçoğu gerçekleştirilememiştir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi kapanırken ülke de askeri darbe etkileri azalmaya başlamış ve çoğulcu demokrasiye dönüşmüştür. Bu durum enflasyonun aşağı çekilmesine neden olmuşsa da işsizlik, tekelleşme, hayali ihracat ve gelir dağılımındaki dengesizlikler giderilememiştir.⁴⁰⁸

Bu siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar içerisinde hazırlanmış olan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında genel enerji politikaları “*Madencilik*” ve “*Enerji*” olmak üzere iki başlıkta toplanmıştır.

Planda “*Madencilik*” başlığı ile petrol, taş kömürü ve linyit konusuna değinilmiştir. Üçüncü Plan döneminde, birincil enerji kaynaklarında, üretim hedeflerinden büyük ölçüde geri kalındığı ve özellikle ham petrol üretiminde hedeflere ulaşamadığı ifade edilmiştir. Taş kömürü üretiminde Üçüncü Plan döneminde hedeflerin gerisinde kalındığı, gerekli yatırımların gerçekleştirilemediği, üretimde önemli bir gelişme kaydedilemediği vurgulanmıştır. Ayrıca, bir önceki planda uzun dönemde üretim artışına yönelik gerekli etütler ve hazırlıkların yapılamadığı Zonguldak Havzası Master Planı projesinin hazırlanamadığı havzada potansiyelin varlığına karşın genişletme projesi uygulanmadığına vurgu yapılmıştır. Linyit üretiminde ise kamu sektöründe 1972 yılına göre 1977 yılında %75,0 artış görüldüğü, ancak özel sektörün üretimdeki payının düşük olduğu belirtilmiştir. Bu durum sebebi ile üretimin, potansiyele oranla beklenen miktardan düşük kalmış olduğu ortaya konulmuştur.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Milliyet Gazetesi, Gazete Pazar Eki, 31 Mayıs 1998.

⁴⁰⁸ Tokgöz, s. 347.

⁴⁰⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara, 1979, s. 379.

Madencilik vasıtası ile elde edilecek enerji üretiminde kullanılacak kaynakların üretim hedeflerine plan içerisinde yer verilmiştir. Bu hedefe göre, planın sonu olan 1983 yılı itibariyle Türkiye’de ki ham petrol üretiminin 6 milyon tona, taş kömürü üretiminin 6 milyon tona, linyit üretiminin 51.555 milyon tona çıkarılması ön görülmüştür. Bu üretim miktarlarına ek olarak 2.800 milyon ton taş kömürü ve 22.700 milyon ton ham petrol ithalatının olabileceği de tahmin edilmiştir.⁴¹⁰ Planda linyit ithalatına yer verilmemiş olup, bu durum Türkiye’nin linyit üretiminde 1978 yılı itibariyle kendi kendine yeten bir konumda olduğunu ortaya koymuştur.

Planda madencilik yolu ile elde edilebilen enerji kaynaklarında ortaya konulan hedeflere ulaşılabilmesi için ilke ve politikalarda belirlenmiştir. İlk üç planda da olduğu gibi bu dördüncü planda da enerji üretiminde kullanılan kaynaklardan en gelişmiş teknolojiler uygulanarak, ülke çıkarları doğrultusunda en üst düzeyde yararlanılması kararlaştırılmıştır. Taşkömürü üretiminde Zonguldak Kömür Havzası özelinde geliştirme ana planının hazırlanacağı ifade edilmiştir. Enerji sektörünün ihtiyaçlarına cevap verilmesi ve linyitten daha nitelikli yararlanılması için uygun hale getirilmesi ifade edilmiştir. Planda doğal gaz da vurgu yapılmış, enerji ve sanayi hammaddesi olarak dünyada ve bazı komşu ülkelerde önemli gelişmeler gösteren doğal gazın, dördüncü plan döneminde ülke sanayisinde kullanılması imkanlarının araştırılmasına dikkat çekilmiştir. Plan dahilinde petrol ile ilgili olarak takip edilecek politikalar da açıklanmıştır. Buna göre rezerv biçiminde var olduğu tahmin edilen ham petrolün ulusal çıkarlar doğrultusunda bulunması ve işlenmesinin gerçekleştirilmesi hedefi benimsenmiştir. Ayrıca yabancı petrol şirketlerinin ellerinde bulunan petrol alanlarını geliştirmeleri ve arama yatırımlarını hızlandırmaları için gerekli önlemler alınması kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak yine bu yabancı şirketlerin ham petrol çıkartma işlemlerine yönettirmeleri sağlanacağı ilkesi planlanmıştır.⁴¹¹

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında genel enerji kaynakları üzerine belirlenen hedef ve politikalar “*Enerji*” başlığı ile ele alınmıştır. Planda, ilk üç plan döneminde enerji konusunda hangi çalışmaların yürütüldüğünden ve gerçekleştirilemeyen hedeflerden bahsedilmiştir. Özellikle enerji sektöründeki gelişmenin gerekli ölçü ve kalitede gerçekleştirilemediği, öngörülen hedeflere ulaşamadığı bildirilmiştir.

⁴¹⁰ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), s. 402

⁴¹¹ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), s. 392, 393.

Bununla beraber başta elektrik enerjisi olmak üzere enerji sektörünün ülke ekonomisinde darboğaza sebep olduğu saptanmıştır. Ayrıca mevcut enerji kaynaklarından yeterince yararlanılamadığı ve rezervlerin artırılmasında yeterli gelişmeler sağlanamadığı ifade edilmiştir. Ülkenin hızla artan petrol talebine karşın yerli üretimde bir artış sağlanamadığı, petrol fiyatlarının artması ile ham petrol ithalatının ülke ekonomisini zora soktuğu bildirilmiştir. Üçüncü Plan döneminde faaliyete geçmiş olan Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali ile elektrik üretiminde bir artış meydana gelse de bunun yeterli olmadığı dile getirilmiştir. Çünkü Keban Hidroelektrik Santralinden elde edilen elektrik enerjisinin ülkedeki toplam enerji üretiminin %12,8'ini karşıladığı bildirilmiştir. Bu karşılık, hidroelektrik ve linyitten elde edilen enerji oranlarında beklenenden düşük de olsa gerçekleşen artışlar, akaryakıtın bu alandaki payını azalttığı ve bu durumun olumlu bir gelişme olduğu kaydedilmiştir.⁴¹²

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında gelecek yıllar için enerji tüketim tahminlerinde bulunulmuştur. Buna göre plan döneminde birincil enerji kaynaklarının tüketiminin yılda ortalama % 9,4 artacağı öngörülmüştür. Dördüncü Plan süresinde beklenen enerji tüketim artışının büyük kısmının elektrik santrallerinin devreye alınması ile taşkömürü ve linyitten sağlanabileceği hesaplanmıştır. Bu dönemde taşkömürü, linyit ve hidrolik kaynaklardan enerji tüketimindeki artışlar sonucu petrolden sağlanan enerji üretimini gerileteceği planı yapılmıştır. Planda ayrıca, ülke enerji kaynaklarının yurt içi talebini karşılayacak düzeyde olmamasından dolayı bu alanda ihracatın yapılmayacağı da vurgulanmıştır. 1973-1983 yılları arasında elektrik üretimi için tesislerin yapımı adına gerekli yatırımın 166,8 milyar lira olması beklenmiştir. 1983 yılı itibarıyla toplam 44.600 gigavatsaat elektrik enerjisi üretilmesi, bu miktarın 13.739 gigavatsaatinin hidrolik enerji vasıtasıyla karşılanması hedeflenmiştir.⁴¹³

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında benimsenecek enerji politikasında esas ilke enerji talebinin, yurt içi kaynaklardan karşılanması olarak benimsenmiştir. Planda belirlenen enerji politikasının yol haritası şu şekilde olmuştur:⁴¹⁴

---

⁴¹² Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), s. 395.

⁴¹³ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), s. 401-403. Türkiye Linyit yatakları haritası için bakınız Ek 3.

⁴¹⁴ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), s. 406, 407.

- “Sanayileşmenin ve yükselen yaşama düzeyinin gerektirdiği enerjinin zamanında, kararlı ve güvenilir bir şekilde sağlanması için yatırım programlarına alınan enerji tesislerinin başta finansman olmak üzere tüm sorunları öncelik ve ivedilikle çözüme kavuşturulacaktır.
- Ulusal enerji kaynaklarının bilinen rezervleri işletmeciliğe esas olacak; geliştirilecek ve yeni rezervlerin bulunmasına belirli programlar içinde hız verilecektir. Yeni enerji kaynaklarından yararlanılabilmesi için gerekli araştırmalara devam edilecektir.
- Bilinen enerji kaynaklarının ülke kalkınmasını destekleyecek şekilde rezervleriyle bağlantılı ve ekonomik işletme koşullarına ulaşması sağlanacaktır. Elektrik üretimi ve ısınma-ısıtma için stratejik önem taşıyan linyit yatakları, kamu eliyle işletilecektir. Koklaşabilir taş kömürünün ısınma-ısıtma amacıyla kullanılmasına son verilecektir.
- Enerji üretimi, iletimi ve dağıtımında kullanılan tüm yatırım mallarının yurt içinde üretimine ve bu alanda imalat sanayiinin kurulmasına öncelik tanınacaktır.
- Enerji üretim ve dağıtımında teknolojik gelişmeler yakından izlenerek ülke koşullarına uyarlanması sağlanacak, nükleer teknolojiye geçiş çabaları yoğunlaştırılacaktır. Enerji üretiminde öncelikle öz kaynaklardan yararlanılacaktır. Termik/hidrolik dengesinin, hidrolik üretim kaynakları yönünde gelişmesine özen gösterilecektir.
- Nükleer enerji tesislerine, gerekli hammaddenin ulusal kaynaklardan sağlanabilmesi için olanaklı nükleer enerji rezervinin kesin potansiyelinin nitelikleriyle birlikte saptanması ve nükleer teknolojinin geliştirilmesinde ilgili kuruluşlar eşgüdüm içinde çalışmalarını sürdüreceklerdir.
- Uzun dönemli enerji programı hazırlanması konusunda daha önce yapılmış çalışmalar, Dördüncü Plan hedefleri ve gelişmeler göz önünde tutularak yenilenecektir.
- Enerji tüketiminin her aşamasında tasarruflu ve rasyonel kullanım ilkesine uyularak gerekli önlemler alınacaktır.
- Tüm enerji hammaddelerinin ülke çapında fiyat eşleştirmesi yapılarak, bunların bölgeler arasında aynı fiyat düzeyinde satılması sağlanacaktır.
- TEK ve EİE İdaresi kuruluş yasalarında gerekli iyileştirme ve düzenlemeler yapılacak ve EİE İdaresinin bağımsız bir enerji araştırma ve projelendirme kurumu haline gelmesi için gerekli düzenlemeler getirilecektir.

- *Ülke nüfusunun tümünün elektriğe kavuşturulması amacıyla elektrik enerjisinin üretimi ve ülke yüzeyine iletilmesi TEK yasası doğrultusunda tüm ülke ihtiyacını karşılayacak biçimde bir kamu hizmeti olarak yürütülecektir. Bölge ülkeleriyle elektrik enerjisi alışverişi dengeli olarak yaygınlaştırılıp artırılabacaktır.*⁴¹⁵

Bu ifadelerden hareket ile planda, enerji ile ilgili tüm sorunların çözüme kavuşturulması, yeni enerji kaynaklarının keşfedilmesi, mevcut enerji kaynaklarının en iyi şekilde kullanılması ve linyit kullanımının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Ayrıca, dünyada enerji alanında gerçekleştirilen gelişmelerin yakından takip edilmesi, nükleer enerji teknolojisinin elde edilebilmesi için çalışmaların başlatılması ve hidroelektrik yolu ile enerji üretiminin artırılması düşünülmüştür. Bunlara ek olarak TEK ve EİE İdaresi gibi kurumların kuruluş esaslarında çağdaş düzenlemelerin yapılacağı da vurgulanmıştır.

Plan süresi içerisinde daha önceki dönemlerde yapımına başlanan baraj ve hidroelektrik santrallerin inşalarına devam edilmiş. İhtilal sonrası Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olan Serbüent Bingöl, Suat Uğurlu, Doğankent, Karakaya, Oymapınar, Altınkaya, Aslantaş, Menzelet, Karacaören, Köklüce Kapulukaya baraj ve hidroelektrik santrallerinin inşalarının devam ettiğini ifade etmiştir. Bingöl ayrıca yıllık 25 milyon kilovatsaat elektrik üretecek Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santralinin kredi çalışmalarının başladığını vurgulamıştır.⁴¹⁶

1980 yılının son aylarında medyaya yansıyan haberler daha sonraki yıllarda enerji yatırımlarının katlanarak artmakta olacağını göstermiştir. Zira 1980 yılı elektrik kesintileri ile geçen bir yıl olmuş, konu ile ilgili açıklamalar yapan TEK Genel Müdürü Aykut Tülümen, şunları dile getirmiştir: *“Bu yıl çeşitli nedenlerle elektrik tüketimi geçen yıla oranla büyük çapta artmıştır. Özellikle aralık, ocak, ve şubat ayları gibi elektrik enerjisi tüketiminin doruğa ulaştığı zamanda televizyonun her akşam 500 megavatsaat enerji çekmesi, bazı akşam saatlerinde 15-20 dakikalık kısıntıları zorunlu hale getirmektedir. Geçen yıl aralık ayında 68 milyon kilovatsaat elektrik vermekteydik, bu yıl 74 milyon kilovatsaate çıkardık, yine de yetmiyor.*”⁴¹⁷ Tülümen’in bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere temel

⁴¹⁵ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), s. 406, 407.

⁴¹⁶ Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1980.

⁴¹⁷ Milliyet Gazetesi, 2 Aralık 1980.

elektrik ihtiyacının karşılanmasında sorunlar olmasından dolayı ülkede enerji yatırımlarının acil bir biçimde yapılması gerekmiştir.

Türkiye'nin enerji açığının giderilmesi noktasında 8 Aralık 1980 tarihinde basına açıklamalarda bulunan Devlet Bakanı Prof. Dr. M. Nimet Öztaş, Türkiye'nin nükleer enerjiye geçişinin zorunlu olduğunu, kurulması istenen atom santrali adına iş birliği yapılacak ülke için karar verileceğini bildirmiştir. Öztaş "Türkiye'de nasıl bir enerji planlaması yapılması gerekiyor?" sorusuna cevap olarak ise şunları dile getirmiştir:

"Öncelikle, bilinen ve henüz işletilmeyen ulusal enerji kaynaklarının süratle kullanımını sağlayacak düzenlemeleri yapmak, gerekli yatırımlara önem ve öncelik vermek zorunludur. Hatta ulusal kalkınma planlarını, enerji planlarına dayalı olarak hazırlamak yanlış olmayacaktır.

Ulusal kaynaklar arasında, tükenmez hidrolik potansiyelin değerlendirilmesinin önceliği olmalı, linyit rezervlerinin belirlenmesi ve termik santrallerde, sanayide ve ısınmada yaygın biçimde kullanımı sağlanmalıdır.

Petrol, dünyadaki genel eğilime ve gelişen anlayışa uygun olarak giderek enerji kaynağı olmaktan çıkarılmalıdır. Petrol aramaları ve üretimi hızlandırılmalı, petrolün çok önemli bir sanayi hammaddesi olarak kullanımı geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.

Odun, tezek gibi ticari olmayan yakıtların kullanımı azaltılırken, doğalgaz üretim ve kullanımı geliştirilmeli, bütümlü şist, asfaltit, jeotermal enerji, güneş enerjisi, biogaz kullanımları geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Nükleer enerjiye geçiş hızlandırılmalıdır."⁴¹⁸

Bakan Öztaş, ülkenin ilerlemesi için, kalkınma planlarının enerji baz alınarak hazırlanmasını, hidroelektrik ve linyitin yaygın bir şekilde kullanılması gerektiğini, petrol üretiminin arttırılmasının elzem olduğunu vurgulamıştır. Öztaş ayrıca, ticari olmayan yakıtların yerine doğalgaz, güneş enerjisi ve nükleer enerjiye geçiş için adımlar atılması konusunda gerçekçi bir yaklaşım ortaya koymuştur.

1980 yılının son ayında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan 1981 yılı için hazırlanan program ana hatları ile belli olmuştur. Buna göre 667,7 milyar

⁴¹⁸ Milliyet Gazetesi, 8 Aralık 1980.

liralık kamu yatırımları içinde enerji sektörü yatırımları %22 ile en büyük payı alacağı planlanmış, Devlet Planlama Teşkilatı enerji darboğazına ilişkin değerlendirmesinde şunlar ifade edilmiştir: “*Elektrik enerjisi üretimimiz 1973 yılından bu yana %100 artmıştır. Elektrik enerjisi üretimi ve ardından 1977 yılına kadar yıllık artışlar %17-18 düzeyine ulaşmış ancak 1980’den sonra %7-8 düzeyine inmiştir... Kısa dönem hedef potansiyelinin yüksek olduğu linyite dayalı termik santralleri geliştirmek.*”⁴¹⁹ Devlet Planlama Teşkilatı’nın sonraki yıllar için geliştirdiği politika da enerjinin önemi anlaşılmış ve planlamalarda enerji konusuna öncelik verilmiştir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının kapsadığı dönemler çalışmamızın zaman sınırlamasını aştığı için bu dönem ile ilgili sadece üretim hedeflerinin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine dair istatistikleri yorumlamak uygun olacaktır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi sonu olan 1983 yılına gelindiğinde toplam 44.600 gigavatsaat elektrik enerjisi üretilmesi, bu miktarın 13.739 gigavatsaatinin hidrolik enerji vasıtasıyla karşılanması hedeflenmiştir. Ancak 1983 yılına gelindiğinde hedeflenen rakamların altında kaldığı görülmüştür. Tablo 7’den de anlaşılacağı üzere 1983 yılında toplam 27346,8 gigavatsaat elektrik enerjisi üretilmiş, bunun 11342,7 gigavatsaati hidroelektrik vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Böylece elektrik enerjisi toplam üretiminde her yıl artış gerçekleşse de bu artış istenilen hedeflere ulaşılmasına yeterli olmamıştır.

---

⁴¹⁹ Milliyet Gazetesi, 26 Aralık 1980.

YILLAR	TERMİK	HİDROLİK	TOPLAM	ARTIŞ (%)
1979	12233,0	10288,9	22521,9	3,7
1980	11927,2	11348,2	23275,4	3,3
1981	12056,7	12616,1	24672,8	6,0
1982	12384,8	14166,7	26551,5	7,6
1983	16004,1	11342,7	27346,8	3,0

TABLO 7: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Türkiye’de Elektrik Üretim İstatistikleri (Gigavatsaat cinsinden)⁴²⁰

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında üretimi artırılması hedeflenen diğer enerji kaynakları taşkömürü, linyit ve petrol ve türevlerinden de 1983 yılı itibariyle istenilen rakamlara ulaşamamıştır. Plan ham petrol üretiminin 6 milyon tona, taş kömürü üretiminin 6 milyon tona, linyit üretiminin 51.555 milyon tona çıkarılması hedeflenmiştir.

⁴²⁰ Macide Altaş, Hanife Fikret Özkan, Emel Çelebi, *2002 Enerji İstatistikleri*, Türkiye 9. Enerji Kongresi Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, İstanbul 2003, s. 214.

YILLAR	TAŞ KÖMÜRÜ	LİNYİT	PETROL	DOĞAL GAZ
1979	4051	13127	2831	34
1980	3598	14489	2330	23
1981	3870	16478	2363	16
1982	4009	17604	2993	45
1983	3539	20956	2203	8

TABLO 8: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Türkiye’de Ticari Enerji Kaynakları Üretim İstatistikleri (Bin ton cinsinden)⁴²¹

Tablo 8’de de gösterildiği üzere planın başında hedeflenen rakamlar yakalanamamış, 1983 yılında ham petrol üretimi 2.203 milyon ton, taşkömürü üretimi 3.539 milyon ton, linyit üretimi ise 20.956 milyon ton olmuştur. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında doğal gaza da vurgu yapıldığı, enerji ve sanayi hammaddesi olarak dünyada önemli gelişmeler gösteren doğal gazın, ülke sanayisinde kullanılması imkanlarının araştırılması çalışmaları yapıldığı için doğal gaz ile ilgili üretim bilgileri de Tablo 8’de paylaşılmıştır.

12 Eylül 1980 darbesi Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planındaki hedeflerin tutturulamamasının en önemli sebebi olmuştur. Zira 12 Eylül öncesi Türkiye’nin ekonomik durum halihazırda çok kötü bir vaziyetteydi. Petrol krizinin etkileri, döviz kıtlığı, istifçilik, karaborsacılık ve enflasyon hat safhadaydı. Ülkede tüketim olmasına rağmen üretimin olmaması, yağ, tüp ve ekmek gibi temel ihtiyaçlar için kuyruklar oluşmasına sebep olmuştur. Başbakan Süleyman Demirel ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdan dolayı “70 cente muhtacız” ifadesini kullanmıştır.

⁴²¹ Altaş vd, s. 67.

Askeri darbenin neticesinde ortaya çıkan istikrarsızlık ve demokrasinin sekteye uğraması halihazırda kötü bir durumda olan ekonomi üzerinde daha da olumsuz etkiler oluşturmuş ve darbeden önce hazırlanmış olan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulama alanı bulamamıştır.

SONUÇ

Türk Kurtuluş Savaşı zafer ile sonuçlandıktan sonra ülke Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde hızlı bir ekonomik kalkınma içerisine girmiştir. Bu kalkınma da sanayinin ihtiyacı olan gerekli enerjinin karşılanması, mühim meselelerden biri olmuştur. Ülkenin enerji ihtiyacı sadece sanayi için değil, ayrıca vatandaşın kullanımı için de önemli bir gereksinim durumunda olduğu için bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilmesi Cumhuriyetin ilk yıllarında atılan adımlar ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemi genel itibariyle ülkenin parçalanmasını önlemek adına alınan günlük çabalar ile geçtiği için, enerji gibi çok önemli bir alanda politika üretmek için yeterli zaman ve uzmanlık söz konusu olamamıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete, Yeni Türkiye'nin ilk yıllarında da uygulanabilecek kısa vadeli de olsa bir enerji politikası kalmamıştır. Bu durumdan dolayı Cumhuriyetin ilk yıllarında enerji alanında eksiklerin kapatılması genellikle bir politika çerçevesinde değil de “boşluk yamalama” şeklinde, anlık ihtiyaçların kısa vadeli çözümler ile giderilmesi biçiminde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde müstakil bir enerji politikası belirlenmemiş, ekonomide belirlenen genel politikalar enerji alanını da etkilemiştir. Bu dönemde enerji kaynakları ile ilgili temel prensip, zorunlu haller dışında enerji ihtiyaçlarının öz kaynaklardan ve ekseriyetle de maden kömürü aracılığıyla karşılanması yönünde olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin petrol bakımından zengin olan ülkelere komşu olmasından dolayı ülkede geniş petrol rezervleri bulunabileceği ümidini her daim canlı tutmuştur. Ancak tüm ümitlere ve bu konuda harcanan çabalara rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarında petrol bulma konusunda ciddi bir gelişme göze çarpmamıştır. Buna ek olarak ülke çapında maden işletmeciliğinin geliştirilmesi ve maden işletmelerinin kredilendirilmesi adına sanayi bankalarının kurulması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti tarafından yabancı şirketlere verilen kömür madeni işletme imtiyazları daha önceden kazanılmış bir hak olduğu için sürdürülmüş ve madencilik alanında işletmeleri olan İtalya, İngiltere, Belçika ve Fransa sermayeli şirketler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel teşebbüs eli ile sanayileşmeye öncelik veren liberal eğilimli bir politika izlenmesi, enerji alanında da kendini göstermiştir. Sanayi alanında olduğu gibi enerji üretimi konusunda da özel teşebbüse destekler sağlansa da, ülkede yeterli teknolojik

altyapının, uzmanlığın ve birikimin olmaması enerji alanında kayda değer bir ilerleme sağlanamamasına sebep olmuştur.

1923 yılında başlayan liberal modelden istenen sonuçların elde edilememesi ve 1929 dünya ekonomik buhranının olumsuz etkilerinden dolayı 1932 yılında yeni bir değerlendirme ile enerji politikalarından devletçi modele geçiş başlamıştır. Devletçilik modelinin tam anlamı ile benimsenmesi 1934 yılından itibaren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile gerçekleşmiştir. Özellikle sanayi alanında önemli yatırımların devlet inisiyatifi ile başlatıldığı bu dönemde, kurulmuş ve kurulacak olan fabrikaların enerji ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu ihtiyacın eksiksiz bir biçimde saptanması, karşılanabilmesi konusunda çalışmalar da hız kazanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarının belirlenmesi ve giderek artacağı öngörülen enerji talebinin hangi kaynaklardan karşılanabileceği konusunda çalışmalar yapılmıştır. Ülkedeki enerji kaynaklarının üretim potansiyelleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olunmadığından dolayı, kusursuz sayılabilecek bir enerji politikası hazırlanmamıştır. Ancak buna rağmen, konunun olabildiğince gerçekçi bir yaklaşım ile ele alındığı görülmüştür.

Devletçi politikaların benimsendiği Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı başarılı olmuştur. Zira bu planın başarılı olduğu çıkarımı 1936 yılında hazırlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlanması ile yapılabilmektedir. 1938-1942 yıllarında yürütülmesi için İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. 1938 yılında II. Dünya Savaşı'nın çıkması ile ekonomi politikaları genellikle atılım ve büyüme yönünde değil de, günlük krizleri çözmek, ürün darlığını ve fiyat dengesizliğini azaltmak doğrultusunda olmuştur. Bu dönemde daha öncesinden uygulanmaya başlanılan devletçi ekonomi modeli daha da müdahaleci bir niteliğe bürünmüştür. Öyle ki bu müdahaleci nitelik gerektiğinde ağır cezai yaptırımlar ile caydırıcı kontrolleri içeren bir yapı arz etmiştir. Devletçi ekonomi modeli ile sanayi, ticaret, maden, ulaşım ve tarım gibi alanlarda devletleştirmenin önünü açan Milli Korunma Kanunu 1940 yılında kabul edilmiştir. Bu yıllarda Türkiye, enerji alanında da devletleştirme yoluna giderek, neredeyse tüm yabancı sermayeli imtiyazlı şirketler satın alınarak millileştirilmiştir. Millileştirme ile birlikte başta kömür olmak üzere işletmelerde ki üretim artış göstermiştir. O halde bu dönemde gerçekleştiren millileştirme politikasının enerji üretimi açısından çok doğru bir hamle olduğu ortaya

konulabilmektedir. Buna karşılık Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na petrol imkanları açısından hazırlıksız yakalandığı ifade edilebilir. Zira 1940 yılında Batman Raman'da ticari değere sahip petrol üretimi gerçekleşmiş ancak bu kaynağın Türkiye'nin ihtiyacını karşılayabilecek değerde olmadığı anlaşılmıştır. Bu dönem Türkiye'deki petrol kaynaklarının az olmasının en fazla hissedildiği dönemlerden biri olmuş ve petrol de Romanya, ABD, Filistin, İran, Mısır ve Rusya'dan ithalat politikası benimsenmiştir. II. Dünya Savaşı, Türkiye'yi, ülkenin enerji ihtiyacının karşılanması açısından zorlamıştır. Çünkü ülkenin enerji bakımından kendi kendine yeten bir durumda olmaması, savaş döneminde başlayan dünya çapındaki enerji darlığı Türkiye'nin döviz giderlerini yükseltmiştir. II. Dünya Savaşı, Türkiye'nin dışa bağımlılığını daha da arttırmıştır yorumu yapılabilir.

II. Dünya Savaşı sonunda dünyada ve Türkiye'de anti devletçi bir politika gelişmiş, bu durum liberal ekonomi modelinin de yaygınlaşmasını sağlamıştır. Tek Parti döneminin son yıllarında Türkiye'de halk ve özel sermaye tarafından da istenen liberal politikalara geçiş için tekrardan hazırlıklar yapılmış, liberal bir ekonomi modelinin benimsendiği 1947 İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmış, plan ile enerji konusunda özel şirketlerin sektörde yer alması sağlamıştır. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı içerisinde “Enerji” başlığı ile Türkiye'nin enerji politikasına yönelik yeni adımlarda atılmıştır. İktidarının son yıllarında savunulan model olan devletçiliğin, ekonominin gelişimine imkan sağlamayacağını kabullenmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına kadar geçen süreçte enerji alanında devletçilik ilkesi ile önemli adımlar atılsa Türkiye'nin kendi kendine yetebilen bir ülke olması yönünde istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Ancak bu dönemde enerji yatırımlarını yönetebilecek kurumsallaşma gerçekleştirilmiş, Osmanlı Devleti'nden gelen sorunların giderilmesi ve günlük çözümler ile daha çok meşgul olunmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi her ne kadar iktidarının son yıllarında liberal bir ekonomiye geçeceği yönünde somut adımlar atmış olsa da, anti devletçi propagandalar ile kurulan Demokrat Parti'nin iktidara gelmesine engel olamamıştır. 1950 yılında hükümete geçen Demokrat Parti'nin ilk dönemlerinden itibaren liberal ekonomi politikasını tam anlamı ile hayata geçirmiştir. Özellikle ithal ürünlere uygulanan kısıtlama kaldırılmış, özel teşebbüsün kredi imkanları artırılarak faizler de düşürülmüş, böylece kredi kullanmayı teşvik eden bir politika benimsenmiştir.

Demokrat Parti döneminde izlenen bir diğer politika da yabancı sermayenin ülkeye yatırım yapması için ilk kez “*Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu*” ve “*Maden Kanunu*” gibi yasal düzenlemeler yapılmasıdır. Bu kanunlar ile madenlerin devlet, tarafından işletilmesi anlayışı terk edilmiş, yabancı sermaye ve özel girişimin önü açılmıştır. Demokrat Parti’nin iktidar olması ile birlikte enerji alanında müdahaleci ve korumacı, içe dönük politikalar hızla terk edilmiş, ithalattan kaçınılmayan ve özellikle de Marshall Yardımları çerçevesinde bir yatırım modeline gidilmiştir. Bu dönemde başlayan tarımda makineleşme, üretimi arttırmış ancak köylerde iş gücü fazlalığını ortaya çıkarmış, bu durum hızlı bir kentleşmeyi başlatmıştır. Kentleşmenin artması sanayi alanında yatırımların artırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Kentleşme ve sanayileşme ile birlikte de enerji ihtiyacı daha da artmıştır. Demokrat Parti döneminde enerji alanında dış yardım ve kredilerin etkisi ile özellikle hidrolik ve termik santraller noktasında önemli yatırımlar yapılmış ve ülke hidroelektrik kapasitesi 10 yılda ülkenin toplam enerji üretiminin %44’ünü karşılayan bir değere ulaşmıştır. “*Petrol Kanunu*” ve TPAO’nun kurulması gibi petrol konusunda önemli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan yasal düzenlemeler ile yabancı sermayenin petrol alanında faaliyeti yürütmesi için Shell, Mobil, California Texas, BP gibi firmaların ülkeye girişine müsaade edilmiştir. Hükümette, yabancı sermayenin Türkiye’de petrol bulabileceği ümidi olmasına ve üretimde artış gerçekleştirilmesine rağmen, yapılan çalışmalarda Türkiye’nin istenilen seviyede petrol rezervinin olmadığı anlaşılmış, 1960 yılına gelindiğinde yabancı şirketler piyasadan çekilmeye başlamıştır. İthal ikameci politikaların uygulandığı Demokrat Parti’nin son dönemlerinde enflasyonun artması, döviz ve dış kaynaklara bağımlılığının yükselmesi ekonomik rakamların giderek olumsuz yöne çevrilmesine sebep olmuş ve bu durum enerji sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Demokrat Parti döneminde izlenen liberal ekonomi modeli ülkenin enerji açığı sorununun çözülmesinde tüm sorunları ortadan kaldırmak adına yeterli olmamıştır. Zira İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler haricinde ki diğer şehirlerin elektrik ihtiyacı düzenli bir şekilde karşılanamamıştır. Bu dönemde enerji alanında gerçekleştirilen yatırımlara en büyük destek Marshall Yardımları ile gelmiştir.

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonucu yaklaşık on yıl boyunca devam eden Demokrat Parti hükümeti son bulmuştur. Bu olay sonrası Türkiye ekonomisi için planlı bir kalkınma modeline geçiş başlamıştır. Bu yönde atılan ilk adım Devlet

Planlama Teşkilatı'nın kurulması olmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı vasıtasıyla hükümetin uygulayabileceği kısa, orta ve uzun vadeli ekonomik planların hazırlanması kararlaştırılmış, planlı kalkınma dönemleri başlamıştır.

1960 yılından itibaren Türkiye'de, ülkeye yetebilecek miktarda petrolün olmadığı kanısına kesin olarak varılmış, petrol konusunda dışa bağımlı olunacağı net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönemden itibaren Türkiye, petrolü en ucuz olarak hangi ülkelerden ithal edebilmenin yollarını aramıştır. Planlı kalkınma dönemlerinde 1980 yılına kadar 18 farklı hükümet göreve gelmiş ve bu durum genelde ekonomi özelde de enerji alanında devam ettirilebilecek bir politika geliştirilememesine sebep olmuştur. Planlı dönemde 1974 yılında dünya petrol krizi çıkmış ve Kıbrıs Barış Harekatı gerçekleşmiştir. Dünya çapında geniş yankı uyandıran bu olaylar ile birlikte dış ticaret açığı büyümüş, 1977 yılına gelindiğinde ülke vadesi gelen dış borçlarını ödeyemez duruma düşmüştür. Bu kaotik ortamdan dolayı bu planda enerji konusunda istenilen hedefler gerçekleştirilememiştir. 1979 yılında uygulanmaya başlayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe dolayısıyla kesintiye uğrayarak hedeflerden uzak kalınmıştır. Planlı kalkınma döneminde farklı yıllara damgasını vuran kişi Süleyman Demirel olmuştur. *“Bu Fötr Şapka ile 6 Defa Gittim, 7 Kere Geldim”* diyen Demirel, enerji konusunda da benimsediği baraj ve hidroelektrik yatırımları ile *“Barajlar Kralı”* olarak adlandırılmıştır. İlk dört planlı kalkınma dönemlerinde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı haricinde enerji hedeflerine yaklaşamamıştır.

Genel olarak ifade edilecek olursa, 1923 yılından 1980 yılına kadar geçen süreçte uzun vadeli ve geliştirilebilir bir enerji politikasının yürütülmediği görülmüştür. Bu durumun en büyük sebepleri olarak şunlar ortaya konulabilir:

- Osmanlı Devleti'nden bir enerji politikasının kalmaması ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nden gelen eksiklerin kapatılması ile uğraşılması,
- Enerji gibi istikrara muhtaç bir konunun bazı dönemlerde iç politikaya kurban edilmesi ve sık yaşanan hükümet değişiklikleri,
- Türkiye'nin iç tüketimine yetebilecek derecede enerji kaynağının olmaması ve bu durumun ithalatı arttırması,

- 1960 ve 1980 yıllarında yaşanan askeri müdahalelerin demokrasinin sekteye uğramasına sebep olması ve ekonomi özelinde enerji sektörünün de bundan derinden etkilenmesi.

Türkiye, öteden beri eksik enerji politikaları ve bazı enerji kaynaklarının az olmasının zorluğunu çekmiştir. Bu durum ülkenin enerji konusunda dışa bağımlı bir ülke olmasına ve milli servetinin ithalata harcanmasına sebep olmuştur. Ancak bu durumun sürdürülebilmesi mümkün değildir zira özellikle enerji konusunda dışa bağımlı olmak kriz dönemlerinde ülke ekonomisini daha da zorlamış ve zorlamaktadır. Türkiye çok boyutlu enerji stratejisi çerçevesinde, kaynak ülke ve güzergâh çeşitliliğine gitmesi, enerji karışımında yenilenebilir enerjinin payını arttırırken, nükleer enerjiden de yararlanılmaya başlanması, enerji verimliliğinin arttırılmasına yönelik çalışmalarda bulunulması ve Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunarak ülke ekonomisine katkı sağlayan enerji politikalarını geliştirip/sürdürmesi önem arz etmektedir.

Türkiye enerji politikasını, enerji ticaretinde merkez (HUB) yönünde geliştirilmelidir. Çünkü Türkiye, dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip bölge ülkeleriyle, Avrupa'daki tüketici pazarları arasında çok önemli bir jeostratejik konuma sahiptir. Türkiye bu konumunu çok verimli bir şekilde kullanarak bölgesel enerji stratejileri geliştirip, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney Enerji Koridorları üzerindeki ülkenin bir enerji merkezine dönüştürülmesi hedefini daima sürdürmek zorundadır. Halihazırda mevcut olan veya çalışılan boru hattı projelerinin daha da arttırılması ve Türkiye'nin bölgedeki enerji merkezi olma hedefi öncelenmelidir. Bu hedef ile Türkiye hem uzun vadeli bir politikaya kavuşabilir, hem de ülkenin enerji ithalat giderleri için kaynak sağlanması için bir fırsat oluşması seçeneği güncel tutulabilir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BCA. 30-18-1-1, 10-40-17, 20 Ağustos 1924.

BCA. 30-18-1-1, 13-24-18, 29 Mayıs 1925.

BCA. 30-18-1-1, 13-13-19, 11 Mart 1925.

BCA. 30-18-1-1, 19-39-5, 16 Haziran 1926.

BCA. 30-18-1-1, 20-54-3, 18 Ağustos 1926.

BCA. 226- 522- 9, 14 Aralık 1927.

BCA. 30-18-1-1, 23-12-10, 27 Şubat 1927.

BCA. 30-18-1-1, 29-40-9, 14 Haziran 1928.

BCA. 30-18-1-2, 36-31-7, 30 Nisan 1933.

BCA. 30-18-1-2, 55-47-14, 6 Haziran 1935.

BCA. 230-0-0-0, 33-39-6, 23 Haziran 1938.

BCA. 30-10-0-0, 157-104-52, 5 Mayıs 1938.

BCA. 30-18-1-2, 86-29-4, 31 Mart 1939.

BCA. 30-18-1-2, 87-54-20, 14 Haziran 1939.

BCA. 30-18-1-2, 87-59-17, 24 Haziran 1939.

BCA. 30-18-1-2, 89-128-4, 15 Ocak 1940.

BCA. 30-18-1-2, 92-99-7, 15 Ekim 1940.

BCA. 30-18-1-2, 90-17-11, 000.000 1940.

BCA. 30-18-1-2, 96-82-8, 27 Eylül 1941.

BCA. 30-18-1-2, 96-95-15, 24 Kasım 1941.

BCA. 30-18-1-2, 94-10-04, 14 Şubat 1941.

BCA. 4901-0-0, 221-873-1, 00.00.1947.

BCA. 30-18-1-2, 117-72-14, 22 Kasım 1948.

BCA. 30-1-0-0, 41-242-13, 15 Ağustos 1950.

BCA. 30-1-0-0, 110-694-4, 26 Ocak 1952.

BCA. 30-18-1-2, 128-13-13, 16 Şubat 1952.

BCA. 30-18-1-2, 129-66-4, 29 Nisan 1952.

BCA. 30-18-1-2, 132-51-16, 25 Haziran 1953.

BCA. 230-0-0-0, 3-9-5, 21 Eylül 1953.

BCA. 30-1-0-0, 67-420-4, 4 Aralık 1953.

BCA. 30-18-1-2, 134-101-18, 17 Aralık 1953.

BCA. 30-18-1-2, 135-21-1, 10 Mart 1954.

BCA. 30-18-1-2, 135-28-12, 25 Mart 1954.

BCA. 30-18-1-2, 135-36-7, 10 Nisan 1954.

BCA. 30-18-1-2, 136-66-15, 15 Temmuz 1954.

BCA. 30-1-0-0, 109-689-7, 00 00 1954.

BCA. 30-18-1-2, 137-81-18, 11 Ekim 1954.

BCA. 30-18-1-2, 141-94-8, 01 Aralık 1955.

BCA. 30-1-0-0, 94-587-7, 19 Aralık 1955.

BCA. 30-18-1-2, 141-15-9, 19 Ocak 1956.

BCA. 30-18-1-2, 144-71-8, 24 Ağustos 1956.

BCA. 30-18-1-2, 145-10-5, 06 Şubat 1957.

BCA. 30-1-0-0, 29-170-13, 07 Mayıs 1957.

BCA. 30-1-0-0, 74-472-12, 20 Kasım 1957.

BCA. 30-1-0-0, 7-38-9, 29 Mayıs 1958

BCA. 30-18-1-2, 166-44-2, 21 Eylül 1962.

BCA. 30-18-1-2, 168-5-7, 25 Ocak 1963.

BCA. 30-18-1-2, 171-34-16, 2 Temmuz 1963.

BCA. 30-18-1-2, 177-25-18, 9 Mayıs 1964.

BCA. 30-11-1-0, 310-4-9, 13 Mart 1965.

BCA. 30-18-1-2, 207-41-15, 10 Haziran 1967.

BCA. 30-18-1-2, 218-25-5, 6 Nisan 1968.

BCA. 30-18-1-2, 250-32-17, 18 Mayıs 1970.

BCA. 30-18-1-2, 304-72-17, 4 Eylül 1973.

BCA. 30-18-1-2, 360-173-7, 14 Ekim 1976

BCA. 30-18-1-2, 379-226-4, 30 Nisan 1979.

BOA. C..AS. 55-2570, H. 29.08.1211/ 27 Şubat 1796.

BOA. HAT. 695-33544, H. 29.12.1249/ 9 Mayıs 1834.

BOA. HH.d. 21171, H-30-12-1257.

BOA. A.DVN.NMH. 10-11, H.29.10.1275/ 30 Haziran 1859.

BOA. A. MKT. MHM. 305-7, H. 01.02.1281/ 6 Temmuz 1864.

BOA. ŞD. 2391-3, H. 12.08.1286/ 17Kasım 1869.

BOA. MF. MKT. 21-38, H. 08.10.1291/ 18 Kasım 1874.

BOA. HR.SFR.3. 293-17, 12 Aralık 1883.

BOA. İ.MMS. 105-4493, H. 15.10.1306/ 14 Haziran 1889.

BOA. A. DVN. MKL. 30-22, H. 05.071306/ 7 Mart 1889.

BOA. Y. PRK. MYD. 12-46, H. 26.07.1310/ 13 Şubat 1893.

BOA. Y.PRK.AZJ. 33-88, H. 25.08.1314/ 28 Ocak 1897.

BOA. İ.HUS. 68-7, H. 02.05.1316/ 18 Eylül 1898.

BOA. İ.TNF. 8-15, H. 11.03.1317/ 20 Temmuz 1899.

BOA. MV. 57-41, H. 29.01.1308/ 14 Eylül 1899.

BOA. HR.SFR.3. 476-86, 30 Aralık 1899.

BOA. DH. MKT. 1017-31, H. 16.08.1323/ 16 Ekim 1905.

BOA. A.DVN.MKL. 51-6, H. 25.10.1328/ 30 Ekim 1910.

BOA. MV. 231-296, H. 16.10.1331/ 18 Eylül 1913.

BOA. İMMS. 171-3, H. 18.10.1331/ 20 Eylül 1913.

BOA. MV. 187-14, H. 02.05.1332/ 29 Mart 1914.

BOA. ŞD. 511-14, H. 18.08.1332/ 12 Temmuz 1914.

BOA. BEO. 4300-322455, H. 25.08.1332/ 19 Temmuz 1914.

BOA. A.DVN.MKL. 59-70, H. 19.12.1332/ 8 Kasım 1914.

RESMİ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

Resmi Gazete (Sayı 1471, 2435, 3035, 4417, 4737, 7448, 7880, 7904, 8655, 8659, 9214, 9398, 9621, 10621, 10816, 10846, 11272, 13559, 14374, 14511, 15771, 16487, 22261, 25956)

Cumhuriyet Senatosu Kanunlar Dergisi (Yasama Yılı 9 - Cilt 53) 1970.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (Dönem 1 - Cilt 5, 17, 24, 27 - Birleşim 22, 34, 77, 92) 1962 – 1965.

Millet Meclisi Kanunlar Dergisi (Dönem 1, 3 - Cilt 43, 56) 1960 -1973.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (Dönem 1, 2, 5 - Cilt 1, 6, 7, 9, 14, 20, 28, 29, 41 - Birleşim 11, 13, 15, 21, 57, 64, 91, 108, 113, 117, 132, 155) 1961 – 1978.

Milli Güvenlik Konseyi Kanunlar Dergisi (Dönem 1 - Cilt 65) 9 Temmuz 1982.

TBMM Kanunlar Dergisi (Dönem 2, 4, 5, 6, 9, 10 - Cilt 15, 17, 21, 33, 36, 38, 39 – Birleşim 54, 100) 1925 – 1957.

TBMM Kanunlar Dergisi, Yabancı sermayeyi teşvik kanunu tasarısı ve Geçici Komisyon raporu (1/194), Dönem 9, 7 Haziran 1951.

TBMM Tutanak Dergisi (Dönem 9 - Cilt 5, 6, 16 - Birleşim 45, 58, 87) 1951 – 1952.

TBMM Zabıt Ceridesi (Dönem 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10 - Cilt 1, 2, 3, 6, 7, 10, 13, 14, 17, 20, 21, 23, 25, 26 - Birleşim 1, 3, 18, 22, 41, 46, 58, 76, 79) 1922 – 1959.

TBMM 13 Numaralı Komisyon Raporu, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü, Sayı 71-2146, 6-1011, 12 Nisan 1952.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi (16 Ocak 1940, 27 Kasım 1948, 25 Eylül 1950, 26 Eylül 1950, 6 Ekim 1950, 17 Ekim 1961, 8 Mart 1965, İstanbul 18 Ağustos 1967)

Güneş Gazetesi (9 Ağustos 1990)

Hürriyet Gazetesi (12 Temmuz 1961, 13 Haziran 1966)

Milliyet Gazetesi (27 Kasım 1951, 2 Ekim 1952, 26 Ekim 1953, 25 Nisan 1954, 8 Ağustos 1954, 13 Ağustos 1956, 9 Eylül 1956, 5 Ekim 1956, 21 Aralık 1956, 8 Temmuz 1957, 4 Eylül 1957, 18 Ekim 1957, 26 Ekim 1957, 2 Ocak 1958, 19 Ekim 1958, 26 Eylül 1958, 24 Ağustos 1959, 9 Ocak 1960, 26 Ocak 1962, 2 Nisan 1962, 26 Haziran 1962, 4 Mayıs 1965, 5 Mayıs 1965, 13 Haziran 1966, 6 Ekim 1966, 5 Ocak 1967, 29 Mayıs 1967, 26 Haziran 1967, 6 Ağustos 1967, 7 Ağustos 1967, 2 Mayıs 1969, 25 Aralık 1969, 9 Ocak 1970, 15 Mayıs 1970, 27 Haziran 1970, 10 Eylül 1970, 5 Haziran 1971, 6 Nisan 1972, 28 Ağustos 1973, 31 Ağustos 1973, 10 Aralık 1973, 10 Eylül 1974, 15 Ocak 1975, 5 Haziran 1975, 25 Ekim 1980)

Tercüman Gazetesi (21 Kasım 1961)

Vatan Gazetesi (27 Mayıs 1960, 29 Mayıs 1960)

ANSİKLOPEDİLER

KORALTÜRK Murat, “Türkiye Ekonomisi (1920-1960)”, Cilt 17, *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türk Yayınları*, Ankara 2002.

KİTAPLAR

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul 2010.

AKANDERE, Osman, Semiz Yaşar ve Polat Hasan Ali, *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Eğitim Yayınevi, Konya 2018.

ALTAŞ, Macide ve FİKRET, Özkan Hanife ve ÇELEBİ, Emel, *2002 Enerji İstatistikleri*, Türkiye 9. Enerji Kongresi Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, İstanbul 2003.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1938-1950, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.*

BEHRAMOĞLU, Namık, *Türkiye Amerikan İlişkileri (Demokrat Parti Dönemi), Yar Yayınları, İstanbul 1973.*

BOZKURT, Süleyman ve TÜR, Rıfat “Dünyada ve Türkiye’de Hidroelektrik Enerji, Gelişimi ve Genel Değerlendirme”, *IV. Su Yapıları Sempozyumu, Antalya 2015, 322-330.*

BUDAK Hüseyin, *Türkiye’de Enerji Politikası, Diyalektik Yayınları, İstanbul 1994.*

DEMİR, Özkan, “27 Mayıs Darbesi’nin Türkiye’nin Ekonomik Politikasına Etkisi: Planlı Kalkınma Dönemi’ne Geçiş”, *Türk Siyasal Hayatı Osmanlı Modernleşmesinden Günümüze, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2018.*

DİNÇEL, Adnan, *Türkiye’de Elektriklendirme Hizmetlerinin Anı ve Belgelerle Tarihçesi, Türkiye Elektrik Kurumu 50.Yıl, Ankara 1973.*

DİNÇER, İbrahim, *TÜBA- Nükleer Enerji Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2019.*

ERDOĞAN, Haşim, “Atatürk Dönemi Çağdaşlaşma Hareketleri”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.*

ERTÜRER, Gönül, “Termik Santraller”, *Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Alanında Kapasitesinin Güçlendirilmesi İçin Teknik Yardım Projesi, Faaliyet 1.2.3.-Kılavuz 03., 2017.*

GÖKHAN, İlyas, “Osmanlı Devleti’nin Yıkılışı ve Türk İnkılabını Hazırlayan Sebepler”, *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Detay Yayıncılık, Ankara 2019.*

GÜMÜŞ, Özkan, Artan Yalçın, *Petrolün Tarihçesi ve Türkiye’de Açılan Petrol Kuyuları, T.C. Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995.*

İNAN, A. Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.*

İNAN, A. Afet, *İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.*

İNAN, A. Afet, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

KADIOĞLU, Sedat ve TELLİOĞLU, Zarife, “Enerji Kaynaklarının Kullanımı ve Çevreye Etkileri”, *TMMOB Türkiye Enerji Sempozyumu*, Ankara 1996, 55-67.

KANTARCI, Hasan Bülent ve YARDIMCI, Mehmet Emin, “Türkiye'nin Petrol Bağımlılığının Tarihsel Gelişimi ve Ekonomik Etkileri”, *BİLGESAM Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*, Kocaeli 2014, 199-209.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Cilt VIII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

KARADAĞ, Raif, *Musul Meselesi Petrol Fırtınası 2*, Truva Yayınları, İstanbul 2017.

KOCA, Hüseyin, “Zonguldak Havzası'nda Maden Kömürü Üretimi İle Başlayan Çalışma ve Kentleşme Koşullarının Yöre Halkı Üzerindeki Etkileri”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. ICANAS Bildirileri, Çevre, Kentleşme, Sorunları ve Çözümleri*, AKDYK Yayını, Ankara 2011, 581 – 598.

KORKMAZ, Ahmet, “Atatürk İlkeleri”, *Türk İstiklal Harbi ve Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Detay Yayıncılık, Ankara 2019.

KOYLU, Zafer ve ARSLAN Ozan, “I. Dünya Savaşı Sürecinde Bazı Osmanlı Kentlerinde Elektrikle Aydınlatma Girişimleri”, *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, Antalya, 2014, 1-11.

MARCEL, Valerie, *How It All Started, Oil Titans National Oil Companies In The Middle East*, Brookings Institution Press, Washington, D.C. 2006.

M. İzzet Bey, A. Reşad Bey, A. Seydi Bey, *Dairetü'l-Mearif, Cilt 1*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1913.

NAİM, Ahmet, *Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1934.

NEZİROĞLU, İrfan, Yılmaz Tuncer, *Hükümetler-Programlar ve Genel Kurul Görüşleri 20 Kasım 1961-27 Ekim 1965, Cilt 3*, TBMM Basımevi, Ankara 2013.

NEZİROĞLU, İrfan, Yılmaz Tuncer, *Hükümetler-Programlar ve Genel Kurul Görüşleri, 27 Ekim 1965-26 Mart 1971, Cilt 4*, TBMM Basımevi, Ankara 2013.

NEZİROĞLU, İrfan, Yılmaz Tuncer, *Hükümetler-Programlar ve Genel Kurul Görüşleri, 17 Kasım 1974-12 Kasım 1979, Cilt 6*, TBMM Basımevi, Ankara 2013.

ORAL, Hüdayi, *Enerji ve Tabii Kaynaklar Konusunda C.H.P. 'nin Görüşü* Ulusal Basımevi, Ankara 1966.

ÖNDER, Cevat, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Genel Yapısı*, Ak Yayınları, İstanbul 1967.

PAMİR, Necdet, *Enerji'nin İktidarı*, Hayykitap, İstanbul 2017.

SAĞLAM, Dündar, “Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları”, *Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği Konferansı*, İstanbul, 1981, 71-97.

SAROL, Mükerrrem, Bozdağ İsmet, *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayınevi, İstanbul 1982.

TEKELİ, İlhan, İleri Selim, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Kalite Matbaası, Ankara 1974.

TERZİ, Arzu, *Bağdat-Musul'da Paylaşılamayan Miras Petrol ve Arazi (1876-1909)*, Truva Yayıncılık, İstanbul 2007.

TOKGÖZ, Erdinç, “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2011.

ULUBAY, Hikmet, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995.

UZUNKAYA, Seçil Şenel, Dinçer Hasan, Yüksel Serhat, “1973 Petrol Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *International Conference on Multidisciplinary Sciences (İCOMUS), Özet Kitabı*, 2018.

MAKALELER

AKALIN, Uğur Selçuk ve TÜFEKÇİ, Suat, “Türkiye'nin Petrol Politikaları ve Enerji Özelleştirmelerine Bir Bakış”, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 1(1) 2014, 51-66.

AKPINAR, Deniz ve ALTINBİLEK, Samet, “Pulk-Balıklı (Çayırılı-Erzincan) Petrol Sahasının Tarihi Süreci”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 2015, 35-50.

ALBAYRAK, Mustafa, “Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası’nın Hazırladığı İlk Raporun (1951) Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(58), 2004, 129-167.

ALPTÜRK, Teoman, “Ülkemizde Termik Santraller ve Elektrik Üretimindeki Yerleri”, *Elektrik Mühendisliği Odası Dergisi*, 313, 1984, 196-202.

AY, İsmail Cem, “II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın Karşılaştırmalı Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(1), 2012, 147-172.

BAKIR, Oya, “Geçmişten Günümüze Isıtma Sistemleri”, *Termodinamik Dergisi*, 276, 2015, 56-59.

BAŞYAZI, “Plan ve Sanayileşme”, *Mimarlık Dergisi*, 11, 1972, 3-4.

BAŞYAZI, “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve “Yeni Strateji” Ne Getiriyor”, *Mimarlık Dergisi*, 7, 1972, 3-5.

BATMAZ, Nazlı Yücel ve ERDEM, Çiğdem, “Türkiye’de 1950-1960 Döneminde Kentleşme Sürecini Siyasi İktidarın Yapısı ve Uygulamaları Açısından Yorumlamak”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 47, 2016, 201-213.

BATYAL, Yaşar, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 40, 2007, 545-567.

BİNİCİ, İlhami, “Türkiye’nin Petrol Politikası Nedir?”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 15, 1971, 6-13.

CİLLOV, Dr. H., Milliyet, Sayı 6761, İstanbul 20 Eylül 1966.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, “Süleyman Demirel’in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 2016, 1043-1051.

ÇELİKOĞLU, Şaban, “Çatalağzı Yöresinde (Zonguldak) Termik Enerji Yatırımları”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 2016, 510-533.

ÇETİN, Birol ve BARIŞ Serap ve SAROĞLU Serap, “Türkiye’de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2011, 123-150.

DEMİR, Ahmet, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Enerji Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 1980, 107-127.

DEMİR, Özkan, “İkinci Dünya Savaşı’na Kadar Türkiye’de Madencilik Alanındaki Gelişmeler”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 40, 2017, 478-490.

DEMİR, Yeşim, “1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(18), 2018, 209-227.

DEVELİ, Abdülkadir, Osmanlı Devleti’nde Enerji, *Burhan Dergisi*, 117, 2015, 40-46.

DİNÇER, Furkan ve ATİK, İpek ve YILMAZ, Şaban ve ÇINGİ, Ali, “Hidrolik Enerjisinden Yararlanmada Ülkemiz ve Gelişmiş Ülkelerin Mevcut Durumlarının Analizi”, *Dicle Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 8(3), 2017, 555-561.

DOĞAN, Tuncer, “Osmanlı Cami Mimarisinde Aydınlatma Düzenleri Açısından Gelişim (XIV-XVII Yüzyıl)”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 2013, 295-320.

“Dünyada ve Türkiye’de Enerji Üretiminde Kömürün Yeri ve Geleceği”, *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 13(1), 1974, 11-26.

ERHAN, Çağrı, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 1996, 275-281.

FEDAİ, Recep, “Devlet Planlama Teşkilatı’ndan Kalkınma Bakanlığı’na: Planlama Anlayışında Yaşanan Değişim”, *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, 9, 2016, 410-422.

GÖKDEMİR, Murat ve KÖMÜRCÜ, Murat İhsan ve EVCİMEN Taylan Ulaş, “Türkiye’de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış”, *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, 471, 2012, 18-26.

GÜNALP, Haldun, “Türkiye’de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 7, 1980, 47-50

HANİLÇE, Murat, “Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği”, *Journal of History Studies*, 9(4), 2017, 63-99.

HAYKIR, Yavuz ve DEMİR, Özkan, “6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41, 2017, 251-269.

HİÇŞAŞMAZ, Mazhar, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 1957, 1-25.

İNAN, Aybüke, “Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-İrak İlişkileri (1973-2011)”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(56), 2013, 68-85.

KAPCI, Hikmet Zeki ve AYDIN İmren, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye-ABD İlişkilerinde Petrol (1950-1960)”, *Tarihin Peşinde*, 10(20), 2018, 201-224.

KARABULUT, Yalçın, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, 1993, 53-77.

KARAGÖZ, Erdal Tanas ve KAVAZ, İsmail, “Dünyada ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji”, *Siyaset Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (SETA)*, 2017, 197.

KARAGÖL, Erdal Tanas ve TÜR, Mehmet Rıda, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi”, *Siyaset Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (SETA)*, 2017, 96.

KARAYILMAZLAR, Selman ve SARACOĞLU Nedim ve ÇABUK Yıldız ve KURT. Rifat, “Biyokütlenin Türkiye’de Enerji Üretiminde Değerlendirilmesi”, *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 13(19), 2011, 63-75.

KARAYAMAN, Mehmet, “Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi 1929-1939”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 2014, 50-72.

KARTALKANAT, Ahmet, “Cumhuriyet Dönemi Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 38, 1991, 51-67.

KAYIN, Emel ve ŞİMŞEK, Eylem, “İzmir Havagazı Fabrikası Endüstri Kompleksi Üzerine Yeniden Düşünmek”, *Ege Mimarlık Dergisi*, 70, 2009, 14-19.

KEMAL, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 40, 2007, 643-691.

“Kemer Barajının İnşaatı Tamamlandı”, *Türkiye Mühendis Haberleri Dergisi*, 41, 1958, 20.

KILIÇ Murat, “Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 2012, 189-202.

KILIÇ Sezen Kılıç, “Musul Sorunu ve Lozan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24 (71), 2008, 319-340.

KOPAR, Metin, “ABD’nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 2018, 306-314.

KORHAN, Tuğba, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 24, 2012, 91-104.

KÜÇÜK, Serhat, “Osmanlıların Modern Teknoloji ile Karşılaşması: Elektrik Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 2013, 161-185.

LOKMAN, Kemal, “Memleketimizde Petrol Araştırmaları”, *TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 6(2), 1958, 91-114.

Milli İşler, “Hirfanlı Barajı ve Hidro-Elektrik Tesisleri”, *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, 5(58), 1960, 12-17.

ÖĞRETEN, Ahmet, “Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 2006, 135-160.

ÖRMECİ, Ozan, “Süleyman Demirel’in Ardından”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3) 2016, 1109- 1113.

ÖZDEMİR, Naziye, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Elektriğin Tarihsel Gelişimi”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 2016, 17-32.

ÖZEL, Sabahattin, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 2, 2002, 235-248.

ÖZER, Hasan ve KARABALIK, Kamuran, “Yükseköğretim Tarihi İçerisinde Zonguldak Maden Tatbikat (Başçavuş) Mektebi (1937-1940)”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(2), 2017, 185-191.

PAKER, Serdar, “Enerji Politikaları ve Özelleştirmeler”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 441, 2011, 76-79.

PAYASLI, Volkan, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13, 2011, 123-140.

POLATOĞLU, M. Gökhan, “Atatürk Dönemi’nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan ve Sonraki Dönem Türkiye Sanayisine Katkı Sağlayan Bir İktisadi Devlet Teşekkülü: Etibank”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 2019, 444-478.

POLATOĞLU, M. Gökhan, “İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)”, *Atatürk Dergisi*, 6(1), 2017, 55-87.

SELAM, Ayşe Ayçim ve ÖZEL, Semih ve AKAN, Övül Arıoğlu, “Yenilenebilir Enerji Kullanımı Açısından Türkiye’nin OECD Ülkeleri Arasındaki Yeri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 2014, 317-334.

SERİN, Necdet, “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Sanayileşme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1975, 101-125.

SERTEL, Savaş ve SANYÜREK, M. Bora, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Verdor Raporu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 2016, 749-767.

SEVİNÇ, Hüseyin, “Değişim ve Kuramsal Yapılandırma Süreci: Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), 2014, 730-747.

SIRIM, Veli, “Sultan II. Abdülhamit’in Petrol Politikası”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 2017, 125-132.

ŞİMŞİR, Bilal N., “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), 2005, 859-916.

TAKIM, Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 67(2), 2012, 157-187.

TAŞMAN, Cevat Eyüb, “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, 39, 1949, 14-22.

TOKLU, Hakkı, “Madencilliğimize Bir Bakış”, *İktisadi Yürüyüş*, 10(237), 1949, 9-14.

TÜNAY, Muharrem, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(4), 1985, 245-256.

TÜZÜNKAN, Demet, “Türkiye’de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 2015, 90-117.

UZUN, Hakan, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 25(12), 2012, 101-139.

YALÇINTAŞ, Nevzad, “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Sosyal Yönü”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 20, 1969, 237-254.

YANMAZ, Şenol, “Türkiye’nin Petrol Macerası –II”, *Panorama Dergisi*, 2, 2004, 1-5.

YILDIZ, Murat, “1945-1960 Dönemi Hazırlanan Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri”, *Turkish Studies*, 12(31), 2017, 303-318.

YILMAZ, Sefer ve KALKAN Duhan K., “Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 2017, 169-199.

YURTOĞLU, Nadir, “Cumhuriyet Türkiyesinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(98), 2018, 227-280.

YURTOĞLU, Nadir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Politikaları (1923-1950)”, *Akademik Bakış Dergisi*, 10(20), 2017, 145-168.

YURTOĞLU, Nadir, “Demokrat Parti (DP) Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Çalışmaları ve Petrol Politikaları (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, 31, 2017, 131-172.

YURTOĞLU, Nadir, “Türkiye’de Zonguldak-Ereğli Kömür Havzasının Yapısal Analizi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(33), 2016, 211-256.

KURUM YAZARLI ESERLER

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2*, Divan Yayıncılık, Ankara 2006.

BOTAŞ, *Boru Hatları ile Ham Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı BOTAŞ*, Petrol-İş Yayını, Ankara 2007.

BOTAŞ, *2008 Yılı Sektör Raporu*, Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., Ankara 2008.

CVCE University of Luxembourg, *Memorandum In Favour of The Establishment of The European Coal Organisation (3 May1945)*, CVCE 2013.

Demokrat Parti Programı 1946, TBMM Kütüphanesi, Yer 2008-563-1946, Ankara 1946.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *İETT İşletmeleri Genel Müdürlüğü 2017 Faaliyet Raporu*, İstanbul 2017.

Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, *Umumi Maden Durumu Madencilüğimizin 1946 Yılı İlk Altı Aylık Bilançosu*, Maden Tetkik Arama Dergisi, 36, 1946, 193-194.

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği MÜSİAD, *Türkiye’nin 2000’li Yıllarda Enerji Politikası, MUSİAD Araştırma Raporları No: 14*, Prestij Baskı, İstanbul 1996.

PETKİM, *2018 Faaliyet Raporu*, Petkim Petrokimya Holding A.Ş., İzmir 2018.

Petrol Dairesi, *1964 Petrol Faaliyetleri*, Petrol Dairesi Neşriyatı, Ankara 1964.

Petrol Dairesi, *Türk Petrol Kanunu ve 1956 Petrol Faaliyeti*, Petrol Dairesi Neşriyatı, Ankara 1956.

Petrol Ofisi, *70 Yıllık Yolculuk Petrol Ofisi 1941-2011*, Ofset Yayınevi, İstanbul 2011.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük, Cilt 1*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük, Cilt 2*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998.

T.C. Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı, *Hükümete Sunulan Yabancı Uzman Raporları (1949 - 1959 Yılları Arasında)*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1963.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, Ankara 1963.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Kömür Özel İhtisas Komisyonunun Raporu*, Ankara 1976.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, Ankara 1968.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, Ankara 1973.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, Ankara 1979.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Önemi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012.

Türkiye Cumhuriyet Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Kömür Sektör Raporu (Linyit) 2014*, Ankara 2015.

Türkiye Cumhuriyet Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu 2018 Faaliyet Raporu*, Ankara 2018.

Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Hava Yolu Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu, Ankara 2001.

TEZLER

ALTUN, Ulaş, *Marshall Yardımı ve Türkiye*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007.

AYTEKİN, İbrahim, *Petrol Krizi Sonrasında Seçilmiş Dünya Ülkelerinin Ortadoğu Politikaları: Oyun Teorisi Uygulaması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2014.

BAŞA, Derviş, *Uluslararası Petrol Politikasının Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasına Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2013.

COŞKUN, Yahya, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul'da Aydınlatma Aracı Olarak Elektrik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

ÇARK, Ferah, *19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Neft ve Petrol Üretimi ve İmtiyazları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

ÇETİNKAYA Bekir, *Erken Cumhuriyet Dönemi Enerji Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2019.

GÜNEN, Orkun, *Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Nükleer Enerji Politikaları: Gazi Üniversitesi Öğrencilerinin Nükleer Enerji Algısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

GÜVEN, Tamer, *Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı (1948-1921)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2014.

HARMANDA, Buğse Güler, *Türkiye ve Nükleer Enerji: Güvenlik Odaklı Strateji Tercih*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2020.

KARA, Murat, *Ereğli Kömür Havzası ve Cumhuriyet Dönemi Şekillenışı*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2009.

KÖKYAY, Ferhat, *1923'ten Günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nin Petrol Yatırım Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2008.

MUT, Ramazan, *Orta Doğu'da Ekonomi – Politik Bir Kırılma Noktası: 1973 Petrol Krizi*, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

ORAL, Muhammed, *Enerji Coğrafyası Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2017.

ÖZ, Cüneyt, *Silifke Müzesinde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.

ÖZDEMİR, Naziye, *Cumhuriyet Dönemi Enerji Politikaları Çerçevesinde Türkiye Elektrik Kurumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2018.

TAK, İsa, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.

TEZÇAKAR, Behice, *Erzurum-Pülk Oil Concessions: Discovery of Oil in the Minds and the Lands of the Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

TÖREN, Tolga, *Yeniden Yapılan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

YILDIZ, Murat, *Demokrat Parti Dönemi Türkiye'de Sanayi Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015.

İNTERNET KAYNAKLARI

AVŞAROĞLU, Nadir, Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri, Ankara, 2008, 22, https://www.researchgate.net/publication/323267783_Marshall_Plani_Amerikan_Dis_Kredileri_ve_Turkiye_Madencilik_Sektorune_Etkileri (23 Mayıs 2020).

DSİ (2019), *Hakkımızda*, <http://www.dsi.gov.tr> (14 Ekim 2019).

PETFORM (2020) Petrol ve Doğal Gaz Platformu Derneği, Petrol Nedir? <https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/petrol-nedir/> (21 Nisan 2020).

PETROL OFİSİ (2020) Tarihçe, <https://www.petrolofisi.com.tr/tarihce> (21 Nisan 2020).

TEİAŞ (2019), *Tarihçe*, <https://www.teias.gov.tr> (23 Kasım 2019).

TÜRKİYE ATOM ENERJİSİ KURUMU, *Tarihçe*,
<https://www.taek.gov.tr/tr/kurumsal/services.html> (24 Mayıs 2020).

MTA (2020) TÜRKİYE MADEN YATAKLARI HARİTALARI
<https://www.mta.gov.tr/> (16 Şubat 2020).

WLPGA, *LPG Nedir?, LPG Exceptional Energy*, <https://www.wlpga.org/pdf>.

EKLER

Ek 1: Ernest Baron de Verdor Tarafından Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a Sunulan Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi Hakkında Rapor Dilekçesi⁴²²

BARON ERNEST DE VÉRDOR
İSTANBUL
İstiklal Caddesi 288/2
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
İstanbul, 12 Ağustos 1950

Ekselans,

Türkiye Cumhuriyetinin akçe kıymetinin,
Maliye ve Ekonomisi hakkında hazırlamış olduğum
raporun bir nushasını Zatı devletlerine şeref ve
derin saygılarımla takdim ederim.

İşbu raporun diğer bir nushasını Sayın Baş
bakan Adnan Menderes'e sunulmuştur.

Bu vesile ile, Zatı devletlerine derin
saygı, sadakat ve hürmetlerimi sunarım.

Verdor
(Ernest Baron de Verdor)

Ekselans,
Celal Bayar
T. C. Cumhurbaşkanı
Yalova

BAŞBAKANLIK EVRAKI		
Tarih	Numarası	Eki
6. 9. 1950	3/9583	17/104

20235

Yüksek Başbakanlığa
29. 8. 1950

özel ka. eld.

8. 9. 1950

030	01			41	242	13
-----	----	--	--	----	-----	----

⁴²² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0, 41-242-13, 15 Ağustos 1950

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET İSTİKLAL

BARON ERNEST DE VERDOR

İSTANBUL
İstiklal Caddesi 288/2

İstanbul, 15 Ağustos 1950

Pek muhterem Başbakan,

Vatanıma bir hizmette bulunmak maksat ve ümidile T.C. Ekonomisi hakkında hazırladığım raporumu Cumhurbaşkanımız Sayın Celal Bayar'a ve Zatı alinize sunmakla kesbi şeref eyler ve bu vesile ile Zatialinizden derin hürmetlerimle büyük sadakatımın kabulünü istirham eylerim.

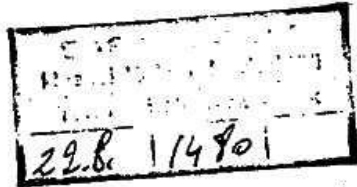
Verdor

Baron Ernest de Verdor

pek Muhterem Başbakan

Adnan Menderes

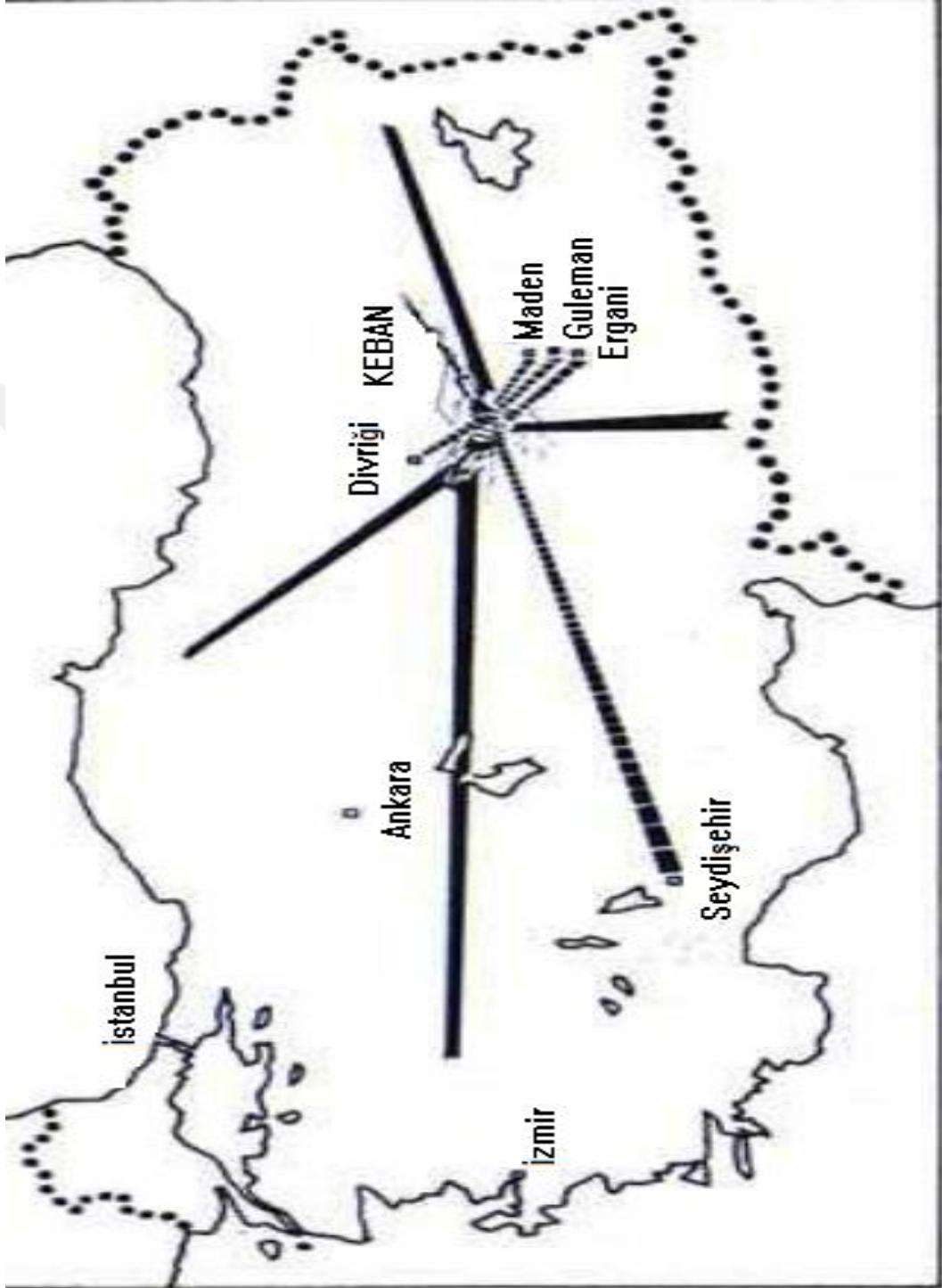
A n k a r a

-22-

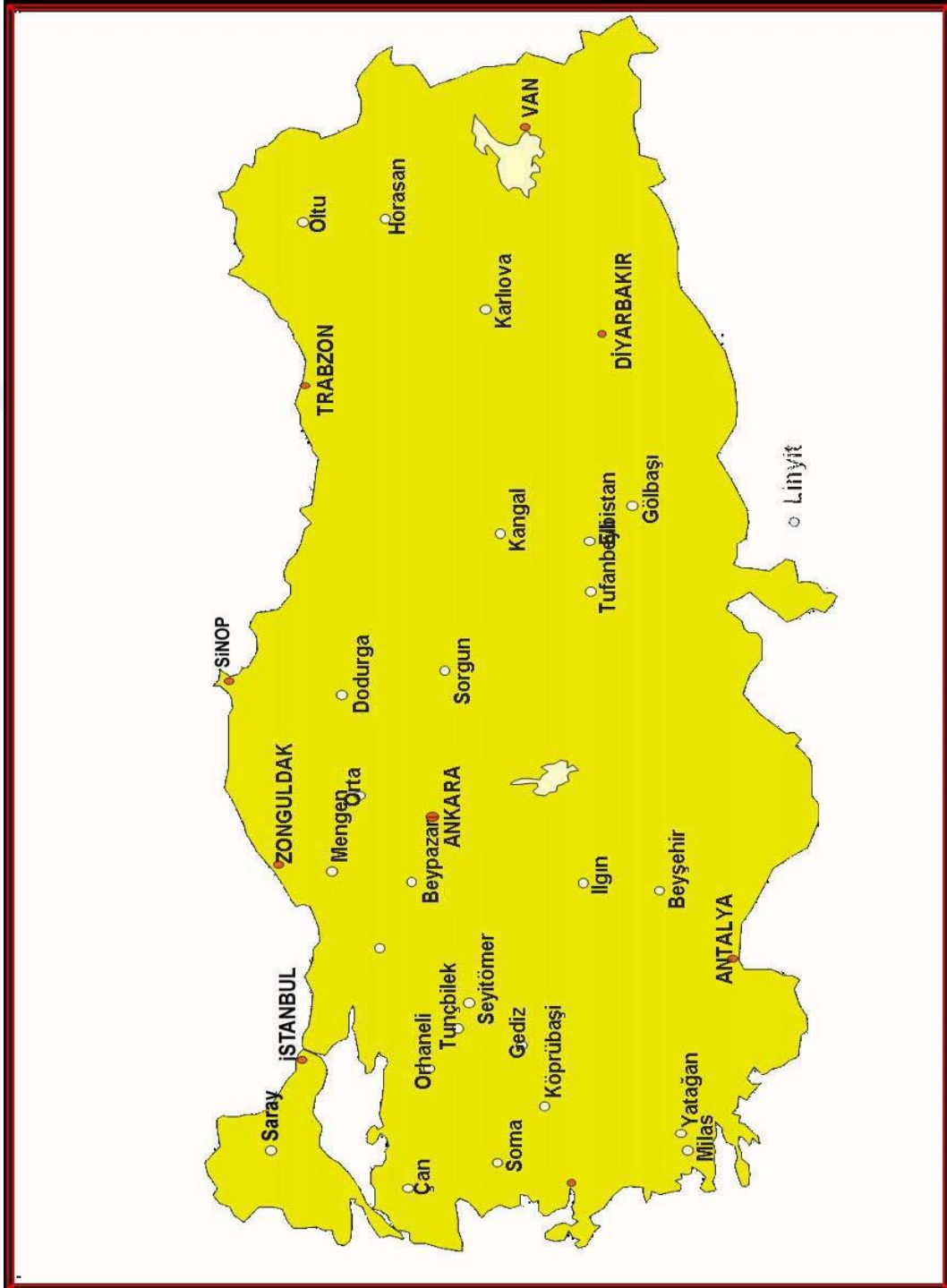
030	01			61	262	13
-----	----	--	--	----	-----	----

Ek 2: Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralının Enerji Vereceği BÖlgeler⁴²³

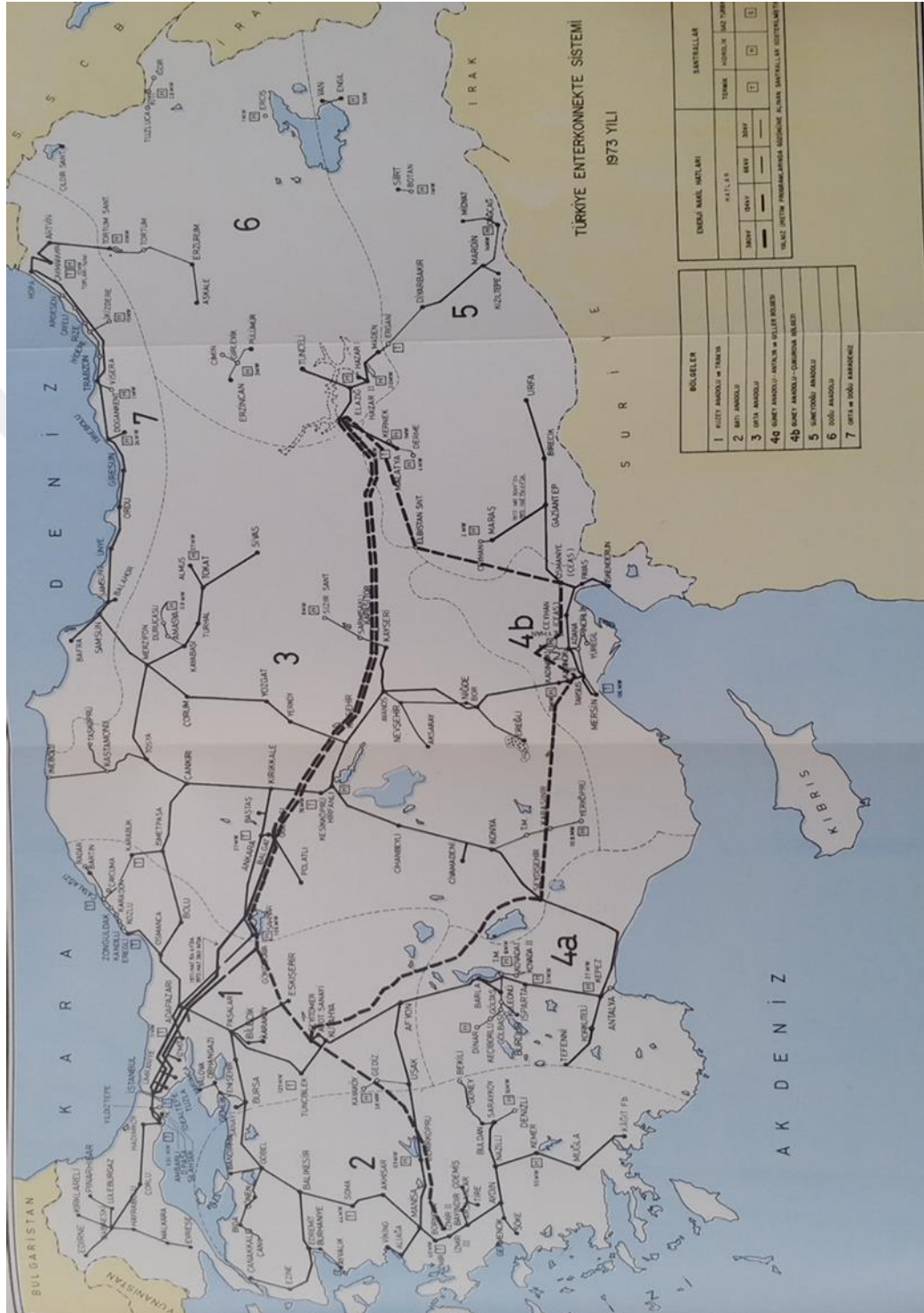
⁴²³ Milliyet, Sayı 9646 İstanbul 10 Eylül 1974.

Ek 3: Türkiye Linyit Yatakları Haritası⁴²⁴

⁴²⁴ Türkiye Maden Yatakları Haritaları <https://www.mta.gov.tr/> 16.02.2020.

Ek 4: 1973 Yılı Türkiye Enterkonnekte (Enerji Nakil) Sistemi⁴²⁵

⁴²⁵ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yayınları, 1973, 108-109.

Ek 5: Türkiye’de 1923 ile 1980 Yıllarının Enerji Üretim ve Tüketim Rakamları⁴²⁶

Yıl	Elektrik		Kömür		Petrol	
	Üretim	Tüketim	Üretim	Tüketim	Üretim	Tüketim
1923	44,5 (Kwh ⁶)	41,3 (Kwh ⁶)	604 (Bin ton)	500(yaklaşık) (Bin ton)	-	-
1980	23.275.4 (Kwh ⁶)	20.398.2 (Kwh ⁶)	18.087 (Milyon ton)	19.873 (Milyon ton)	2.330 (Milyon ton)	15.309 (Milyon ton)

⁴²⁶ Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistiklere Göre 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara s. 239-240., Altaş vd., s. 155, 161, 172. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yılı olan 1923 yılında, cumhuriyet ilan edilmeden önce imzalanan Lozan Barış Antlaşması sürecinde petrol bölgesi olan özellikle Musul-Kerkük bölgelerinin ihtilafli durumu dolayısıyla bu yılın petrol üretim-tüketim miktarları kesin olarak tespit edilememiştir.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Enes ÖZ
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
E-posta : enesoz@nevsehir.edu.tr

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lise	Avanos Lisesi	2007
Lisans	Erciyes Üniversitesi	2012
Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi	2014

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2017- Devam Ediyor	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Öğretim Görevlisi/Okutman

YABANCI DİL

Dil	Sınav	Yıl	Puan
İngilizce	YDS	2014	76,25
İngilizce	YDS	2015	70

YAYINLAR

ERDOĞAN, Haşim ve ÖZ, Enes, *Ortadoğu'da Bir Yurt: Türkmeneli Coğrafyası*, Yeni Türkiye Dergisi, Cilt 1, Sayı 82, 2016.

ERDOĞAN, Haşim ve ÖZ, Enes, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri'de Teknik Anlamda Bir Girişim: Kayseri Uçak Fabrikası*, Turansam Dergisi, Cilt 8, Sayı 32, 2016.

ERDOĞAN, Haşim ve ÖZ, Enes, *Einstein'dan Türkiye'ye Mektup*, Cappadocia Journal of History and Social Science, Cilt 9, Sayı 9, 2017.

ERDOĞAN, Haşim ve ÖZ, Enes, *İngiliz Mandası Döneminde Türkmenler ve Türkmeneli Özelinde Irak (1918-1932)*, Cappadocia Journal of History and Social Science, Cilt 9, Sayı 9, 2017.

ÖZ, Enes, *Atatürk İlkeleri*, Türk İnkılabı Osmanlıdan Günümüze, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, 2018.

ÖZ, Enes, *Atatürk Sonrası Türkiye'deki Gelişmeler*, Türk İnkılabı Osmanlıdan Günümüze, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, 2018.

ÖZ, Enes, *Osmanlı Devleti'nin Gerileme Süreci ve Çöküşüne Etki Eden Faktörler*, Türk İstiklal Harbi ve Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, 2019.

ÖZ, Enes, *TBMM'nin Açılışı, Kurtuluş Savaşı Cepheleleri ve Lozan Barış Konferansı*, Türk İstiklal Harbi ve Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, 2019.